

Міністерство освіти та науки України
Державний біотехнологічний університет
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу

Основи економічної теорії та еволюція економічної думки

наочний навчально-методичний посібник
для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Харків
2024

Міністерство освіти та науки України
Державний біотехнологічний університет
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу

Основи економічної теорії та еволюція економічної думки
наочний навчально-методичний посібник
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Затверджено рішенням Науково –
методичної ради факультету
економічних відносин та фінансів
Протокол № 2 від 02.09.2024 р.

Харків
2024

УДК 330.101(075.8)

В-27

Схвалено на засіданні кафедри економіки та бізнесу
Протокол № 2 від 2 вересня 2024 р.

Рецензенти:

Тимохова Г.Б., канд. екон. наук., доцентка кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва Харківського національного університету імені В.М. Каразіна.

Компанієць В.В., д-р. екон. наук, професорка кафедри економіки та права Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

В-27 Основи економічної теорії та еволюція економічної думки: наочний навчально-методичний посібник/ укладачі: К.Ю. Величко; Н.Г. Ушакова. [Електронний ресурс] – Харків: ДБТУ, 2024. 171с.

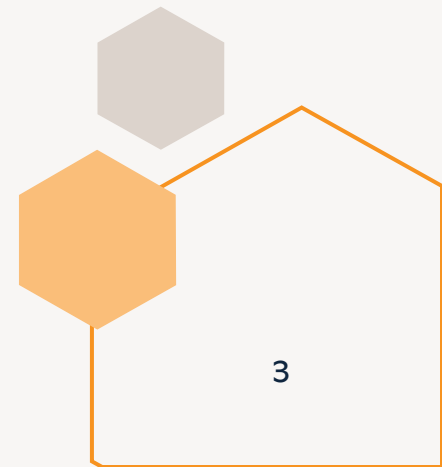
Наочний навчально-методичний посібник «Основи економічної теорії та еволюція економічної думки» охоплює розгляд фундаментальних економічних категорій, закономірностей функціонування економічних систем та розвитку економічної науки. У першому розділі висвітлено загальні засади соціально-економічного розвитку, зокрема предмет і методи економічної теорії, основи суспільного виробництва, економічні потреби та інтереси, роль товару, грошей і капіталу в ринковій економіці, а також значення підприємництва в економічній діяльності. Другий розділ присвячений аналізу функціонування національної економіки та світового господарства.. Розглянуто питання витрат виробництва, особливості економічних відносин у домогосподарствах, галузеву специфіку виробництва, механізми формування прибутку, національну економіку та її результати, циклічність економічного розвитку, а також місце України в системі міжнародних економічних відносин. Видання рекомендоване для здобувачів економічних спеціальностей, викладачів та всіх, хто цікавиться основами економічної науки.

УДК 330.101 (075.8)

Відповідальна за випуск: Величко К.Ю., к.е.н., доцентка кафедри економіки та бізнесу

© Величко К.Ю., Ушакова Н.Г.

© ДБТ, 2024

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ I. Загальні засади соціально-економічного розвитку	6
Тема 1. Предмет і метод економічної теорії.....	6
Тема 2. Суспільне виробництво.....	22
Тема 3. Економічні потреби та інтереси.....	37
Тема 4. Товар та гроші в ринковій економіці.....	51
Тема 5. Капітал: процес виробництва і нагромадження капіталу. Наймана праця і заробітна платня.....	74
Тема 6. Підприємництво. Роль підприємництва в економіці.....	91
Розділ II. Функціонування національної економіки та світового господарства	98
Тема 7. Витрати виробництва.....	98
Тема 8. Домогосподарства в системі економічних відносин.....	111
Тема 9. Галузеві особливості виробництва і функціонування капіталу. Форми прибутку відсотку та ренти.....	124
Тема 10. Національна економіка та результати її функціонування.....	137
Тема 11. Циклічність економічного розвитку.....	146
Тема 12. Закономірності розвитку світового господарства і місце України в системі міжнародних відносин.....	154
Список використаної та рекомендованої літератури	168

ВСТУП

Сучасний світ характеризується динамічними економічними процесами, що впливають на всі сфери суспільного життя. Для ефективного розуміння цих процесів необхідне ґрунтовне знання економічної теорії, яка є фундаментом для подальшого вивчення економічних дисциплін.

Мета навчально-методичного посібника - надати здобувачам базові знання з економічної теорії, розвинути їх аналітичне мислення, тобто поступове та системне ознайомлення здобувачів із основами функціонування ринкової економіки та її учасників, специфікою її формування та розвитку, перевагами та викликами, перспективами подальшої еволюції, роллю державного регулювання ринкових процесів і його ключовими механізмами, а також із сучасними тенденціями формування світового ринку в умовах сучасних викликів.

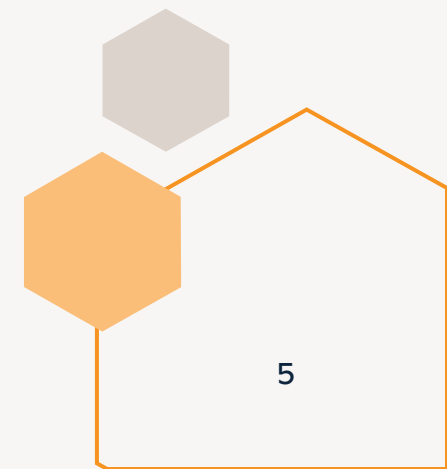
У результаті освоєння основ економічної теорії здобувач має отримати такі звання та уміння:

Знання:

основні економічні явища та процеси;
економічну природу відносин власності, розподілу, обміну й споживання матеріальних і духовних благ у суспільстві, а також суперечності господарського розвитку, економічні потреби та інтереси;
принципи функціонування економічних законів на макро- та мікрорівнях;
ключові поняття, категорії та закони ринкової економіки;
особливості формування та розвитку різних форм господарювання.

Уміння:

науково обґрунтовувати процеси формування та розвитку товарно-грошових відносин у контексті переходу економіки України до ринкової моделі;
аналізувати напрямки господарської діяльності та економічну ситуацію як в Україні, так і в інших країнах;
розуміти глобальні виклики економічного розвитку, тенденції світогосподарських зв'язків та процес інтеграції України у міжнародний поділ праці;
приймати обґрунтовані практичні рішення щодо застосування набутих знань у професійній діяльності та повсякденному житті.

Компетентності, формуванню яких сприяє вивчення економічної теорії:

здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя

здатність навчатися та бути сучасно навченим.

здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

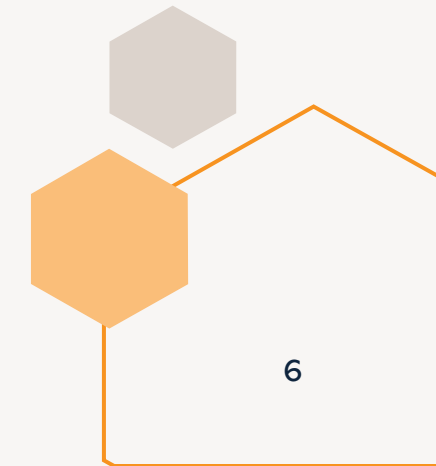
здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях.

надає розуміння особливостей провідних наукових шкіл та напрямів економічної науки.

здатність пояснювати економічні та соціальні процеси і явища на основі теоретичних моделей, аналізувати і змістовно інтерпретувати отримані результати

Вивчення економічної теорії сприяє розкриттю здатності самостійно відстежувати тенденції розвитку економіки, аналізувати інформаційні потоки та розуміти природу змін у діловому середовищі. Крім того, здобувачі вивчають нові явища і процеси в сучасній економіці, отримуючи необхідний комплекс знань для прийняття обґрунтованих рішень у своїй професійній діяльності.

Сподіваємося, що запропонований наочний навчально-методичний посібник стане корисним у навчальному процесі та сприятиме формуванню економічного мислення, необхідного для прийняття обґрунтованих рішень у подальшому професійному житті.

*Розділ I. Загальні засади
соціально-економічного розвитку
Тема 1. Предмет і метод економічної теорії*

1.1. Сутність економічної теорії як науки.
Еволюція економічної теорії.

1.2. Економічні категорії та економічні закони

1.3. Функції і методи пізнання економічних
процесів та явищ

Мета теми: дослідити сутність економічної теорії як науки,
ознайомитися з її принципами та методами

1.1. Сутність економічної теорії як науки. Еволюція економічної теорії

Економічна теорія як наукова дисципліна вивчає закономірності та принципи функціонування економічних систем, аналізує процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг та є основою для розуміння економічних явищ і процесів, служить теоретичною платформою для інших економічних наук та прикладних досліджень у галузі економіки.

Об'єктом дослідження економічної теорії є економіка в цілому, на усіх її рівнях, а саме:

- мікрорівні з особливостями діяльності окремих споживачів і виробників, продавців і покупців;*
- макрорівні зі специфікою функціонування господарства країни в цілому;*
- мегарівні з оцінкою діяльності в межах світового господарства і міжнародних економічних зв'язків.*

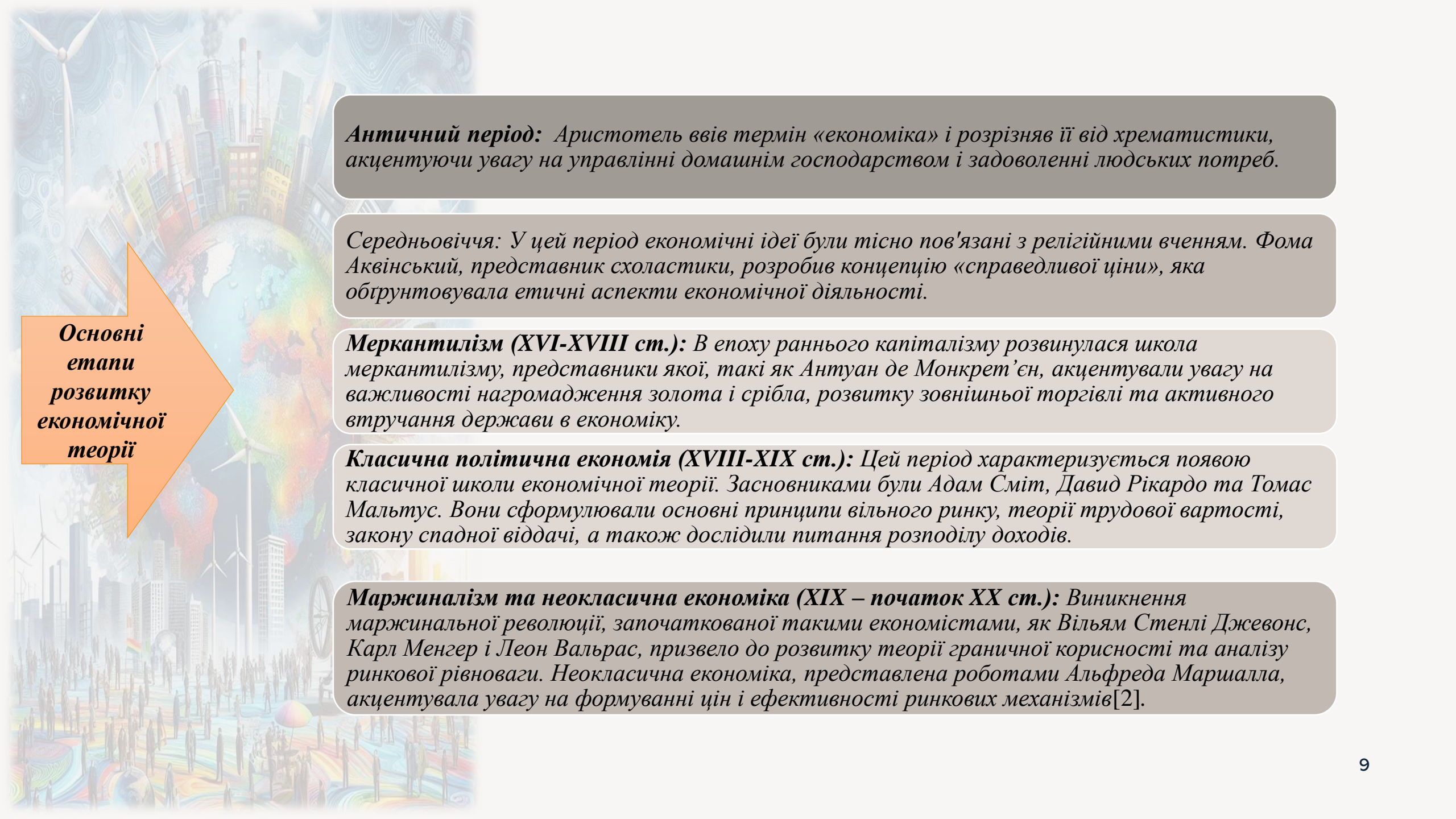
Вважається, що термін «економіка» був вперше введений Аристотелем у III столітті до н.е. У перекладі з грецької мови, слово «економіка» означає мистецтво ведення домашнього господарства (від «ойкос» – дім і «номос» – вчення) [1].

Аристотель розрізняв економіку та хрематистику: економіка була пов'язана із задоволенням потреб людей, тоді як хрематистика зосереджувалася на накопиченні грошей.

Термін «політична економія» вперше вжив французький учений-меркантиліст Антуан де Монкретьєн у 1615 році, коли опублікував свою працю «Трактат політичної економії».

Термін «економікс» увійшов у вжиток завдяки роботам таких економістів, як А. Маршалл, П. Самуельсон, К. Макконнелл та С. Брю.

**Основні
етапи
розвитку
економічної
теорії**

Античний період: Аристотель ввів термін «економіка» і розрізняв її від хрематистики, акцентуючи увагу на управлінні домашнім господарством і задоволенні людських потреб.

Середньовіччя: У цей період економічні ідеї були тісно пов'язані з релігійними вченням. Фома Аквінський, представник схоластики, розробив концепцію «справедливої ціни», яка обґрунтовувала етичні аспекти економічної діяльності.

Меркантилізм (XVI-XVIII ст.): В епоху раннього капіталізму розвинулася школа меркантилізму, представники якої, такі як Антуан де Монкрет'єн, акцентували увагу на важливості нагромадження золота і срібла, розвитку зовнішньої торгівлі та активного втручання держави в економіку.

Класична політична економія (XVIII-XIX ст.): Цей період характеризується появою класичної школи економічної теорії. Засновниками були Адам Сміт, Давид Рікардо та Томас Мальтус. Вони сформулювали основні принципи вільного ринку, теорії трудової вартості, закону спадної віддачі, а також дослідили питання розподілу доходів.

Маржиналізм та неокласична економіка (XIX – початок XX ст.): Виникнення маржинальної революції, започаткованої такими економістами, як Вільям Стенлі Джевонс, Карл Менгер і Леон Вальрас, призвело до розвитку теорії граничної корисності та аналізу ринкової рівноваги. Неокласична економіка, представлена роботами Альфреда Маршалла, акцентувала увагу на формуванні цін і ефективності ринкових механізмів[2].

**Основні
етапи
розвитку
економічної
теорії**

Кейнсіанська революція (середина ХХ ст.): У 1930-х роках Джон Мейнард Кейнс, у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», запропонував новий підхід до макроекономіки, що став основою для кейнсіанської економіки. Він стверджував, що держава повинна активно втручатися в економіку для стабілізації економічних циклів і забезпечення повної зайнятості.

Монетаризм та неолібералізм (друга половина ХХ ст.): Представниками цих напрямів, такими як Мілтон Фрідман і Фрідріх фон Гайек, були розроблені теорії, що протистояли кейнсіанським ідеям, акцентуючи увагу на важливості контролю грошової маси, вільних ринків і мінімального державного втручання в економіку.

Сучасні напрями економічної теорії (кінець ХХ – ХХІ ст.): Включають розвиток поведінкової економіки, інституційної економіки, економіки розвитку, екологічної економіки та інших новітніх течій, які інтегрують психологічні, соціальні та екологічні аспекти у традиційний економічний аналіз.

Економічна теорія вивчає виробничі відносини

Виробничі відносини - це сукупність соціально-економічних зв'язків і взаємовідносин, що виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг. Ці відносини охоплюють такі аспекти, як власність на засоби виробництва, розподіл доходів, форми організації праці та управління, а також відносини між різними класами і соціальними групами. Виробничі відносини визначають економічну структуру суспільства і є основою для аналізу його соціально-економічного розвитку.

Рис. 1.1. Структура виробничих відносин [2,3]

*Головні завдання економічної теорії
полягають в наступному:*

*не просто надати опис економічних явищ,
а показати їх взаємозв'язок та
взаємообумовленість, тобто розкрити
систему економічних процесів і законів;*

*розкрити причинно-наслідкові зв'язки
об'єктивних законів і закономірностей, що
характеризують функціонування цих
відносин як цілісної, логічно обумовленої
економічної системи*

Економічна теорія виконує такі основні функції:

1. Теоретико-пізнавальна функція полягає в тому, щоб розкрити зміст економічних законів і категорій, форм їх прояву, притаманні їм внутрішні суперечності, механізм їх дії. Лише на основі всебічної реалізації цієї функції може бути виконана практична функція економічної теорії.
2. Практична функція полягає у розробці наукових основ управління господарською практикою; в обґрунтуванні наукових організаційно-господарських форм; у винайденні найбільш адекватних форм розв'язання економічних суперечностей. Це дає змогу виробляти науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності виробництва з метою забезпечення зростання життєвого рівня населення.
3. Прогностична функція економічної теорії має забезпечувати суспільству можливість в економічних діях здійснювати необхідні передбачення щодо розвитку економічних процесів. Вона реалізується через складання наукових прогнозів розвитку виробництва, розвитку в сучасних умовах ринкової економіки з урахуванням суттєвих економічних закономірностей, явищ, теоретичних висновків.
4. Методологічна функція економічної теорії дає можливість використовувати економічні знання для здійснення ряду досліджень всіх економічних дисциплін

1.2. Економічні категорії та економічні закони

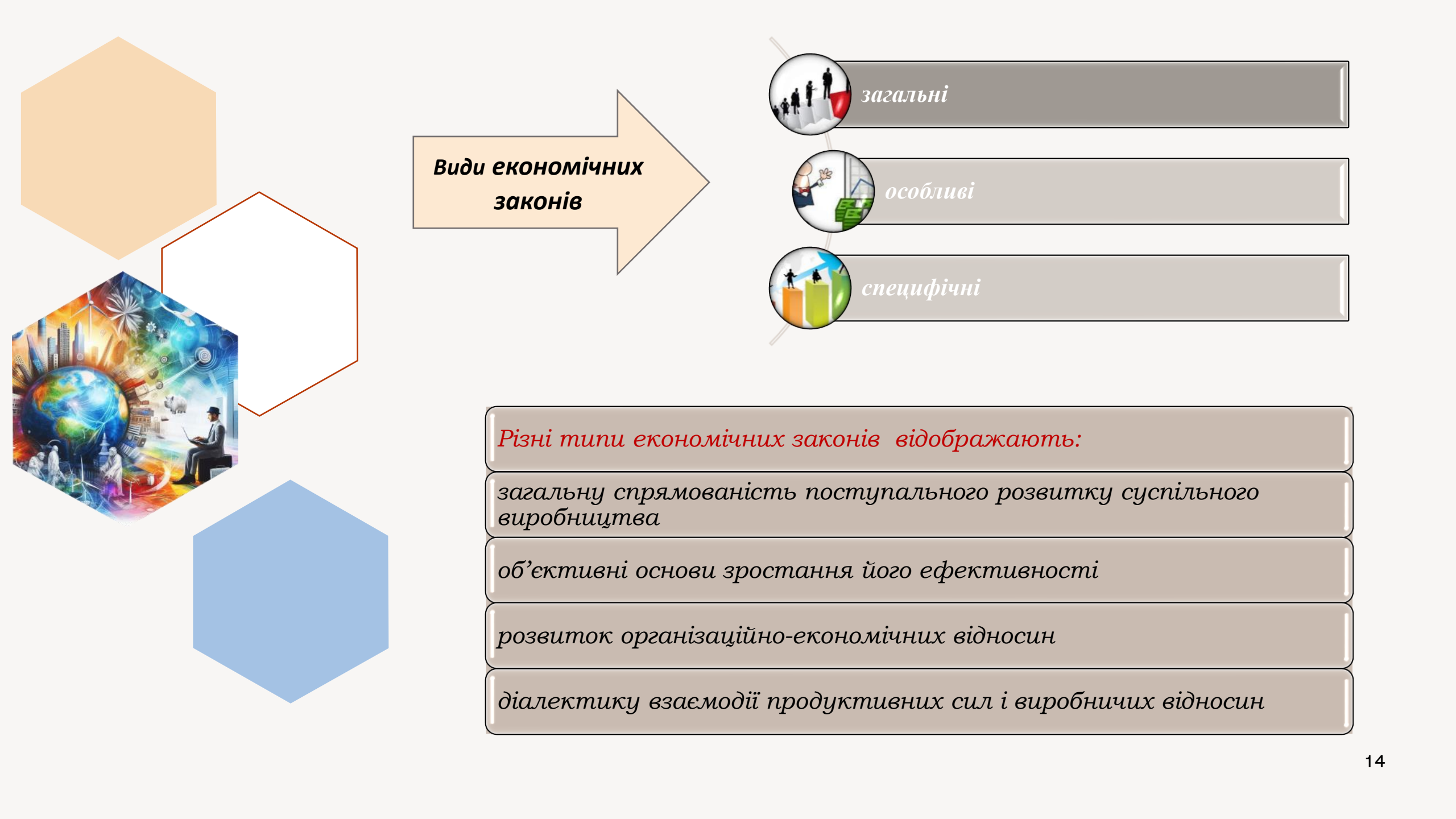
Економічна теорія, пізнаючи об'єктивну економічну реальність, відкриває і формулює економічні категорії, закони та принципи.

Економічні категорії представляють собою найбільш абстрактні та узагальнені поняття, що відображають фундаментальні закономірності й ключові аспекти економічного життя суспільства. Вони охоплюють такі суттєві елементи, як капітал, продукт, товар, гроші, розподіл, багатство тощо. Ці категорії є інструментами для аналізу економічних процесів і взаємозв'язків, що лежать в основі функціонування економічної системи, та дозволяють досліджувати вплив соціально-економічних факторів на розвиток суспільства в різних історичних етапах та умовах.

Економічні принципи - це теоретичні узагальнення, які включають певні припущення, усереднення, що відображають загальні тенденції розвитку економічної системи. Відображуючи взаємозв'язки економічних явищ, економічні принципи є менш стійкими й мають менш обов'язків характер порівняно з економічними законами [5,6].

Економічні закони являють собою об'єктивно обумовлені, стійкі та фундаментальні зв'язки між явищами і процесами економічного життя, а також між елементами матеріальної системи. Вони відображають сутність внутрішніх взаємозв'язків та залежностей, що забезпечують сталість і динаміку економічних процесів.

Якщо економічна категорія зосереджує увагу на певному аспекті або окремому боці економічних відносин, то економічні закони виявляють складні та системні взаємозв'язки, розкриваючи залежності між кількома або навіть багатьма взаємопов'язаними економічними явищами одного порядку, що формують основу економічного розвитку й функціонування системи в цілому.

Види економічних законів

загальні

особливі

специфічні

Різні типи економічних законів відображають:

загальну спрямованість поступального розвитку суспільного виробництва

об'єктивні основи зростання його ефективності

розвиток організаційно-економічних відносин

діалектику взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин

Загальні економічні закони відображають внутрішні, стійкі та суттєві взаємозв'язки, що характеризують процес взаємодії людини з природним середовищем. Ці закони мають універсальний характер і діють на всіх етапах розвитку людського суспільства. Серед таких законів можна виокремити закон зростання продуктивності праці, закон економії часу, закон зростання потреб, закон розвитку продуктивних сил, закон усупільнення виробництва та праці, а також закон відповідності виробничих відносин рівню та характеру розвитку продуктивних сил. Вони відображають основоположні закономірності еволюції економічних систем і є ключовими для розуміння механізмів суспільного розвитку

Специфічні економічні закони – це закони розвитку конкретних, історично визначених форм господарювання, тобто діють лише в межах одного способу виробництва. Вони виражають сутність визначених виробничих відносин, які виникають на основі тих чи інших форм власності на засоби виробництва, характерних для якогось конкретного суспільного ладу

Особливі економічні закони – це закони, що виражають такі особливості виробничих відносин, які властиві декільком суспільно-економічним формаціям, тому діють лише в їх межах. Тобто вони властиві тим історичним епохам, де залишаються умови для їх здійснення. До них належать, наприклад, закони товарного виробництва: закон вартості, закон попиту та пропозиції, закон грошового обігу

1.3. Функції і методи пізнання економічних процесів та явищ

Кожна наука базується на певній сукупності інструментів для дослідження свого предмета, що утворює систему методів пізнання. Економічна теорія також має власний дослідницький інструментарій, або методологію. Загалом *методологія* є наукою про методи наукового пізнання сутності явищ, що належать до певної галузі знань. У перекладі з грецької «метод» означає «шлях до чогось».

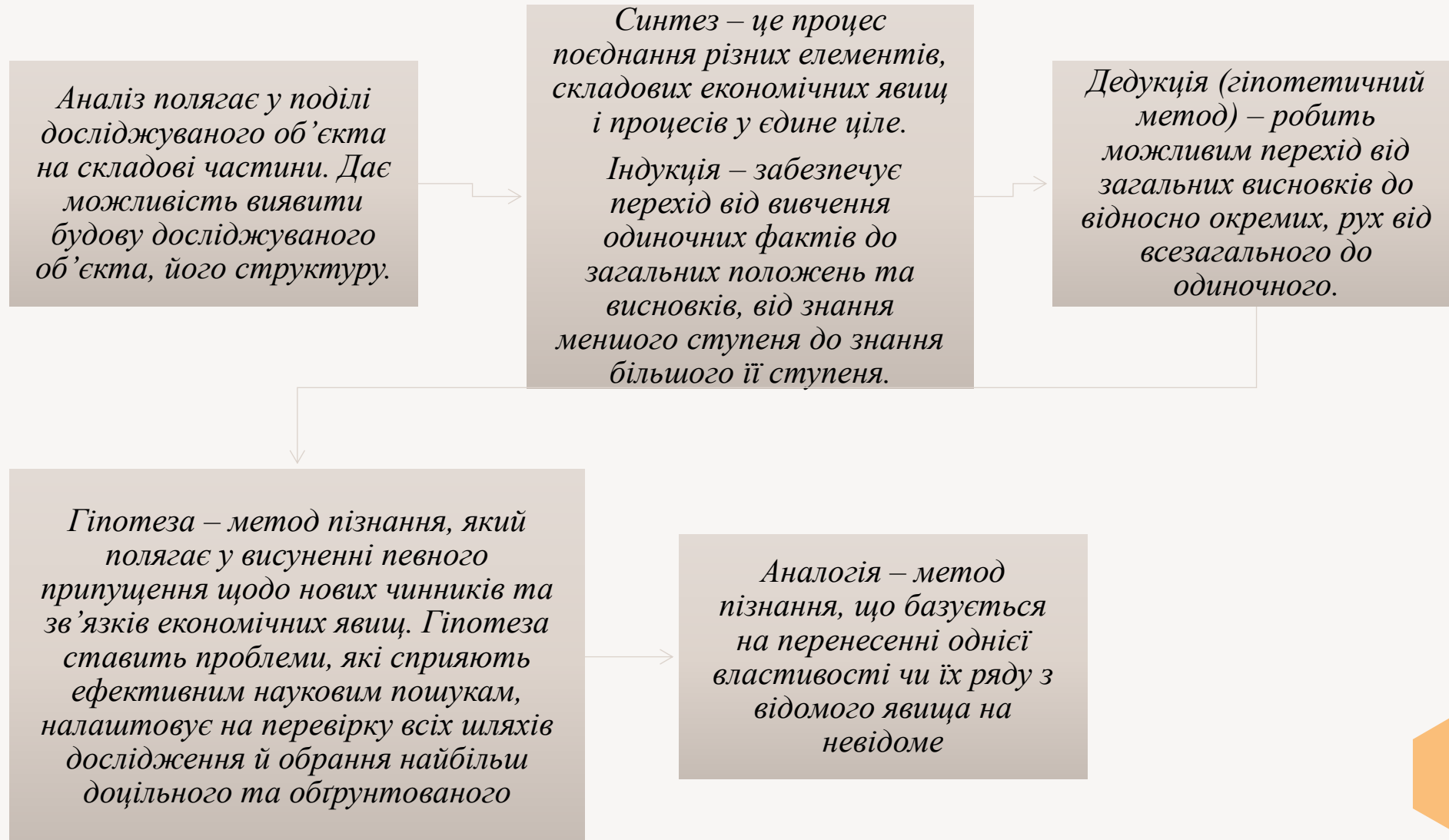
Економічна теорія застосовує дві основні групи методів дослідження:

загальнонаукові методи
спеціальні методи

Метод економічної теорії включає різні елементи: Загальнонаукові методи та філософські принципи (розвитку, системності, суперечності, взаємодії, об'єктивності, аналізу, синтезу, дедукції, індукції).

Характеристика методів

Порівняння – метод, що визначає схожість чи відмінність явищ і процесів.

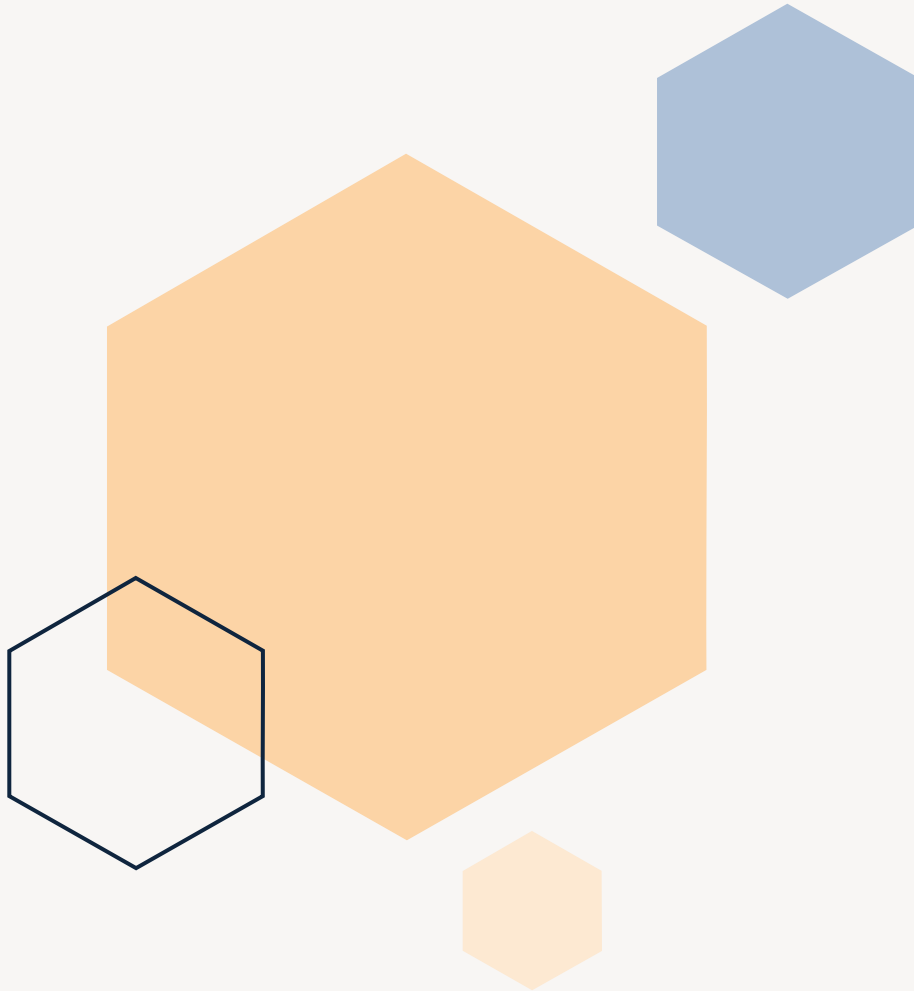
Принцип діалектики означає, що матерія і свідомість розвиваються за законами діалектики: законом роздвоєння цілого на протилежності; законом заперечення; закон єдності і боротьби протилежностей.

Метод абстракції означає відмову від поверхневих, несуттєвих сторін явища з метою розкриття його внутрішніх, суттєвих, сталих і загальних зв'язків, справжньої тенденції руху. Суспільне життя не можна вивчати в лабораторних умовах.

Наукова абстракція – це абстрагування від несуттєвих сторін, властивостей явищ та виділення головного, найбільш суттєвого в ньому. Таким чином підкреслюється сутність явища.

В результаті абстрагування виводяться економічні категорії. Вони виступають як теоретичний вираз реальних сторін економіки (прибуток, ціна, товар, гроші).

Системний метод охоплює методи лінійного програмування, економіко-математичне моделювання.

Залежно від того, якими фактами оперує економічна теорія відрізняють:

- *Позитивний аналіз, який має справу з фактами та вільний від суб'єктивних міркувань. Тобто вона вивчає те що є, констатує причини і наслідки явищ без їх оцінювання з огляду на інтереси суспільства.*
- *Нормативний аналіз навпаки має справу з оцінними міркуваннями відносно того, якими повинні бути економічні відносини та процеси відповідно до інтересів суб'єктів економічної системи. Він висловлює суб'єктивну думку про те, що має бути. Зв'язок між позитивним і нормативним видами аналізу виявляється у тому, що результати нормативного аналізу визначають вибір предмету позитивного, а висновки позитивного аналізу забезпечують вибір необхідних економічних інструментів з метою досягнення нормативних цілей.*

Отже, стратегічною метою методів економічної теорії є здобуття наукових знань щодо сутності та законів функціонування і розвитку виробничих відносин конкретного суспільного способу виробництва, які є науковою основою економічної політики держави [7].

Питання для самоконтролю:

1. Що є предметом сучасної економічної теорії, і як він еволюціонував у різних економічних школах?
2. Які основні категорії та закони формують фундамент сучасної економічної теорії?
3. Яким чином загальнонаукові та спеціальні методи використовуються в економічних дослідженнях?
4. Як відрізняється предмет дослідження економічної теорії від предмету інших економічних наук?
5. Що таке методологія, і яку роль вона відіграє в економічній теорії?
6. Назвіть та охарактеризуйте основні загальнонаукові методи, що застосовуються в економічній теорії.
7. Які спеціальні методи дослідження використовуються в економічній теорії та як вони впливають на результати аналізу?
8. Яким чином історичний метод дослідження застосовується в сучасній економічній теорії?
9. Як економічна теорія відрізняє позитивний і нормативний підходи в дослідженні економічних явищ?
10. Які методи використовуються для дослідження мікро- та макроекономічних процесів у сучасній економічній теорії?

Тестові питання за темою

1. Що є предметом сучасної економічної теорії?

- а) Вивчення технологій виробництва
- б) Дослідження економічних відносин між суб'єктами господарювання
- в) Аналіз впливу кліматичних змін на економіку
- г) Вивчення природних ресурсів

2. Який метод дослідження є загальнонауковим?

- а) Історичний метод
- б) Метод граничної корисності
- в) Методи порівняльного аналізу
- г) Метод наукової абстракції

3. Що вивчає позитивна економічна теорія?

- а) Опис економічних явищ та процесів без оцінки
- б) Нормативні підходи до управління економікою
- в) Політичні рішення у сфері економіки
- г) Етичні аспекти економічних рішень

4. Який з методів є спеціальним методом економічного дослідження?

- а) Історичний метод
- б) Метод порівняльного аналізу
- в) Метод наукової абстракції
- г) Метод математичного моделювання

5. Хто вперше використав термін «економіка»?

- а) Адам Сміт
- б) Джон Мейнард Кейнс
- в) Аристотель
- г) Карл Маркс

Тема 2. Суспільне виробництво

2.1 Економічний зміст суспільного виробництва

2.2 Структура виробництва та її еволюція.
Економічні ресурси та чинники економічної діяльності

2.3 Виробнича функція. Ефективність виробництва

2.4 Продукт праці. Споживчі блага

Мета теми: розглянути економічний зміст сучасного виробництва, основні елементи виробничого процесу, еволюцію форм організації виробництва та результати процесу виробництва

2.1. Економічний зміст суспільного виробництва

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей, що пов'язана з перетворенням сировини й сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, які необхідні для існування й розвитку суспільства.

Виробництво являє собою складний процес створення матеріальних благ та послуг, призначених для задоволення суспільних потреб [8].

У ході цього процесу відбувається взаємодія у двох аспектах: між людиною і природою, а також між самими людьми. Перша взаємодія передбачає використання природних ресурсів і перетворення їх на продукти, які можуть задовольняти різноманітні потреби суспільства. Друга форма взаємодії, яка виникає між людьми в межах виробничої діяльності, формується на основі поділу праці, кооперації, обміну та спільної організації виробничих процесів і отримала назву виробничих відносин.

Виробничі відносини визначають соціально-економічний характер суспільства, оскільки вони регулюють розподіл праці, засобів виробництва та результатів праці серед учасників економічного процесу.

Виробництво в кожному суспільстві формується під впливом поділу праці. Розрізняють три основних етапи розвитку форм виробництва, зумовлені змінами у суспільному поділі праці (рис. 2.1):

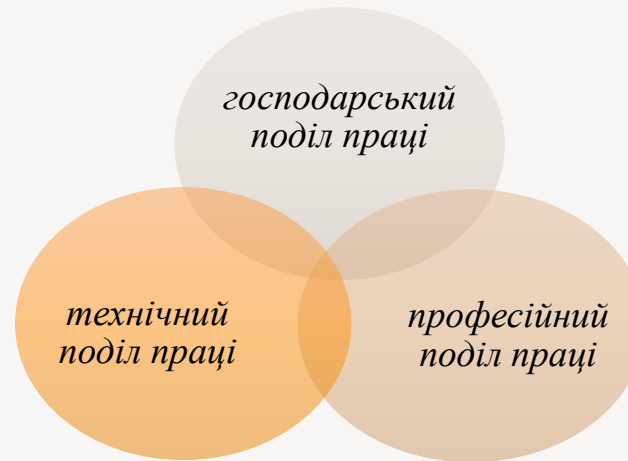

Рис 2.1. Форм суспільного поділу праці

Взагалі, **поділ праці** — це організаційний процес, який полягає в розподілі виробничих завдань і функцій серед різних осіб, груп або одиниць у межах економічної системи. Це явище, яке сприяє підвищенню ефективності і продуктивності праці шляхом спеціалізації на виконанні певних видів діяльності.

При вивченні процесу виробництва важливо розуміти також етапи його становлення, а саме:

Доіндустріальний період характеризується економічною системою, що базується на домінуванні сільського господарства, ручної праці та простих ремісничих виробництв. Основними факторами виробництва в цей період були природні ресурси та фізична праця людини, що визначало низький рівень продуктивності та обмежені можливості розвитку технологій.

Індустріальний період ознаменувався інтенсивною індустріалізацією, механізацією виробничих процесів та масовим розвитком фабрично-заводського виробництва. Відбувся перехід від ручної до машинної праці, що спричинило стрімке зростання промисловості, розвиток транспорту, комунікацій, а також значне збільшення темпів урбанізації. Економічна структура почала орієнтуватися на масове виробництво товарів та ефективніше використання енергоресурсів.

Постіндустріальний період характеризується трансформацією економіки у напрямку, де провідну роль відіграє сфера послуг, а основними ресурсами стають інформація, знання, інновації та інформаційні технології. Матеріальні активи та промислове виробництво поступово поступаються пріоритетом інтелектуальним ресурсам, креативним індустріям та високотехнологічним секторам. Цей період визначає зростаюче значення науки, освіти, комунікацій та інновацій як ключових чинників економічного та соціального розвитку.

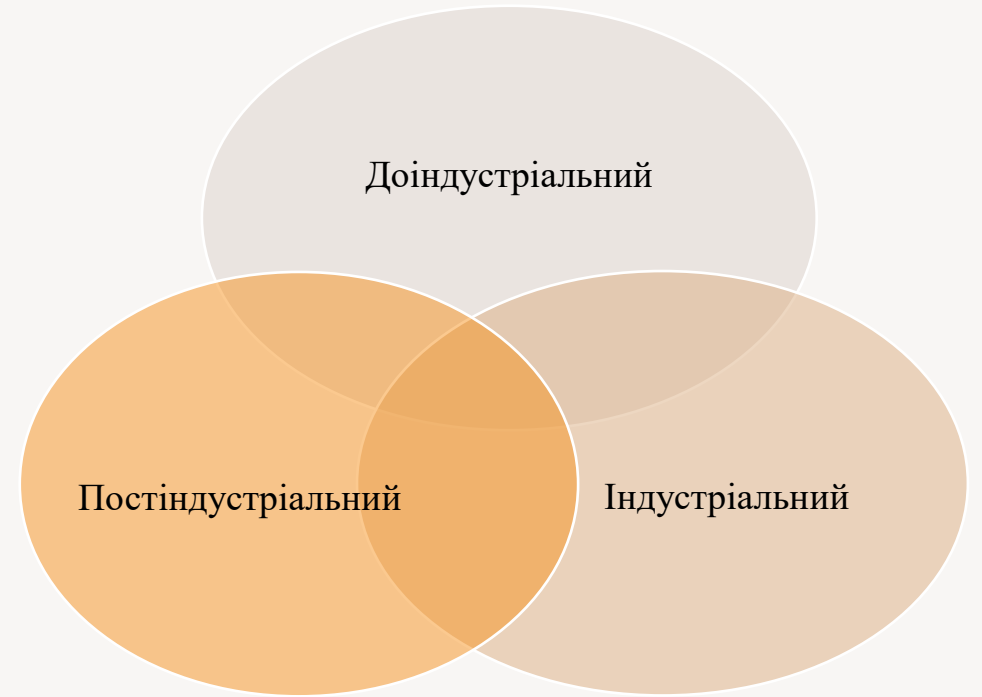
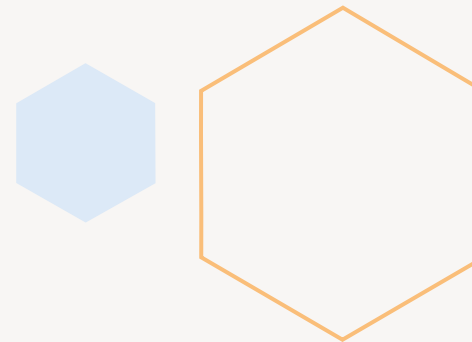

Рис 2.2 Етапи розвитку виробництва, які видозмінюють фактори виробництва [9]

Будь-якому виробництву, незалежно від його соціальної форми, притаманні певні загальні ознаки.

1. Виробництво завжди виступає як суспільне виробництво.
2. В процесі виробництва між людьми виникають відносини - виробничі відносини, соціально-економічний зміст яких визначається формою власності на засоби виробництва.
3. Суспільне виробництво має безперервний характер, тобто воно постійно повторюється - відновлюється.
4. Суспільне виробництво є важливою складовою тієї чи іншої соціально-економічної системи.

Для здійснення процесу виробництва необхідні певні умови - фактори виробництва.

Фактори виробництва - це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних і духовних благ.

У класичному розумінні виділяють чотири фактори виробництва (праця, капітал, земля, підприємництво (підприємницькі здібності)), що були запропоновані А. Маршаллом

Проте, сьогодні під впливом науково-технічного прогресу з'являються нові складові процесу виробництва, які з часом досягають такого рівня розвитку і значення, що перетворюються на самостійні фактори виробництва. Тому економічна наука постійно розширює і доповнює класифікацію факторів виробництва.

Сучасна економічна теорія відносить до складу факторів виробництва відносить: працю, капітал, землю, технології (науку, інформацію), підприємницькі здібності, і ,навіть, екологічну складову.

При вивченні теорії виробничих процесів особливу увагу слід приділяти аналізу таких ключових категорій, як «ресурси» та «економічні ресурси».

В економічній теорії під **ресурсами** розуміють сукупність усіх факторів і елементів, які можуть бути залучені до виробничої діяльності для створення як матеріальних, так і нематеріальних благ і послуг. Ці елементи охоплюють природні, трудові, капітальні та інформаційні ресурси, що виступають основними чинниками у виробничих процесах.

Важливим аспектом є також диференціація між звичайними ресурсами та економічними ресурсами, останні з яких підкреслюють рідкість і обмеженість ресурсів, що визначає їхню вартість у ринкових умовах та їхній вплив на ефективність і продуктивність економічної системи.

До основних типів економічних ресурсів належать:

1. Природні ресурси - включають землю, корисні копалини, воду, енергію та інші природні ресурси, що використовуються у виробничих процесах.
2. Матеріальні ресурси - охоплюють капітальні блага, такі як обладнання, будівлі, інфраструктура та інші матеріальні активи, що застосовуються у виробництві.
3. Трудові ресурси - означають людську працю, знання, навички та час, які використовуються для створення товарів і послуг.
4. Фінансові ресурси - представляють собою капітал у формі грошей або інших фінансових активів, що використовуються для фінансування виробничих і комерційних процесів.

Ці ресурси є фундаментальними елементами економічної діяльності та необхідні для функціонування будь-якої виробничої системи.

Рис 2.3 Види економічних ресурсів

На сучасному етапі функціонування економічної системи окрім класичних чотирьох факторів виробництва, з'являється ще й п'ятий – інформація

Інформація являє собою сукупність відомостей про об'єктивну реальність, які отримуються шляхом сприйняття, фіксації та подальшого використання для вирішення конкретних завдань. Вона може включати факти, дані та знання про навколишній світ, які відіграють ключову роль у процесах аналізу, прийняття рішень і планування. Інформація є фундаментальним ресурсом у різних сферах людської діяльності, від наукових досліджень до управлінських процесів, оскільки вона дозволяє забезпечувати ефективність взаємодії з навколишнім середовищем, прийняття обґрунтованих рішень та оптимізацію різних процесів у суспільстві й економіці.

Актуальності у постіндустріальній економіці набуває і такий фактор, як знання.

Знання - це результати рішень завдань, правдива та перевірена інформація, узагальнена у вигляді законів, теорій, сукупності поглядів та уявлень.

Таблиця 2.1 - Функціональні відмінності інформації та знання

Інформація	Знання
<i>масив даних, що легко формалізується</i>	<i>організовані (логічно структуровані) блоки інформації, що важко систематизувати</i>
<i>низькі витрати на розповсюдження та зберігання</i>	<i>витрати на передачу іншим суб'єктам зростають разом з відстанню</i>
<i>низький коефіцієнт супротиву інформаційних потоків</i>	<i>високий коефіцієнт супротиву («тертя») потоків знань</i>
<i>може бути доступна в електронному вигляді</i>	<i>важко передати без прямої взаємодії учасників освоєння знання</i>
<i>технологія виробництва – акумуляція фактів, даних та їх нагромадження</i>	<i>технологія виробництва – відбір, узагальнення, систематизація інформації</i>
<i>сфера виробництва – інформаційна мережа</i>	<i>сфера виробництва – система освіти/науки</i>

2.2. Структура виробництва, її еволюція

Суспільне виробництво – поділяється на:

Матеріальне виробництво - сукупність галузей і сфер, які виробляють матеріально-речові блага й надають матеріальні послуги (промисловість, сільське та лісове господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, торгівля (в частині обслуговування процесу виробництва)).

Нематеріальне виробництво - сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні й соціальні потреби людей (охорона здоров'я, культура, мистецтво, спорт, туризм тощо).

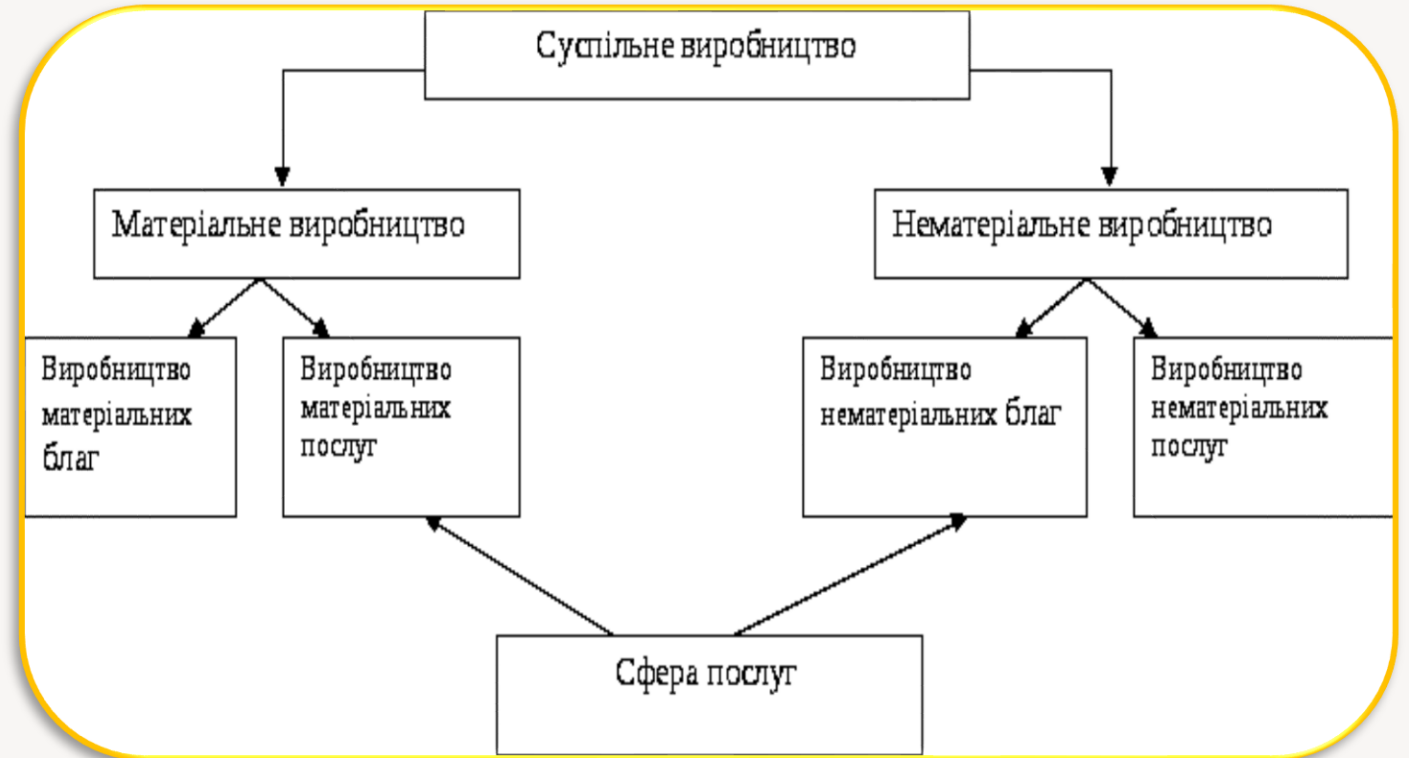

Рис 2.4 Класифікація матеріального та нематеріального виробництва [10]

За характером зв'язків між сферами виробництва виділяють:

первинне виробництво – галузі, що найближче розташовані до природних ресурсів і діяльність яких зводиться до привласнення продуктів природи (сільське господарство, скотарство, гірничодобувна промисловість, лісне господарство, рибальство);

вторинне виробництво – галузі, що переробляють продукцію первинних галузей (обробна промисловість, будівництво);

третинне виробництво – галузі, які обслуговують підприємства першої та другої груп. Це різноманітні послуги – транспорт, зберігання сировини та готової продукції, торгівля, реклама. Третинний сектор ще називають інфраструктурою

За характером економічної діяльності людей у суспільному виробництві розрізняють три сфери, або блоки галузей:

основне виробництво

виробнича інфраструктура

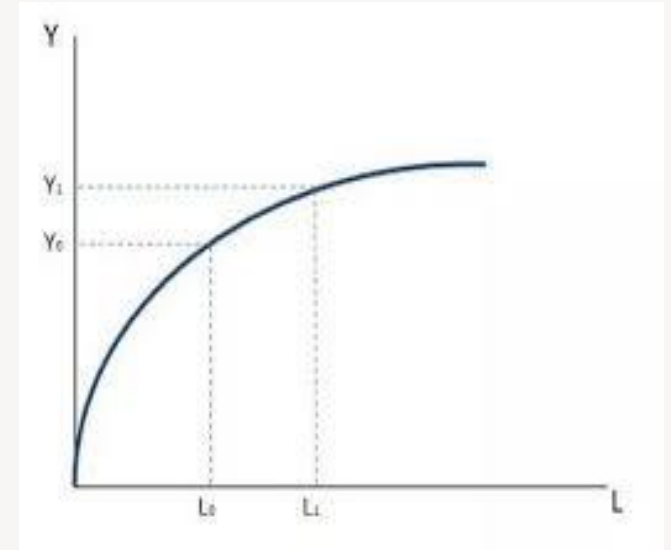
соціальна інфраструктура

2.3 Виробнича функція. Ефективність виробництва

Щоб визначити попит на чинники виробництва використовують виробничу функцію.

Виробнича функція описує максимальний обсяг продукції, який підприємство може виробити для кожного певного сполучення факторів виробництва

Виробнича функція – це економічна модель, яка показує залежність між обсягом випуску продукції і використаними для цього виробничими факторами, такими як праця, капітал, сировина тощо. Тобто, виробнича функція описує, скільки продукції можна отримати, використовуючи певну кількість ресурсів.

Формально виробнича функція може бути записана як:

$$Q=f(L,K,R,\dots) \text{ , де:}$$

Q – це обсяг випуску продукції,

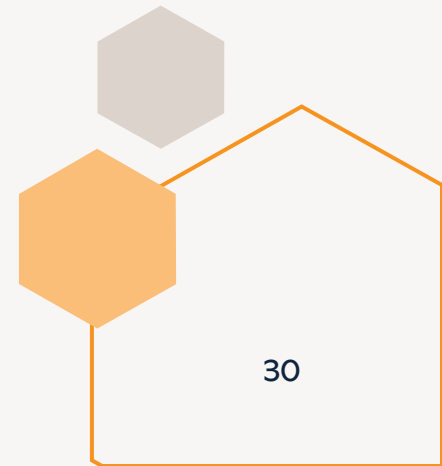
L – праця (кількість працівників або витрачений робочий час),

K – капітал (машини, обладнання, будівлі),

R – природні ресурси (сировина, земля),

... – інші фактори виробництва.

Рис. 2.3 Графічне подання виробничої функції

Ефективність виробництва – це показник, який характеризує, наскільки раціонально використовуються ресурси для досягнення певного обсягу випуску продукції. Вона відображає здатність підприємства або економіки отримувати максимальний результат при мінімальних витратах або використовувати наявні ресурси найкращим чином.

Ефективність – відношення між результатом і затратами на цей результат.

Економічна ефективність – категорія, яка використовується для оцінки результатів всього суспільного виробництва

Для вимірювання ефективності виробництва використовуються різні показники, серед яких:

Продуктивність праці: кількість продукції, виробленої одним працівником за одиницю часу.

Продуктивність капіталу: обсяг продукції, який можна отримати на одиницю інвестованого капіталу.

Витрати на одиницю продукції: загальні витрати на виробництво одного виробу або певної кількості продукції.

Продуктивність праці характеризує використання робочої сили. Формула для розрахунку:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Продукт}}{\text{Затрати живої праці}}$$

Фондовіддача показує результативність використання виробничих фондів (засобів праці). Формула для розрахунку:

$$\text{Фондовіддача} = \frac{\text{Продукт}}{\text{Вартість засобів праці}}$$

Матеріаловіддача характеризує використання предметів праці (сировини, матеріалів).

Формула для розрахунку:

$$\text{Матеріаловіддача} = \frac{\text{Продукт}}{\text{Вартість предметів праці}}$$

Зворотні показники: трудоємність, фондоємність, матеріалоємність.

2.4. Продукт праці. Споживчі блага

Продукт праці — це результат, що створюється в процесі трудової діяльності, тобто матеріальні або нематеріальні блага, які людина виробляє, використовуючи свої знання, навички та інструменти. Це поняття охоплює широкий спектр виробів і послуг, які можуть бути створені в процесі праці.

Продукт праці є основою економічної діяльності і основним джерелом багатства в суспільстві. Він визначає економічний розвиток країни та рівень добробуту її громадян.

З загальної точки зору, визначення «продукт праці» може виступати в якості:

- суспільної форми праці;
- здібностей людини, які є результатом його власної діяльності;
- безпосереднього або уречервленого корисного ефекту праці

Класифікація продуктів праці:

Матеріальні продукти праці:

1. **Товари:** фізичні предмети, такі як одяг, продукти харчування, автомобілі, електроніка тощо.
2. **Інфраструктурні об'єкти:** будівлі, дороги, мости, заводи та інші споруди.

Нематеріальні продукти праці:

1. **Послуги:** діяльність, що задовольняє потреби людей і не має матеріальної форми, наприклад, освітні, медичні, транспортні послуги.
2. **Інтелектуальна власність:** результати творчої праці, такі як патенти, авторські права, програмне забезпечення, музичні твори тощо.

Споживче благо - це продукт або послуга, що призначена для задоволення потреб споживачів. Це те, що люди купують або використовують для особистого споживання, щоб задовольнити свої бажання, потреби чи потреби. Споживчі блага є основою для аналізу ринкових механізмів, оскільки їх попит і пропозиція впливають на ціни, ринкову рівновагу та економічний розвиток.

Класифікація споживчих благ:

1. За матеріальною формою

матеріальні блага: фізичні товари, такі як їжа, одяг, автомобілі, меблі, побутова техніка.

нематеріальні блага: послуги, наприклад, освіта, медицина, розваги, страхування, транспортні послуги.

2. За тривалістю використання:

товари тривалого використання: продукти, які можна використовувати протягом тривалого часу, наприклад, автомобілі, побутова техніка, меблі.

товари короткострокового використання: продукти, які споживаються або вичерпуються протягом короткого часу, наприклад, продукти харчування, напої, косметика.

3. За доступністю:

особисті блага: блага, доступ до яких має конкретна особа або група осіб, наприклад, персональний автомобіль, особистий телефон.

громадські (суспільні) блага: блага, які споживаються колективно і є доступними для всіх членів суспільства, наприклад, вуличне освітлення, національна оборона.

4. За способом задоволення потреби:

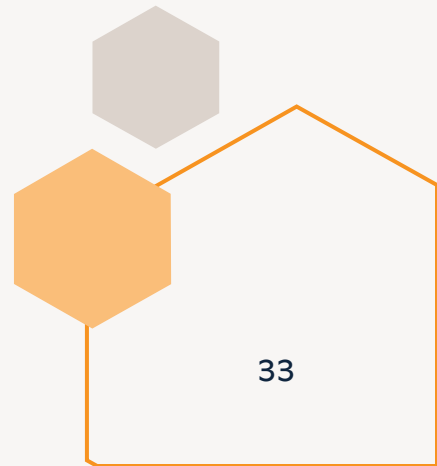
прямі – безпосередньо задовольняють потреби (хліб);
опосередковані – задовольняють потреби опосередковано, тому що за їх участі виготовляють прямі блага (верстат).

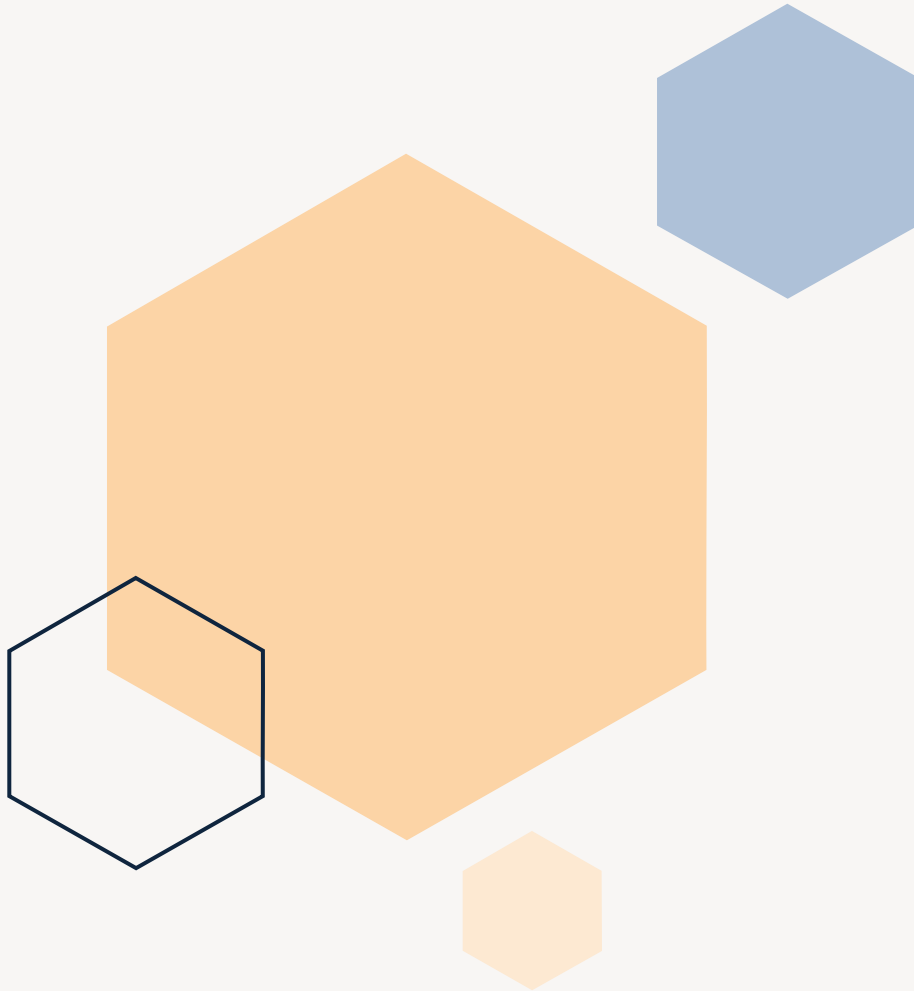
5. За співвідношенням благ між собою:

взаємозамінні (субститути) – можуть замінити один одного у використанні (авторучка й олівець);

взаємодоповнюючі (комплементи) – можуть використовуватися лише у сполученні (автомобіль і бензин);

незалежні – існують і споживаються незалежно один від одного (олівець і телевізор).

б. За сферами використання:

товари особистого споживання – задовольняють потреби споживача безпосередньо (їжа, одяг, транспорт); *особисті послуги* – послуги, якими користуються споживачі (адвокат, перукар); *товари виробничого призначення* – задовольняють потреби опосередковано, стаючи частиною виробничих ресурсів (виробничі споруди, сировина, устаткування); *виробничі послуги* – послуги інформаційного забезпечення виробництва, банківські послуги, сфера торгівлі та ін.

7. За суб'єктивним відчуттям споживача:

нормальні блага: товари, попит на які зростає зі збільшенням доходу споживача, наприклад, якісні продукти харчування, дорогий одяг.

нижчі блага: товари, попит на які знижується зі зростанням доходу, наприклад, дешеві аналоги товарів, транспорт нижчого класу.

Питання для самоконтролю:

1. Як визначається ефективність суспільного виробництва?
2. Які основні фактори впливають на обсяги та якість суспільного виробництва?
3. Що таке виробнича функція, і як вона пов'язана з процесом суспільного виробництва?
4. Яким чином суспільне виробництво забезпечує задоволення потреб споживачів?
5. Як класифікуються споживчі блага за тривалістю використання? Наведіть приклади.
6. Які відмінності між нормальними і нижчими благами? Як змінюється попит на них зі зміною доходів?
7. Що таке суспільні блага і які приклади суспільних благ ви можете назвати?
8. Як обмеженість ресурсів впливає на доступність і цінність споживчих благ?
9. Як суспільне виробництво забезпечує різноманітність споживчих благ?
10. Як зміни в технологіях впливають на структуру суспільного виробництва і асортимент споживчих благ?

Тестові питання за темою:

1. Що таке суспільне виробництво?

- а) Виробництво товарів і послуг для особистого використання
- б) Процес створення матеріальних і нематеріальних благ для задоволення потреб суспільства
- в) Тільки виробництво промислових товарів
- с) Процес споживання ресурсів без їх виробництва

2. Який з наведених факторів не є виробничим фактором у суспільному виробництві?

- а) Праця
- б) Капітал
- с) Природні ресурси
- д) Споживчі блага

3. Як називаються блага, які споживаються протягом короткого часу і вичерпуються в процесі споживання?

- а) Товари тривалого використання
- б) Товари короткострокового використання
- в) Капітальні блага
- г) Суспільні блага

4. Які з наведених благ є суспільними (громадськими)?

- а) Продукти харчування
- б) Меблі
- в) Вуличне освітлення
- с) Особистий автомобіль

5. Що таке економічна ефективність у контексті суспільного виробництва?

- а) Здатність виробляти більше продукції при даних витратах
- б) Здатність зменшити витрати на виробництво
- с) Здатність максимізувати продуктивність праці
- д) Здатність зменшити витрати на споживчі блага

Тема 3. Економічні потреби та інтереси

3.1 Економічні потреби та їх класифікація. Закон зростання потреб

3.2 Корисність та її особливості. Гранична корисність

3.3. Фундаментальна проблема економіки. Крива виробничих можливостей

3.4. Економічний інтерес

Мета теми: дослідити питання формування економічних потреб та проблем їх задоволення

3.1. Економічні потреби та їх класифікація. Закон зростання потреб

Потреба - це відчуття нестачі, необхідність в будь-яких речах, бажання володіти ними, почуття незадоволеності за їх відсутності.

Саме стан незадоволеності примушує людину здійснювати виробничу діяльність.

Економічні потреби - це потреби людей у матеріальних і нематеріальних благах, які мають обмежені ресурси.

Задоволення економічних потреб виступає внутрішнім спонукальним мотивом виробництва, розподілу, обміну та споживання у рамках певної системи соціально-економічних відносин.

Класифікація потреб

1. За характером виникнення: базові (життєво важливі) – підтримують життя людей як біологічних істот (повітря, їжа, вода, захист від негоди та ін.); породжені цивілізацією – потреби в освіті, комфорті, транспорті та ін.

2. За терміновістю задоволення: першочергові – найважливіші потреби (їжа, вода, одяг); вторинні – прикраси, розваги та ін.

3. За способом задоволення: матеріальні – задовольняються матеріальними благами (хліб, будинок); нематеріальні – задовольняються нематеріальними благами (книжки, музеї, театри).

4. За суб'єктами задоволення: особисті (індивідуальні) – стосуються однієї людини (відпочинок, їжа, освіта); колективні – стосуються великої кількості людей (автобуси, кафе, музеї).

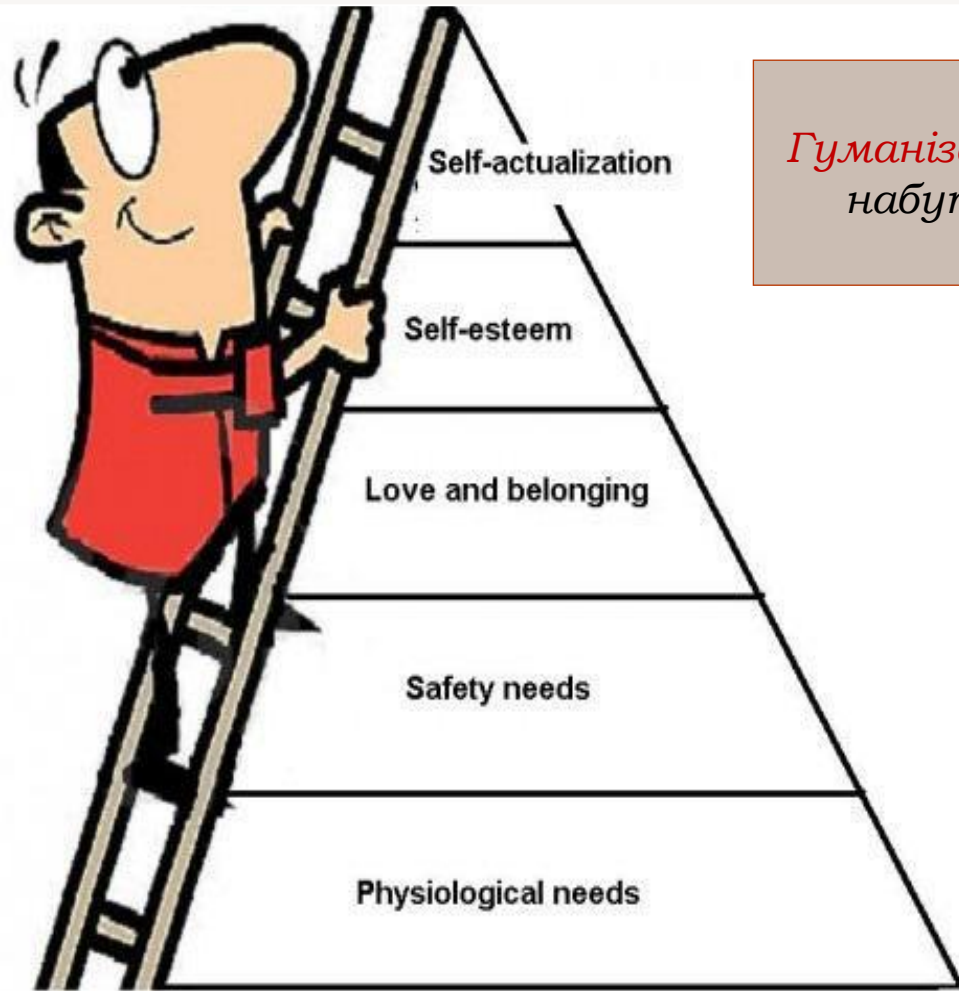
Відома також класифікація потреб видатного вченого **Абрахама Маслоу** – «*піраміда потреб Маслоу*». Її зміст полягає у тому, що людина має кілька рівнів потреб, і вона не може перейти до вищого рівня, не задовольнивши нижчий.

У своєму розвитку потреби долають стадії зародження, інтенсивного розвитку, стабілізації та згасання. На останній стадії потреба перестає бути рушійною силою розвитку виробництва. Натомість постають нові, складніші потреби, які вимагають задоволення. Цей процес їх розвитку знаходить свій вияв у законі зростання потреб, зміст якого полягає у стійкому, суперечливому зв'язку між потребами та виробництвом, а функція – в облагороджуванні існуючих та виникненні нових потреб через розвиток виробництва. Закон зростання потреб виявляється у зміні та розгалуженні кількісної та якісної структури системи потреб, набутті більшої ваги духовних і соціальних потреб, облагородженні, окультуренні потреб фізичних.

Рис. 3.1 Графічна інтерпретація градації потреб за А. Маслоу («піраміда потреб Маслоу») [11]

Основою зростаючого впливу потреб на розвиток виробництва є підвищення ролі творчої праці та гуманізації виробництва як ознак постіндустріального суспільства

*Гуманізація виробництва - це
набуття виробництвом*

Рис. 3.2 Складові процесу гуманізації виробництва

3.2. Корисність та її особливості. Гранична корисність

Проблема виміру корисності – одна з найскладніших в економічній теорії

В економічній теорії поняття корисності відрізняється від загальноприйнятого його значення.

По-перше, корисність – суб'єктивне поняття, тобто корисність одного і того ж товару для різних людей різна.

По-друге, корисність формується під впливом об'єктивних обставин. Корисними можуть бути лише доступні для споживача блага.

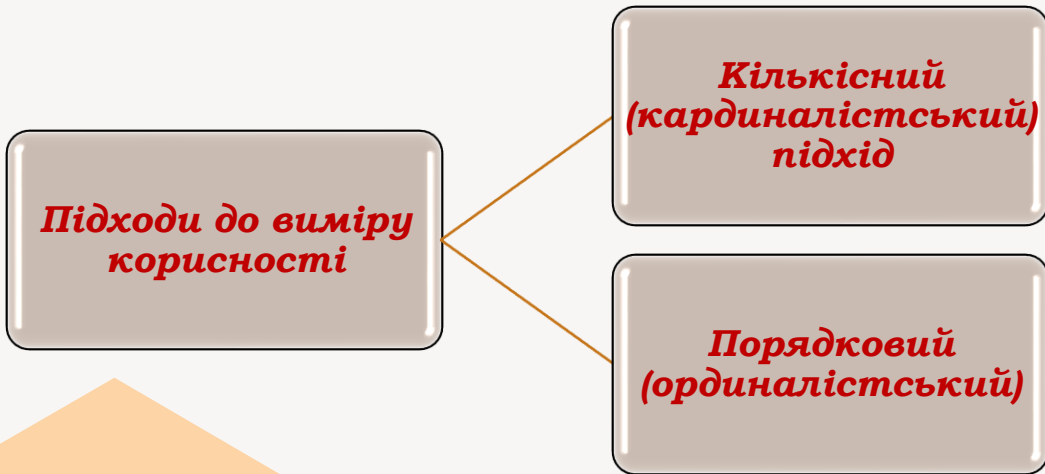
Корисність – це здатність товарів і послуг у процесі їхнього споживання задовольняти будь-які людські потреби.

З точки зору економічної теорії, поняття корисності відбиває суб'єктивну оцінку індивідом ступеня бажаності того чи іншого блага незалежно від того, чи сприяє його споживання розвитку певного суб'єкта чи завдає йому шкоди (алкоголь, зброя).

Корисними можуть бути тільки доступні блага (недоступні блага не можуть розглядатися як економічні корисності, незважаючи на їх бажаність).

Корисність є суб'єктивною, тобто залежить від індивідуальних вподобань, потреб і обставин кожного споживача. Один і той самий товар може мати різну корисність для різних людей.

В економічній теорії виділяють два підходи до оцінки (вимірювання) корисності:

Прихильники кількісного підходу до аналізу корисності – економісти XIX ст. У. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас – пропонували вимірювати корисність спеціальними умовними кількісними одиницями – «ютілі».

Принцип спадної граничної корисності називається *першим законом Госсена*. Він стверджує, що із зростанням споживання будь-якого одного блага при фіксованому обсязі споживання усіх інших благ загальна корисність зростає все меншими темпами, а гранична корисність при цьому спадає

Кардиналістський підхід (або кардинальна теорія корисності) припускає, що корисність можна вимірювати кількісно, тобто у конкретних числових одиницях, подібно до вимірювання довжини чи ваги. Цей підхід передбачає, що споживач може точно оцінити, скільки корисності приносить кожен товар або послуга.

Основні положення кардиналістського підходу:

Корисність вимірюється в умовних одиницях (утилях), і споживач може сказати, скільки одиниць корисності приносить йому той чи інший товар.

Наприклад, можна сказати, що шоколадка приносить 10 утилів корисності, а чашка кави — 8 утилів.

Загальна корисність (total utility) для споживача — це сума корисності від усіх спожитих одиниць товару. Чим більше товару споживається, тим вища загальна корисність.

Гранична корисність (marginal utility) — це додаткова корисність, яку отримує споживач від споживання додаткової одиниці товару. За кардиналістським підходом, гранична корисність знижується зі збільшенням кількості спожитого товару (закон спадної граничної корисності).

Споживач прагне максимізувати свою загальну корисність при даних доходах та цінах на товари, обираючи такий набір товарів, який приносить йому найбільшу сумарну корисність.

Ординалістський підхід (або ординальна теорія корисності) не припускає, що корисність можна виміряти кількісно. Натомість, він вважає, що споживачі можуть лише ранжувати (порівнювати) різні набори товарів за рівнем задоволення, яке вони приносять.

Основні положення ординалістського підходу:

Споживачі можуть порівнювати та ранжувати різні комбінації товарів, але не можуть точно сказати, на скільки один набір товарів краще іншого. Наприклад, споживач може сказати, що він віддає перевагу яблукам перед апельсинами, але не може визначити, на скільки одиниць корисності одне краще іншого.

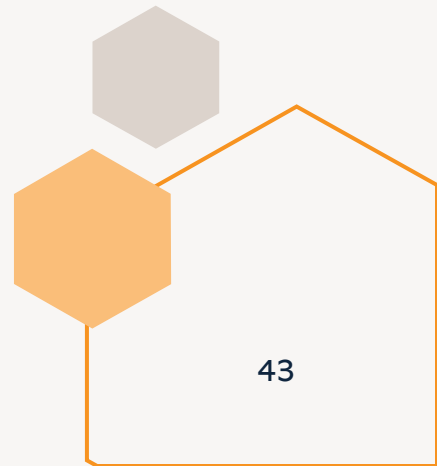
Ординалістський підхід використовує криві байдужості для відображення різних комбінацій товарів, які приносять однаковий рівень задоволення споживачу. Кожна точка на кривій байдужості відповідає набору товарів, який споживач вважає рівноцінним.

Ординалістський підхід використовує поняття граничної норми заміщення (MRS) для опису того, скільки одиниць одного товару споживач готовий відмовитися для отримання додаткової одиниці іншого товару, зберігаючи однаковий рівень задоволення.

Споживач максимізує корисність, вибираючи таку комбінацію товарів, яка лежить на найвищій досяжній кривій байдужості при даному бюджетному обмеженні.

Обидва підходи важливі для розуміння споживчої поведінки, але ординалістський підхід більш поширений у сучасній економічній теорії завдяки його реалістичності та універсальності.

3.3. Фундаментальна проблема економіки. Крива виробничих можливостей

Фундаментальна проблема економіки полягає в **обмеженості ресурсів та необмеженості людських потреб**. Це означає, що в світі є обмежена кількість ресурсів (час, гроші, природні ресурси, робоча сила тощо), але люди мають майже необмежені потреби і бажання, які вони прагнуть задовольнити. Ця невідповідність створює проблему вибору — як найкраще використовувати обмежені ресурси для задоволення потреб.

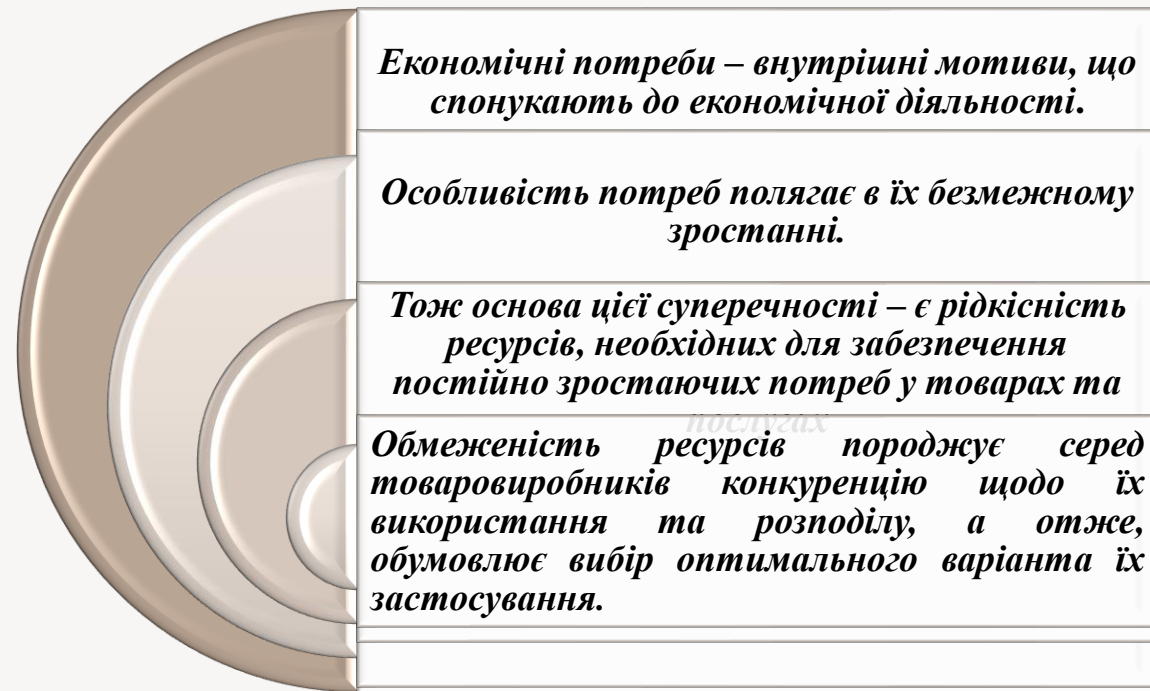
Оскільки ресурси обмежені, суспільство та окремі особи повинні робити вибір, як найкраще їх використовувати. Це означає, що потрібно вирішувати, які товари та послуги виробляти, в яких кількостях, для кого і якими методами. Вибір між альтернативними варіантами завжди пов'язаний з поняттям альтернативної вартості — це вартість найкращої з втрачених можливостей, тобто те, від чого доводиться відмовитися, щоб вибрати певний варіант.

Тому виділяють три головних питання економіки:

Що виробляти? — які товари та послуги виробляти і в яких кількостях.

Як виробляти? — які технології і ресурси використовувати для виробництва.

Для кого виробляти? — як розподілити вироблені товари і послуги серед членів суспільства.

Крива виробничих можливостей

Графічно обмеженість ресурсів аналізується за допомогою кривої виробничих можливостей (КВМ).

КВМ – це безліч точок, що представляють різні комбінації одночасного виробництва двох альтернативних товарів при повному використанні обмежених ресурсів. Якщо по осях координат розташувати обсяги виробництва товарів А і В, то КВМ буде являти собою увігнуту опуклу криву, що порозумівається чинністю закону зростання альтернативних витрат.

Економічній науці вдалося розробити модель, яка представляє вибір як економічну проблему. Ця модель отримала назву «графік (крива) виробничих можливостей».

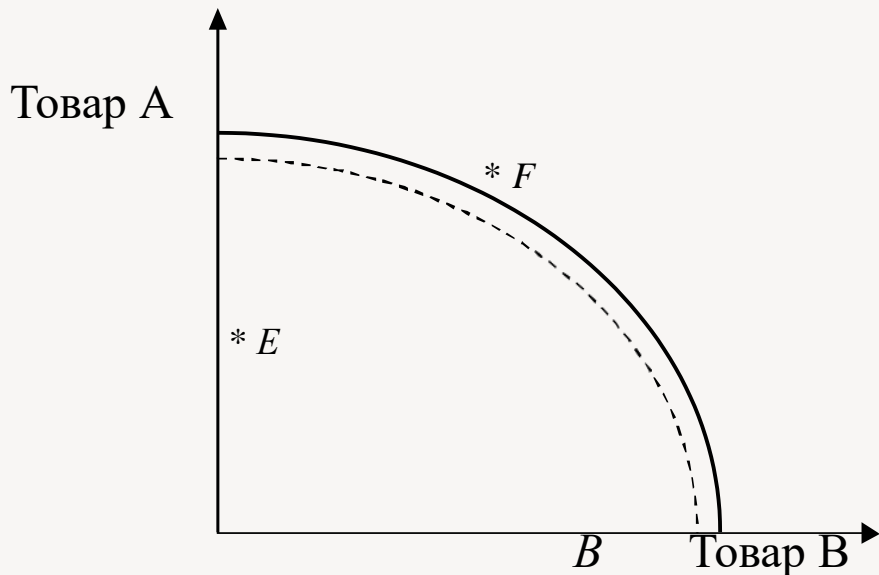

Рис. 3.3 Крива виробничих можливостей

Для побудови графіка, припустимо, що ми маємо такі ресурси, які дозволяють виробити товар А та товар В. Оскільки величини ресурсів обмежені, то обмеженими будуть і максимальні результати їх використання (для товару А – точка А, для товару В – точка В).

Якщо поєднати точки «максимумів» (А та В), то отримаємо «криву виробничих можливостей».

Сама назва показує, що вона позначає межі (обсяг) максимально можливого одночасного виробництва товарів А та В при повному використанні обмежених виробничих ресурсів.

Крива виробничих можливостей

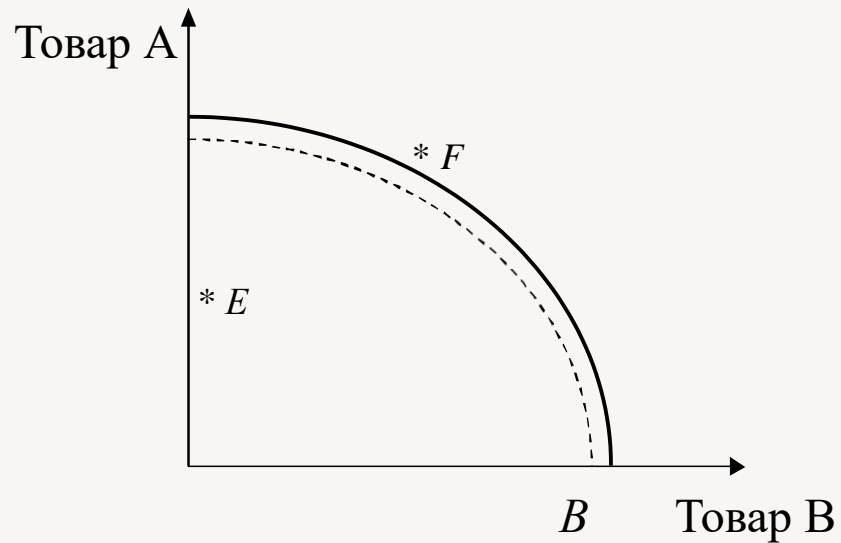

Рис. 3.4 Зміщення КВМ за рахунок зміни виробничих можливостей

Таким чином, кожна точка на кривій виробничих можливостей є жорстким заданим кількісним співвідношенням товарів А та В. Тож співвідношення величин знаходиться у від'ємній залежності: чим більше виробляється товару А, тим менше буде вироблятися товару В (і навпаки).

Крива виробничих можливостей характеризує від'ємну залежність між парними величинами максимальних результатів виробництва (за умови повного використання обмеженого обсягу виробничих ресурсів).

Точка E, яка знаходиться у середині області виробничих можливостей, є результатом неповного, неефективного використання виробничих ресурсів.

Точка F, яка знаходиться за межами виробничих можливостей, означає недосяжність сьогодні такого результату

3.4. Економічний інтерес, його об'єкт, функція

У реальності потреби набувають конкретної форми інтересів.

Інтерес (від лат. interesse — мати важливе значення) - це форма вияву потреби, усвідомлення прагнення людини до задоволення її.

Економічні інтереси є сутнісною характеристикою рушійних сил формування та розвитку економічних суб'єктів.

Суб'єкти економічних інтересів — окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, групи людей, держава, суспільство в цілому. Об'єкти економічних інтересів — економічні блага (товари, послуги, інформація тощо).

Економічний інтерес – намагання людей задовольнити свої об'єктивні потреби.

Економічні інтереси – об'єктивні спонукальні мотиви господарчої діяльності людей, обумовлені їх місцем в системі суспільного поділу праці і знаходяться під впливом історично визначених виробничих відносин.

Економічний інтерес – вигода, якої досягають у процесі реалізації економічних відносин. Якщо економічні відносини не реалізують економічних інтересів, суб'єкти намагаються досягти своєї вигоди поза економічними відносинами

Економічні інтереси суспільства утворюють складну та динамічну систему. Класифікувати економічні інтереси можна за такими ознаками:

за суб'єктами – особисті, колективні, суспільні

за важливістю – головні і другорядні

за об'єктом – майнові, фінансові, інтелектуальні, інтереси режиму праці тощо

за часовою ознакою: поточні; перспективні

за ступенем усвідомлення: дійсні; уявні

Суб'єкти економічних відносин виступають носіями специфічних економічних інтересів, які визначають їх поведінку та впливають на функціонування ринкової економіки. У рамках ринкової економіки:

економічні інтереси домашніх господарств зосереджені на максимізації корисності споживчих благ, враховуючи існуючі ринкові ціни та рівень доходів. Це передбачає оптимальний вибір товарів і послуг для задоволення потреб споживачів у межах їх фінансових можливостей.

економічні інтереси підприємців спрямовані на максимізацію прибутку через ефективне використання ресурсів, зниження виробничих витрат, підвищення якості продукції та забезпечення її конкурентоспроможності на ринку. Це включає інновації, оптимізацію виробничих процесів та стратегічне управління бізнесом.

економічні інтереси держави орієнтовані на забезпечення суспільного добробуту, що реалізується через задоволення колективних потреб, підтримку економічної стабільності, справедливий розподіл ресурсів та регулювання економічної діяльності для досягнення загального блага. Це охоплює формування та реалізацію економічної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку, соціальної справедливості та підтримку національної безпеки.

Ці інтереси взаємодіють між собою, створюючи складну систему економічних відносин, де баланс між інтересами різних суб'єктів є ключовим для стабільного функціонування ринкової економіки.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке економічні потреби, і як вони класифікуються?
2. Як пов'язані між собою економічні потреби та економічні інтереси?
3. Які фактори впливають на формування економічних потреб?
4. Які основні відмінності між первинними та вторинними потребами?
5. Як змінюються економічні потреби з розвитком суспільства?
6. Що таке закон спадної граничної корисності, і як він впливає на задоволення потреб?
7. Чим відрізняються економічні інтереси домашніх господарств від економічних інтересів підприємств?
8. Як держава реалізує свої економічні інтереси?
9. Як економічні інтереси впливають на формування економічної політики?
10. Які методи може використовувати держава для регулювання економічних інтересів різних суб'єктів?

Тестові запитання за темою:

1. Який з наведених прикладів є первинною потребою?

- а) Освіта
- б) Харчування
- в) Подорожі
- г) Соціальні мережі

2. Яке з тверджень найкраще характеризує економічні інтереси підприємців?

- а) Максимізація прибутку
- б) Підтримка соціальної рівності
- в) Мінімізація ризиків
- г) Забезпечення екологічної стабільності

3. Що з наведеного найбільше впливає на формування економічних інтересів домашніх господарств?

- а) Політика держави
- б) Рівень доходів
- в) Конкуренція на ринку
- г) Зовнішня торгівля

4. Визначте, яка зі складових входить до структури економічних потреб:

- а) Політичні потреби
- б) Соціальні потреби
- в) Потреби в інформації
- г) Релігійні потреби

5. Яким чином держава реалізує свої економічні інтереси?

- а) Через встановлення податкової системи
- б) Через розподіл ресурсів між підприємствами
- в) Через приватизацію державних активів
- г) Через зниження рівня безробіття

Тема 4. Товар і гроші в ринковій економіці

4.1 Форми суспільного господарства

4.2 Товар та його властивості

4.3. Виникнення та сутність грошей

4.4 Грошова маса. Закон товарно-грошового обігу

4.5 Інфляція: сутність, причини, форми прояву та соціально-економічні наслідки

Мета теми: дослідити сутність поняття товар та його властивості і як ці властивості впливають на процеси виробництва, обміну та споживання в ринковій економіці. Ознайомитися з сутністю грошей, їх функцією та роллю у сучасній економіці.

4.1. Форми суспільного господарства

Історично першим було натуральне виробництво – виробництво благ безпосередньо для задоволення власних особистих та виробничих потреб виробника, їх споживання в господарстві. Натуральне виробництво домінувало в межах рабовласницького способу виробництва, а також у межах перших двох етапів розвитку феодального способу виробництва.

Форми організації суспільного виробництва

натуральне

- **продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, для споживання всередині господарства, що їх створило**

товарне

- **продукти виготовляються окремими виробниками для продажу чи обміну**

Аналіз основних рис натуральної форми господарювання дає змогу характеризувати цю форму як [13]:

замкнену, консервативну, примітивну систему економічних відносин, в якій були відсутні змагальність між виробниками, стимули до удосконалення знарядь праці і підвищення її продуктивності;

таку, джерелом функціонування якої є ручна праця, її матеріальною основою є найпростіші знаряддя праці та рутинна техніка;

форму, для якої притаманний прямий економічний зв'язок (обминаючи обмін, через розподіл) між виробництвом і споживанням, що не спонукало виробників окремих господарств до обміну досвідом, до зниження витрат виробництва (обмін, якщо і мав тут місце, то він був випадковим і не відігравав істотної ролі);

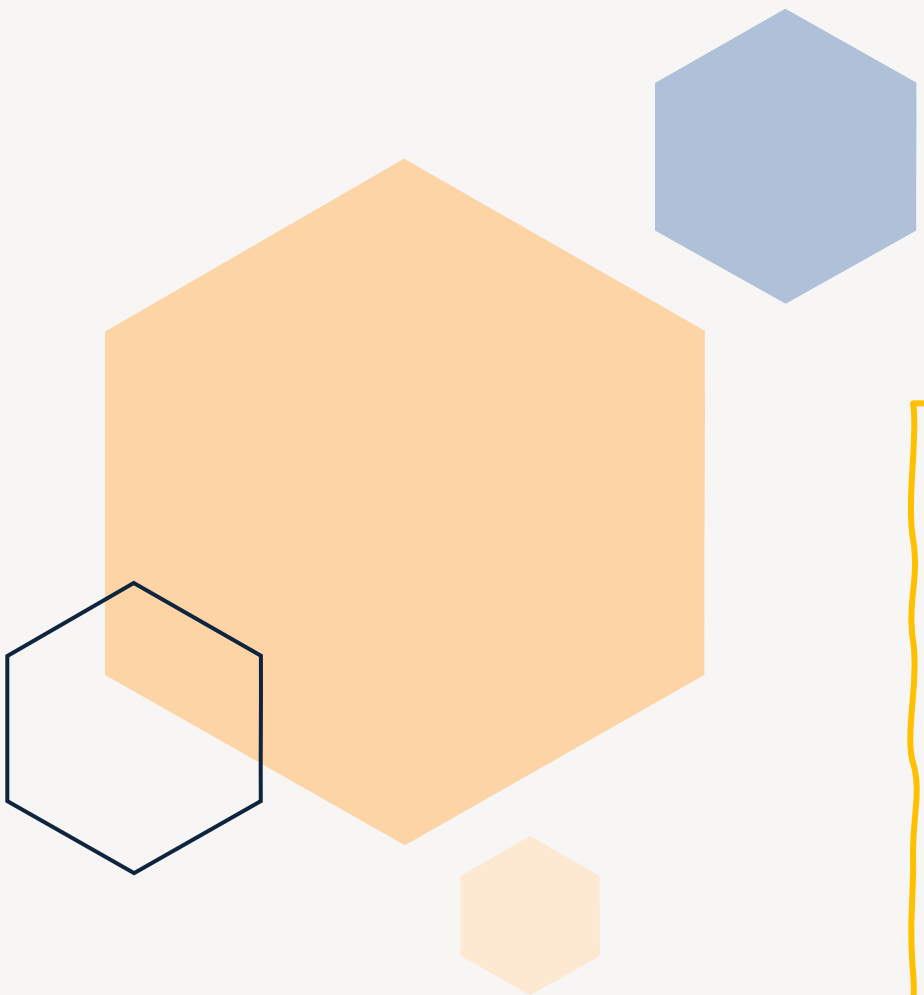

таку, що гальмувала становлення та розвиток різних форм власності, а це, в свою чергу, позбавляло людину можливості реалізувати власний інтерес, реалізувати себе як особистість;

форму, яка не сприяла подальшому розвитку, поглибленню суспільного поділу праці, підвищенню її продуктивності, не створювала умов до задоволення.

A decorative graphic on the left side of the slide consists of several hexagons. There is a large orange hexagon in the center, a smaller blue hexagon above it, a white hexagon with a black outline to the left, and a small orange hexagon below the large one.

Товарне виробництво з'явилося приблизно у IV тис. до н.е., однак стало панівним з переходом до ринкових відносин. Проте натуральна форма господарювання не зникає повністю, а тривалий період співіснує поряд з товарною. Поява товарного виробництва пов'язана з розвитком продуктивних сил (металеві знаряддя праці).

Товарне виробництво — це така форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для споживання їх виробниками, а спеціально для обміну, для продажу на ринку.

Основні риси товарного господарства:

1. Товарне виробництво є не замкнутою, а відкритою економічною формою господарства.
2. Між виробниками існують господарські зв'язки, опосередковані через обмін продуктами їхньої праці (товарами). При цьому виробники є економічно вільними у виборі товарів і партнерів.
3. Товарне виробництво функціонує і розвивається на засадах таких економічних законів: закону вартості, закону попиту і пропозиції, закону конкуренції, законів грошового обігу та інших.

Товарне господарство докорінно відрізняється від натурального господарства, є його антиподом і характеризується такими рисами як:

є господарством відкритого типу: виробники постійно прагнуть збільшити обсяги своєї діяльності, розширити кордони обміну результатами своєї праці;

оскільки межі товарного виробництва і обміну неухильно розширюються, то воно поступово охоплює всі сфери життєдіяльності людини, товарами стають всі продукти праці, товаром стає навіть сама здатність людини до праці – робоча сила;

сприяє реалізації власного інтересу кожної людини, яка бере участь у ньому; більш того, вона стає передумовою реалізації здібностей людини, дозволяє їй відчувати себе особистістю;

змагальність (конкуренція) вимагає від виробників удосконалювати знаряддя праці, використовувати нові предмети праці, накопичувати передовий досвід та обмінюватися ним, здійснювати пошук нових форм організації виробництва і все вищезазначене підпорядковувати єдиній меті – зменшенню витрат виробництва, підвищенню продуктивності праці з метою збільшення прибутку;

це виробництво динамічне, воно створює найбільш сприятливі умови для використання новітніх технологій, а це – неодмінна гарантія його подальшого розвитку, історичної перспективи;

сприяє прискореному розвитку продуктивних сил, закладає матеріальні основи для прогресивних змін у надбудові суспільства, оскільки за своєю суттю вона є демократичною і вимагає обслуговування також демократичних інститутів державного управління, в тому числі і тих, які спрямовані на захист прав і свобод людини.

Еволюція товарного виробництва

В історичному аспекті прийнято виділяти два етапи еволюційного розвитку товарного виробництва, яким відповідають два його основних типи – *просте і розвинуте*

Товарне виробництво виникає як *просте товарне виробництво* – виробництво товарів, яке здійснюється власником засобів виробництва на основі своєї праці.

Його суб'єктами є дрібні самостійні товаровиробники (ремісники, вільні селяни), а соціально-економічною сутністю – єдність праці і власності.

Метою простого товарного виробництва є задоволення потреб його суб'єктів шляхом виробництва та обміну свого продукту на продукти інших товаровиробників

Капіталістичне товарне виробництво (розвинуте) – виробництво товарів, яке здійснюється на основі найманої праці, а також створює ринкову систему.

Загальними рисами простого товарного виробництва є:

виробник є одночасно і власником засобів виробництва і працівником;

мета – задоволення власних потреб виробника, і він реалізує не всі товари, а залишає частку для власного споживання;

базується, як правило, на загальному і галузевому поділі суспільної праці;

функціонує за умови, що в межах економічної відособленості

застосування нескладної техніки і переважання ручної праці.

Загальні риси розвинутого товарного виробництва:

базується, як правило, на одиночному та операційному поділі суспільної праці;

ґрунтується на праці найманих працівників, які відділені від засобів виробництва і повністю економічно залежні від власника засобів виробництва;

мета – отримання прибутку і реалізація всієї створеної продукції;

застосування у виробничому процесі складної системи машин, конвеєрних та автоматизованих ліній.

4.2. Товар та його властивості. Величина вартості товару

В умовах товарного виробництва продукт праці набуває нові специфічні властивості, які перетворюють його на товар. Цей продукт є цінним вже не для виробника, а для інших осіб, тобто він набуває суспільної властивості. Тож об'єктом відносин, що складаються на ринку, є товар.

Товар - це економічне благо, яке виробляється для обміну на ринку з метою задоволення потреб споживачів. Товари можуть бути як матеріальними (фізичними об'єктами), так і нематеріальними (послугами). Вони є основними елементами ринкової економіки і мають кілька ключових властивостей, що визначають їх цінність і привабливість для споживачів.

Ціна товару — це грошовий вираз його мінової вартості. Ціна залежить від попиту і пропозиції на ринку, витрат на виробництво та інших факторів. Вона є важливим елементом ринкової економіки, визначаючи, наскільки товар доступний споживачам

Основні властивості товару:

Споживча вартість:

Споживча вартість товару - це здатність задовольняти певну потребу або бажання споживача. Це практична корисність товару, яка робить його привабливим для покупців. Наприклад, хліб задовольняє потребу в їжі, автомобіль - у транспорті.

Мінова вартість:

Мінова вартість - це здатність товару обмінюватися на інші товари або гроші. Мінова вартість залежить від кількості праці, вкладеної у виробництво товару, і визначається на ринку через ціноутворення. Вона виражає відношення між різними товарами в процесі обміну.

Двоїста природа товару (єдність споживчої вартості та вартості) визначається двоїстим характером праці виробників, які створюють товари

Будь-яка споживча вартість (крім її видів, які існують в готовому вигляді в природі) завжди є результатом цілеспрямованої праці виробника, і наявність великої множини споживчих вартостей обумовлена різними формами, різною якістю праці, що витрачена на їх виробництво

Одночасне поєднання в одному товарі двох властивостей пояснюється двоїстим характером праці.

Конкретна праця створює споживчу вартість і являє собою доцільну сукупність професійних, кваліфікованих операцій з використанням особливих засобів виробництва і отриманням якісно особливого результату – товару.

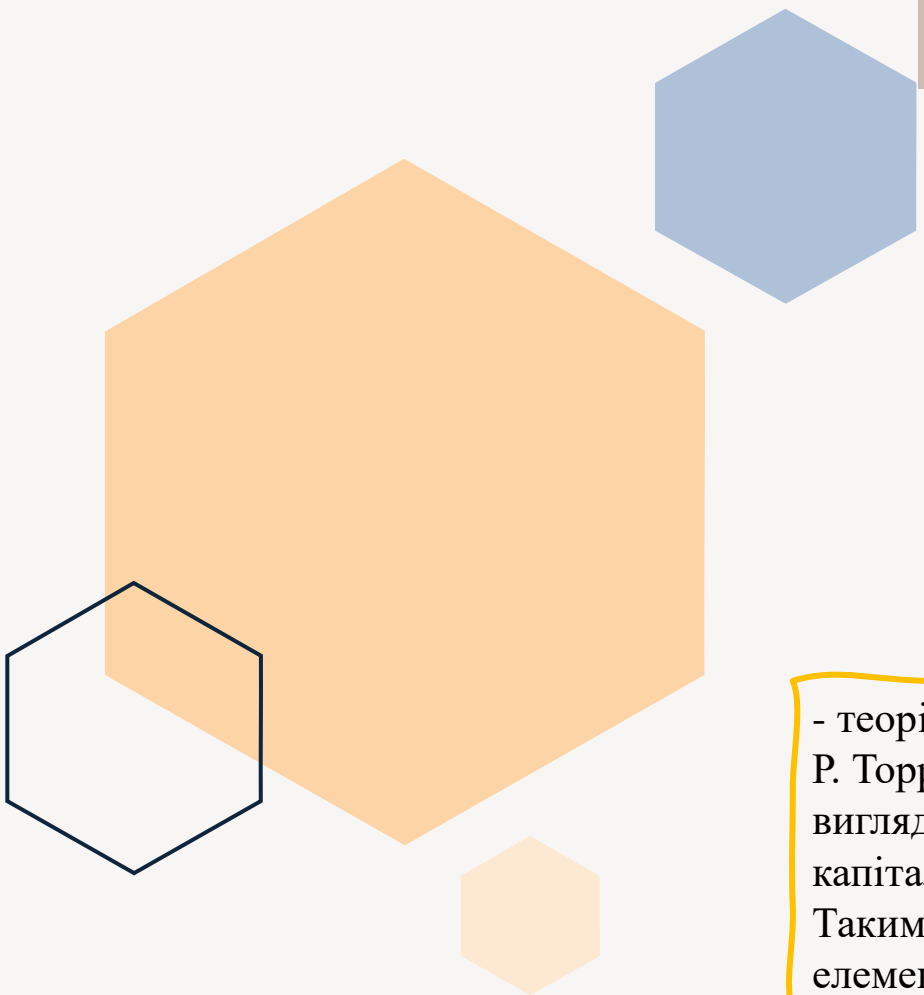
Абстрактна праця – це сукупність фізичних і інтелектуальних зусиль людини безвідносно до доцільності й якісної особливості продукту. Тому саме абстрактна праця створює вартість і може вимірюватися робочим часом, зокрема, суспільно необхідним.

Єдиний процес праці здатний аналізуватися з позиції складності.

Проста праця не потребує кваліфікації та під силу кожному працездатному.

Складна праця – це кваліфікована діяльність з обов'язковою попередньою підготовкою.

На величину вартості впливають продуктивна сила та інтенсивність праці. Продуктивна сила описує конкретні особливості трудового процесу, зменшує вартість одиниці продукції, але не змінює загальної вартості усієї товарної маси. Інтенсивність описує загальні витрати зусиль, тому впливає на сумарну вартість без зміни вартості одиниці продукції.

Історично в економічній теорії виділяли дві групи поглядів на вартість: теорії об'єктивної вартості; теорії суб'єктивної корисності.

До групи теорій об'єктивної вартості доцільно віднести:

- теорію трудової вартості (У. Петті, А.Сміт, Д. Рікардо та ін.), відповідно до якої кінцевою основою ціни і джерелом усіх доходів є затрати праці в процесі виробництва;
- теорія марксизму К. Маркса, де було розроблено вчення про подвійний характер праці, втіленої в товарі, розкрито суперечності між приватною і суспільною, конкретною й абстрактною працею, споживною вартістю і вартістю товару, досліджено історичний процес розвитку обміну і форм вартості, розкрито природу, сутність і функцію грошей як загального еквівалента;

- теорія витрат виробництва в роботах Дж. Мілля, Дж. Мак-Куллоха, Р. Торренса поширила категорію “праця” на продукти минулих періодів у вигляді засобів виробництва, які в поточному періоді мали форму капіталу.

Таким чином, логічним був висновок про створення вартості усіма елементами витрат;

- теорія трьох факторів виробництва французького економіста Ж.-Б. Сея полягала у рівноправній участі в утворенні вартості найманої праці, капіталу і землі. Це дозволяло власнику кожного з факторів отримувати дохід відповідно внеску в загальну суму витрат.

До групи теорій суб'єктивної корисності доцільно віднести:

- *теорія граничної корисності* спирається на праці У. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера, Є. Бем Баверка, Л. Вальраса та ін. Розмежування загальної та граничної корисності (корисності останньої одиниці блага, що споживається) дозволило вимірювати зниження інтенсивності потреби з подальшим визначенням оптимального споживання;
- *теорія граничної продуктивності* американського вченого Дж. Б. Кларка підкреслювала участь кожного чинника виробництва у формуванні вартості на підставі показника продуктивності останньої одиниці, що дозволяло шукати оптимальне співвідношення чинників;
- *неокласична теорія* починаючи з робіт А. Маршалла поєднала обидва підходи, зняла протиставлення витрат виробника і корисності споживача, наголосила істинною проблемою ціни як певної комбінації попиту і пропозиції;
- *кейнсіанська теорія* в середині 20 століття поширила аналіз цін на макроекономічний рівень, включаючи ринки недосконалої (обмеженої) конкуренції;
- *інституціональні теорії* (постіндустріального, інформаційного суспільства) вважають саме інформацію на підставі інтелекту людини основним джерелом будь-якої вартості (цінності), а не витрати фізичних або психічних зусиль.

Доцільно також відзначити ґрунтовний внесок у теорію вартості відомого українського вченого М. Туган-Барановського, який на межі 19-20 ст. запропонував теорію економічної цінності, згідно з якої можливий синтез витратного і маржинального підходів.

*Закон, що регулює еквівалентний обмін товарів відповідно до кількості втіленого в них суспільно-необхідного робочого часу, називають **законом вартості***

Через механізм цін закон вартості виконує наступні функції:

Стихийний регулятор виробництва. Закон сприяє поділу праці за різними галузями відповідно до суспільних потреб.

Рушійна сила розвитку продуктивних сил. Обмін товарів за суспільною вартістю постійно стимулює товаровиробників зменшувати індивідуальні витрати виробництва.

Впливає на соціальну диференціацію виробників.

Прихильники трудової теорії вартості вважали, що товар набуває форми вартості лише при зіставленні з іншими товарами.

У своєму історичному розвитку вартість набувала таких форм:

Перша форма вартості – проста, одинична або випадкова. Епізодичний характер обміну, роль еквіваленту виконували різні товари.

Друга форма – розгорнута (повна), за якої кожний товар може обмінюватись не на якийсь один, а на багато різних товарів.

Третя форма – загальна. Труднощі обміну зникають, коли роль еквіваленту закріплюється за одним товаром, який приймається усіма у процесі обміну.

Четверта форма – грошова. На тій стадії, коли роль загального еквіваленту закріпилась за одним якимось товаром, виникла грошова форма вартості.

Теорія граничної корисності

В основу цієї теорії були покладені такі положення:

Засновники теорії граничної корисності, або маржиналізм («маржиналізм» у перекладі з французької означає «граничний») - вчені Віденського університету (Австрія) К. Менгер (1840 - 1921 рр.), Є. Бем-Баверк (1851- 1914 рр.) та Ф. Візер (1851 - 1926 рр.), не погоджуючись з основними постулатами трудової теорії вартості, висунули свою, суб'єктивно-психологічну концепцію вартості і ціни товару, а саме з позиції ставлення споживача до тієї чи іншої корисної речі.

крім категорії «споживча вартість» або «благо», яка відбиває здатність тієї чи іншої речі задовольняти конкретну потребу людини (споживача), вживається категорія «корисність», під якою розуміють суб'єктивне сприйняття споживчої вартості, а саме, якою мірою вона може задовольнити потреби людини і скільки її є для задоволення такої потреби;

корисні блага поділяються на два види: по-перше, такі, які є в безмежній кількості і які люди не вважають корисними для себе, по-друге, ті, що існують в обмеженій кількості, їх недостатньо для задоволення наявних потреб в них (саме ці блага з точки зору споживачів мають цінність);

людина як споживач розташовує свої потреби в послідовності від більш до менш важливих і намагається їх задовольнити тими благами, які є в її розпорядженні;

в процесі особистого споживання треба виходити з дії закону спадної корисності, який стверджує, що ступінь задоволення одним і тим же продуктом поступово зменшується аж доки не прийде насичення (Ф. Візер стверджував, що цей закон – закон загальної дії і поширюється на всі процеси – від голоду до кохання);

цінність благ визначається граничною корисністю, під якою розуміють суб'єктивну корисність «граничного примірника», що має задовольнити найменш нагальну потребу в конкретній споживчій вартості

Теорія попиту та пропозиції

Цей підхід був сформульований А. Маршаллом (1842–1924 рр.). Його позиція визначення вартості зводиться до з'ясування взаємодії ринкових сил, попиту (у вигляді граничної корисності) та пропозиції (у вигляді витрат виробництва). Таким чином, ціна, яку згодні сплатити покупці за товар, визначається корисністю товару. При цьому корисність він розглядав як максимальну вартість, яку може сплатити за товар покупець. Ціна, яку встановлює виробник, залежить від витрат виробництва, а ринкова ціна встановлюється в результаті взаємодії попиту та пропозиції.

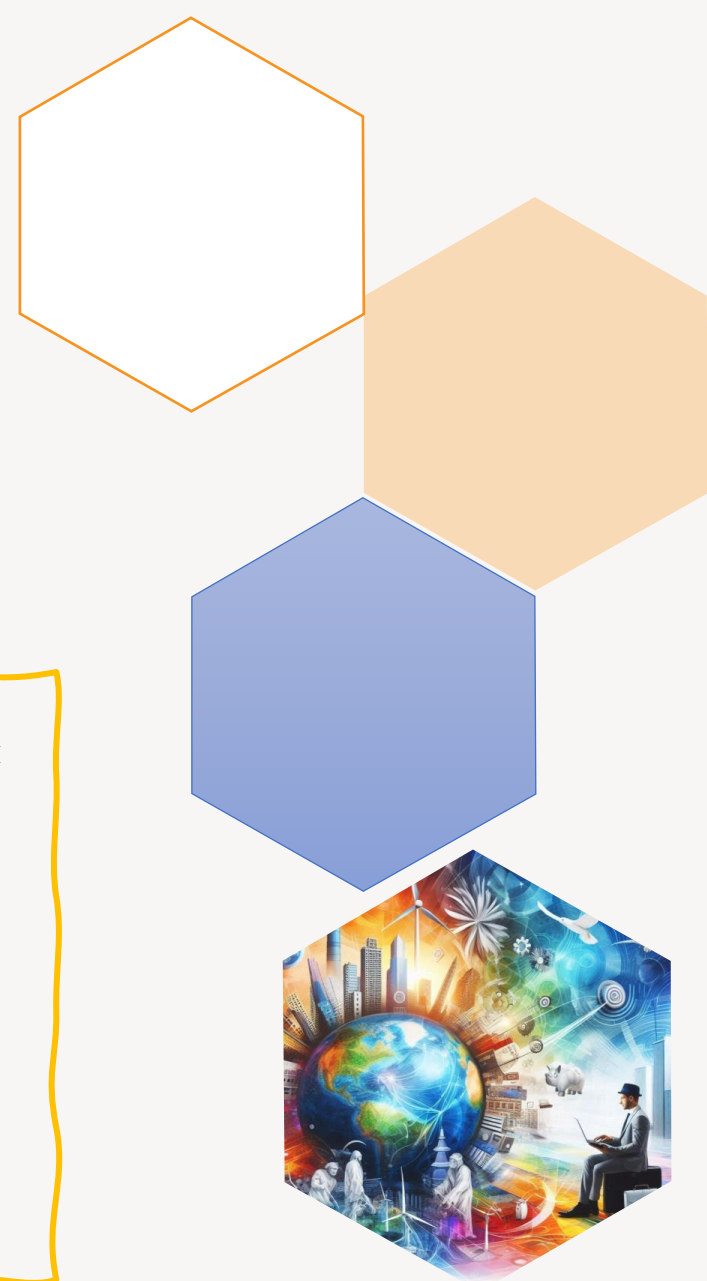
Попит - це економічна категорія, яка характеризує кількість товарів або послуг, яку споживачі готові і здатні купити за певний період часу за різними цінами. Попит є ключовим елементом ринкової економіки, оскільки він визначає, які товари будуть вироблятися і в яких обсягах.

Пропозиція - це економічна категорія, яка характеризує кількість товарів або послуг, яку виробники готові запропонувати на ринку за певний період часу і за різними цінами. Пропозиція є ключовою складовою ринкової економіки і взаємодіє з попитом, визначаючи рівноважну ціну та обсяги виробництва.

На попит та пропозицію впливають цінові та нецінові фактори.

Еластичність попиту показує, наскільки чутливо змінюється обсяг попиту на товар у відповідь на зміну ціни. Попит може бути еластичним (сильно реагує на зміну ціни) або нееластичним (слабо реагує на зміну ціни).

Еластичність пропозиції - показує, наскільки змінюється кількість товару, яку виробники готові постачати на ринок у відповідь на зміну ціни. Пропозиція може бути еластичною (сильно реагує на зміну ціни) або нееластичною (слабо реагує на зміну ціни).

4.3. Виникнення та сутність грошей

Гроші – одне з найдавніших явищ у житті суспільства. Вони відіграють важливу роль у його економічному і соціальному розвитку

Раціоналістичний напрям у теорії походження грошей можна вести до наступного: гроші – це продукт домовленості між людьми. Гроші за цією концепцією виникають тоді, коли люди уявляють собі необхідність їх існування як певного засобу, що забезпечує рух товарів і є неодмінним елементом раціональної організації товарообміну. Раціоналістичний напрям не є науковим, бо об’єктивні явища (а поява грошей належить саме до таких) обумовлюються об’єктивними процесами і не можуть залежати у своєму походженні від суб’єктивних і, по суті, вторинних процесів.

Еволюційний напрям у питаннях про походження грошей об’єднує велику кількість вчених, які пов’язують появу грошей з виникненням товарного виробництва: виникнення та розвиток грошей – тривалий еволюційний процес, зумовлений розвитком товарного виробництва та обміну.

Функції грошей

Міра вартості – перша і головна функція грошей. Її сутність полягає в тому, що гроші виступають засобом виміру вартості всіх інших товарів. І саме ця властивість є важливою складовою їх ролі як загального еквівалента. З функцією грошей як міри вартості, пов'язано поняття масштабу цін.

Масштаб цін – це фіксована вагома кількість грошового металу і його кратних частин, прийнята в даній країні як грошова одиниця.

Засіб обігу. Сутність цієї функції грошей полягає в тому, що гроші виступають посередником в обміні товарів. У формулі Т-Г-Т вони є засобом здійснення цієї метаморфози, засобом обміну однієї споживчої вартості на іншу.

Засіб нагромадження. Сутність цієї функції полягає в тому, що гроші виходять із сфери обігу і перетворюються у скарб.

Засіб платежу. Сутність функції грошей як засобу платежу полягає в тому, що покупець оплачує товар не в момент придбання, а через якийсь час. У цьому русі грошей, що здійснюється після руху товару, реалізується їх функція як засобу платежу. Вона тісно пов'язана з іншими функціями грошей і, насамперед, із їх функцією як міри вартості.

Світові гроші. Гроші, що є засобом руху товарів і послуг, які вийшли за межі окремої країни, виконують функції світових грошей. У цій функції вони виступають як загальний купівельний, загальний платіжний засіб, як матеріалізація багатства взагалі.

4.4. Грошова система. Закон товарно-грошового обігу

Грошова система — це сукупність економічних відносин, правових норм і установ, які забезпечують функціонування грошей у країні. Грошова система визначає, як гроші випускаються, обмінюються, зберігаються і використовуються в економіці для здійснення товарообміну, накопичення, інвестування та інших економічних операцій

Важливими елементами грошової системи є:

Найменування грошової одиниці (національної валюти)

Масштаб цін

Емісійна система

Форми грошей

Інститути грошової системи

Валютний паритет

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів.

Загальний закон грошового обігу діє у будь-якій економічній системі. Цей закон замовлений функціонуванням грошей як самостійного товару-еквіваленту. Їх обіг – відображення руху товарів, а тому кількість грошей, що перебувають в обігу, пов'язана з товарною масою, яка є об'єктом купівлі-продажу

Отже, сутність загального закону грошового обігу полягає в тому, що кількість грошей, необхідна для обігу, прямо пропорційна кількості товарів і рівню їх цін та обернено пропорційна швидкості обігу грошей.

$$D = (TC - K + P - VP) / O, \quad \text{де}$$

D – кількість грошей, необхідних для товарного обігу;
 TC – сума цінтоварів, що реалізуються у цьому році;
 K – сума цін товарів, які продані у кредит;
 P – сума платежів за борговими зобов'язаннями;
 VP – сума взаємопогашених платежів;
 O – середнє число обертів за рік кожної грошової одиниці.
Ця формула має більш розгорнутий вигляд.
Більшість економістів використовують рівняння обміну Фішера:

$$M * V = P * Q, \quad \text{де}$$

M – грошова маса,
 V – швидкість обігу грошей,
 P – рівень цін,
 Q – кількість товарів в обігу.

Це рівняння показує рівновагу між грошовою масою та рівнем економічної активності.

Згідно з кількісною теорією грошей, збільшення грошової маси (M), за умови стабільності швидкості обігу грошей (V), може призвести до зростання рівня цін (P), якщо кількість товарів і послуг (Q) залишається незмінною. Наприклад, якщо кількість грошей в економіці зростає, але кількість товарів і послуг залишається постійною, це може призвести до інфляції, оскільки більше грошей витрачається на ту саму кількість товарів, що підвищує ціни.

4.5. Інфляція: сутність, причини, форми проявута соціально-економічні наслідки

Інфляція - це економічне явище, яке характеризується стійким зростанням загального рівня цін на товари та послуги протягом певного періоду часу. У результаті інфляції знижується купівельна спроможність грошей, тобто за ту ж саму суму грошей можна придбати менше товарів і послуг.

Причини інфляції:

- інфляція попиту: виникає, коли загальний попит на товари і послуги перевищує можливості економіки їх виробляти. Це призводить до зростання цін. Основні причини: збільшення витрат споживачів, інвестицій або державних витрат.

- інфляція пропозиції (інфляція витрат): виникає в результаті зростання витрат на виробництво товарів і послуг (наприклад, підвищення цін на сировину, енергію, оплату праці). Це змушує виробників підвищувати ціни на свою продукцію, щоб покрити зростаючі витрати.

- монетарна інфляція: пов'язана зі збільшенням кількості грошей в обігу, яке не супроводжується відповідним зростанням виробництва товарів і послуг. Це відбувається через надмірну емісію грошей або через збільшення кредитування.

- інфляційні очікування: коли споживачі та підприємства очікують зростання цін у майбутньому, вони починають діяти на випередження та купувати більше товарів або підвищувати ціни. Це сприяє інфляції.

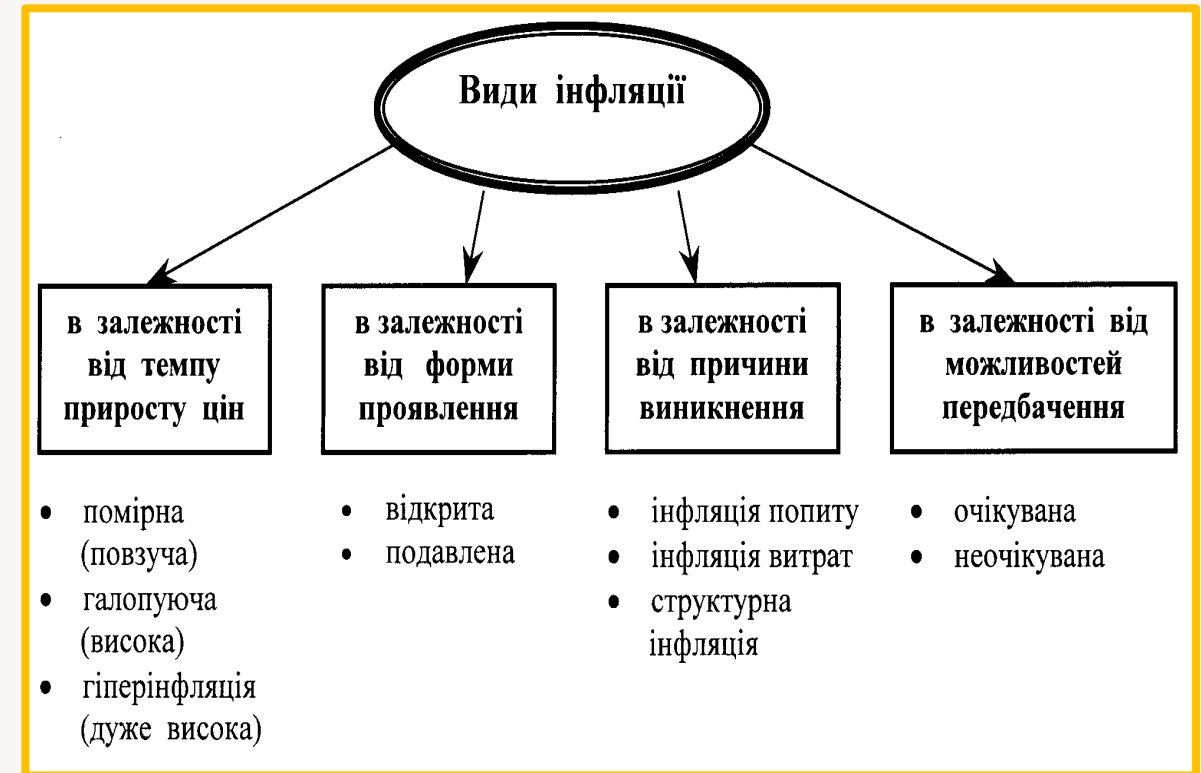

Рис. 4.1 Класифікація інфляції [7]

Теорії інфляції: надмірного попиту, грошових витрат виробництва та теорія інфляції, як багатofакторного явища

Теорію «інфляції попиту» започатковано Дж. Кейнсом, який розглядав інфляційні процеси як невід'ємну складову елементів макроекономічної системи. В кейнсіанських теоріях наголошується, що причиною інфляційних процесів є надмірний попит відносно товарної пропозиції.

З середини 1960-х років в економічній теорії формується новий напрям у дослідженні інфляції як багатofакторного процесу, що відбувається в сфері грошового обігу та безпосередньо в суспільному виробництві. Представники сучасного монетаризму виходять з необхідності *комплексного аналізу інфляції*. Вони вважають, що найважливішою ознакою інфляційних процесів є тісне переплетіння монетарних та загальноекономічних чинників зростання цін.

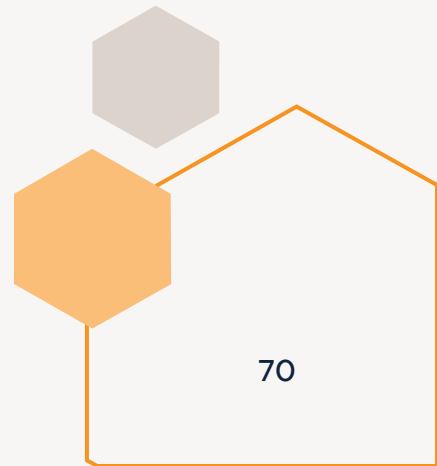
Для боротьби с інфляційними процесами впроваджуються антиінфляційні заходи (антиінфляційна політика).

Антиінфляційна політика є набором заходів, які приймаються урядами та центральними банками з метою зменшення темпів інфляції і підтримки стабільності цін у економіці. Така політика спрямована на збереження покупної спроможності грошей і створення сприятливого економічного середовища.

Інфляцію не можливо повністю ліквідувати, оскільки вона обумовлена цикличними характером розвитку ринкової системи.

Виділяють дві форми антиінфляційної політики:

1. Активна політика - це методи прямого впливу, які мають на меті рішучі та швидкі дії, щоб скоротити інфляцію (контроль грошової маси, коригування податків, «заморожування» цін та або заробітної платні. Проте вона може мати негативні наслідки, такі як сповільнення економічного зростання, безробіття та соціальне напруження.
2. Адаптивна політика орієнтована на поступове пристосування економіки до інфляційних умов. Вона включає менш радикальні заходи, які спрямовані на зниження негативних наслідків інфляції через довгострокові структурні реформи (індексація, запровадження реформ, контроль інфляції).

Приклад практичного завдання за темою:

Підприємець Андрій виробляє дерев'яні стільці та продає їх на ринку. Собівартість одного стільця становить 500 грн, а ринкова ціна — 800 грн. У жовтні Андрій продав 50 стільців.

1. Визначте загальний дохід підприємця.

2. Обчисліть прибуток за місяць.

3. Якщо інфляція становить 10% на рік, а номінальна вартість грошей, отриманих від продажу, не змінюється, як зміниться реальна купівельна спроможність цих коштів через рік?

Розв'язання:

Загальний дохід (виручка) обчислюється за формулою:

Дохід = Ціна × Кількість

$$800 \times 50 = 40000 \text{ грн}$$

Прибуток – це різниця між доходом і витратами:

Прибуток = (Ціна - Собівартість) × Кількість

$$(800 - 500) \times 50 = 300 \times 50 = 15000 \text{ грн}$$

Вплив інфляції

Інфляція 10% означає, що ціни через рік зростуть у 1,1 рази, тобто купівельна спроможність грошей знизиться.

Реальна вартість отриманих коштів через рік:

$$40000 \div 1,1 \approx 36364 \text{ грн}$$

Це означає, що за ці ж гроші Андрій зможе купити менше товарів і послуг, ніж зараз.

Відповідь:

Підприємець отримав 40 000 грн доходу і 15 000 грн прибутку. Однак через рік його гроші знеціняться через інфляцію, і реальна купівельна спроможність складе $\approx 36\,364$ грн. Це демонструє важливість врахування інфляції у фінансовому плануванні.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте сутність товарного виробництва. Які форми товарного виробництва Вам відомі?
2. Яка роль грошей в ринковій економіці?
3. У чому специфіка розширеного товарного виробництва?
4. Які функції грошей виконуються в ринковій економіці?
5. Які основні етапи функціонування товарів на ринку?
6. Що таке споживча вартість товару і як вона відрізняється від мінової вартості?
7. Яким чином інфляція впливає на купівельну спроможність грошей?
8. Які види інфляції існують і чим вони відрізняються?
9. Які фактори можуть спричинити інфляцію попиту в економіці?
10. Як функціонування грошей як засобу обігу впливає на економічний розвиток?

Тестові запитання за темою:

1. Що є основною функцією грошей у ринковій економіці?

- а) Засіб нагромадження
- б) Засіб обміну
- в) Міра вартості
- г) Засіб платежу

2. Що таке товар у ринковій економіці?

- а) Будь-який предмет, що має цінність для споживача
- б) Об'єкт, який створений для задоволення людських потреб і обміну на ринку
- в) Продукт, який може бути використаний як засіб накопичення
- г) Об'єкт, який має виключно естетичну цінність

3. Яка з наступних характеристик не є властивістю грошей?

- а) Ліквідність
- б) Довговічність
- в) Дефляційність
- д) Подільність

4. Що таке споживча вартість товару?

- а) Здатність товару задовольняти потреби споживача
- б) Ціна товару на ринку
- в) Кількість грошей, яку можна отримати за товар
- д) Вартість виробництва товару

5. Що таке мінова вартість товару?

- а) Вартість, за яку товар може бути проданий
- б) Кількість праці, вкладеної у виробництво товару
- в) Співвідношення, за яким товар обмінюється на інші товари або гроші
- с) Вартість товару для споживача

Тема 5. Капітал: процес виробництва і нагромадження. Наймана праця і заробітна плата

5.1. Капітал як економічна категорія.

Альтернативні теорії капіталу

5.2. Наймана праця. Робоча сила як елемент ринкової економіки

5.3. Структура промислового капіталу. Процес праці і процес створення вартості

5.4. Заробітна плата: сутність, форми, системи. Теорії заробітної платні

Мета теми: ознайомитися з економічною категорією «капітал», альтернативними теоріями капіталу та специфікою найманої праці і заробітної платні з точки зору відносин власників засобів виробництва і робочої сили та їх еволюції

5.1. Капітал як економічна категорія. Альтернативні теорії капіталу

Капітал в економічній теорії - це одне з ключових понять, яке відображає накопичені ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг.

Першою формою прояву капіталу є гроші

Капітал може проявлятися у різних формах, що відображають різні аспекти економічної діяльності. Перш за все, слід виділити продуктивний капітал, який функціонує в сфері виробництва.

У своєму русі він набуває різних форм: грошової (коли гроші виступають як передумова виробництва), виробничої (у вигляді засобів праці) та товарної (як товарні фонди підприємств, призначені для реалізації). Після реалізації товарний капітал знову перетворюється на грошовий.

У сфері товарного обігу діє торговельний капітал, який обслуговує цей процес. Він є відокремленою формою продуктивного капіталу, яка забезпечує переміщення товарів. У кредитній сфері функціонує позичковий капітал, який забезпечує кредитні відносини. Фінансовий капітал втілюється у готівкових коштах та цінних паперах, що приносять дохід.

Капітал також може бути втілений у власності на землю, нерухомість, цінні папери, а також в об'єктах інтелектуальної власності, майнових правах та людському капіталі.

Враховуючи це, капітал поділяється на матеріальний (фізичний), який втілений у матеріальних об'єктах, таких як підприємства, машини, механізми, обладнання, дороги, будівлі та споруди, та нематеріальний, який втілюється в об'єктах інтелектуальної власності, майнових правах та інших нематеріальних активах. Цей поділ відображає багатогранність капіталу та його значення в економічному процесі.

Капітал як економічна категорія – є теоретичним вираженням виробничих відносин між власниками засобів виробництва і власниками робочої сили. Тобто – це історично обумовлене, суспільно – виробниче відношення між підприємцями, що володіють засобами виробництва, і людьми найманої праці (робітниками), які позбавлені будь – яких засобів виробництва

Капітал має різні форми:

Капітал як фізичний капітал. Це матеріальні ресурси, такі як машини, обладнання, будівлі та інші засоби виробництва, які використовуються для створення товарів і послуг. Фізичний капітал є результатом минулої праці і відіграє важливу роль у збільшенні продуктивності праці.

Фінансовий капітал. Це кошти, які використовуються для фінансування виробництва і підприємницької діяльності. Фінансовий капітал може включати грошові ресурси, акції, облігації та інші фінансові інструменти.

Людський капітал - відображає знання, навички, досвід і здібності працівників, які вони використовують у виробничій діяльності. Інвестиції в освіту і підвищення кваліфікації розглядаються як збільшення людського капіталу.

Соціальний капітал. Це мережі відносин, довіра і норми, які сприяють ефективному функціонуванню економічної системи. Соціальний капітал полегшує кооперацію і взаємодію між учасниками ринку.

Дефініція «капітал»
походить від латинського *capitalis* – головний

Первісні (допотопні) форми капіталу, які функціонували виключно в сфері обігу:

купецький

лихварський

Теоретичні підходи до розуміння капіталу:

Класична економічна теорія (Адам Сміт, Давид Рікардо).

Капітал розглядається як один з основних факторів виробництва поряд із працею і землею. Класики наголошували на важливості накопичення капіталу для економічного зростання і розвитку.

Марксистська теорія (Карл Маркс).

Капітал розглядається як засіб експлуатації праці. Маркс підкреслював, що капітал складається з двох частин: постійного капіталу (засоби виробництва) і змінного капіталу (вартість робочої сили). Додаткова вартість, створена працею, привласнюється капіталістами, що є основою класової боротьби.

Тлумачення капіталу у неокласичній теорії.

Неокласики розглядають капітал як один з факторів виробництва, що максимізує прибуток за рахунок оптимального поєднання праці і капіталу. Важливою концепцією є гранична продуктивність капіталу, яка визначає вартість додаткової одиниці капіталу в процесі виробництва.

Карл Менгер, Людвіг фон Мізес розглядали капітал як засіб для здійснення підприємницької діяльності. Акцент робиться на значущості індивідуальних рішень, часової структури виробництва і ролі капіталу в процесі координації економічної діяльності.

Кейнсіанська теорія звертає увагу на значення капіталовкладень і їх роль у визначенні сукупного попиту. Недостатні інвестиції можуть призвести до економічного спаду, тому держава повинна стимулювати капіталовкладення для підтримання економічної активності

Отже, капітал досліджують з суспільно-економічної та матеріально-речової точки зору

**Трактування
сутності капіталу**

з суспільно-економічної точки зору: це – самозростаюча вартість або вартість, що приносить додаткову вартість

з матеріально-речової точки зору: це - нагромаджена праця, запас машин, інструментів, грошей тощо

В епоху науково-технічної революції вирішальним фактором соціального й економічного прогресу стає науково-освітній потенціал людини, що призвело виникненню економічної категорії «людський капітал» та виникнення наприкінці 1950-х початку 1960-х рр. теорії людського капіталу

Під людським капіталом розуміють наявний запас знань, навичок, мотивацій, що формується інвестиціями в освіту, охорону здоров'я, географічну мобільність, пошук інформації тощо. Людський капітал забезпечує корисну віддачу від інвестицій у нього: в розвиток системи освіти, науки, покращення здоров'я тощо

Знання та освіта поступово відокремлюються від праці та стають самостійною формою людської діяльності, а домінуючим чинником виробництва стає інтелектуальний капітал [14, 15]

Індивідуальний (персоніфікований) інтелектуальний капітал - знання, навички, компетенції, досвід та інноваційний потенціал окремих осіб, які вони використовують у професійній діяльності. Цей рівень капіталу є основою для розвитку інтелектуальних активів організацій і є ключовим фактором особистого та професійного розвитку.

Інтелектуальний капітал організації –це сукупність знань, досвіду, інноваційного потенціалу та інтелектуальної власності, яка створюється, накопичується та використовується в межах організації для підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення довгострокового успіху.

Інтелектуальний капітал організації включає людський капітал (знання та навички працівників), структурний капітал (організаційні процеси, патенти, технології) та реляційний капітал (взаємовідносини з клієнтами, партнерами, брендом).

Національний інтелектуальний капітал -це сукупність інтелектуальних ресурсів нації, що включає освітній рівень населення, науково-дослідницьку базу, інноваційний потенціал, культуру підприємництва, ефективність державних інституцій та інші фактори, що сприяють розвитку економіки знань. Національний інтелектуальний капітал відіграє критичну роль у забезпеченні економічного зростання, підвищенні конкурентоспроможності на міжнародній арені та формуванні соціального добробуту.

Глобальний інтелектуальний капітал -це сукупність інтелектуальних ресурсів, розподілених по всьому світу, які взаємодіють та взаємозбагачуються у процесі глобалізації. Глобальний інтелектуальний капітал включає міжнародні знання, технології, інновації, транскордонні наукові дослідження та розвиток, а також глобальні мережі співпраці. Він сприяє створенню глобальних інноваційних систем, розвитку міжнародного бізнесу та забезпеченню сталого економічного розвитку на планетарному рівні.

Інтелектуальний капітал прийнято розглядати на кількох рівнях [16]

*Індивідуальний
(персоніфікований)*

*Інтелектуальний капітал
організації*

*Національний інтелектуальний
капітал*

*Глобальний інтелектуальний
капітал*

Таблиця 5.1 - Порівняльна характеристика фізичного та інтелектуального капіталів

Критерій	Фізичний капітал	Інтелектуальний капітал	Спільні риси
Сутність	Матеріальні об'єкти: машини, обладнання, будівлі тощо.	Нематеріальні активи: знання, навички, досвід, інновації.	Обидва є важливими ресурсами для виробництва та розвитку.
Форма існування	Відчутні, матеріальні об'єкти.	Нематеріальні, абстрактні об'єкти (інформація, досвід).	Обидва вимагають інвестицій для створення та підтримки.
Амортизація/зношування	Піддається фізичному зносу і амортизації.	Не піддається фізичному зносу, але може втратити актуальність.	Обидва потребують постійного оновлення та підтримки.
Можливість передачі	Може бути переданий або проданий без зміни сутності.	Може бути переданий частково (наприклад, знання), але втрачає унікальність.	Можуть використовуватися для збільшення вартості організації.
Вартість	Має конкретну, оцінювану вартість.	Вартість складніше оцінити, часто залежить від контексту.	Обидва сприяють створенню доданої вартості в економіці.
Вплив на продуктивність	Безпосередньо впливає на продуктивність через технічне забезпечення.	Впливає на продуктивність через підвищення ефективності праці, інноваційність.	Обидва є ключовими факторами економічного зростання.
Обмеженість	Обмежений фізичними ресурсами.	Може бути майже необмеженим завдяки накопиченню знань і досвіду.	Обидва залежать від інвестицій для свого розвитку та зростання.
Ризики	Фізичний ризик знищення, зносу, крадіжки.	Ризики втрати актуальності, витоку інформації, плагіату.	Обидва піддаються різним видам ризиків, що вимагають управління.

5.2. Наймана праця. Робоча сила як елемент ринкової економіки

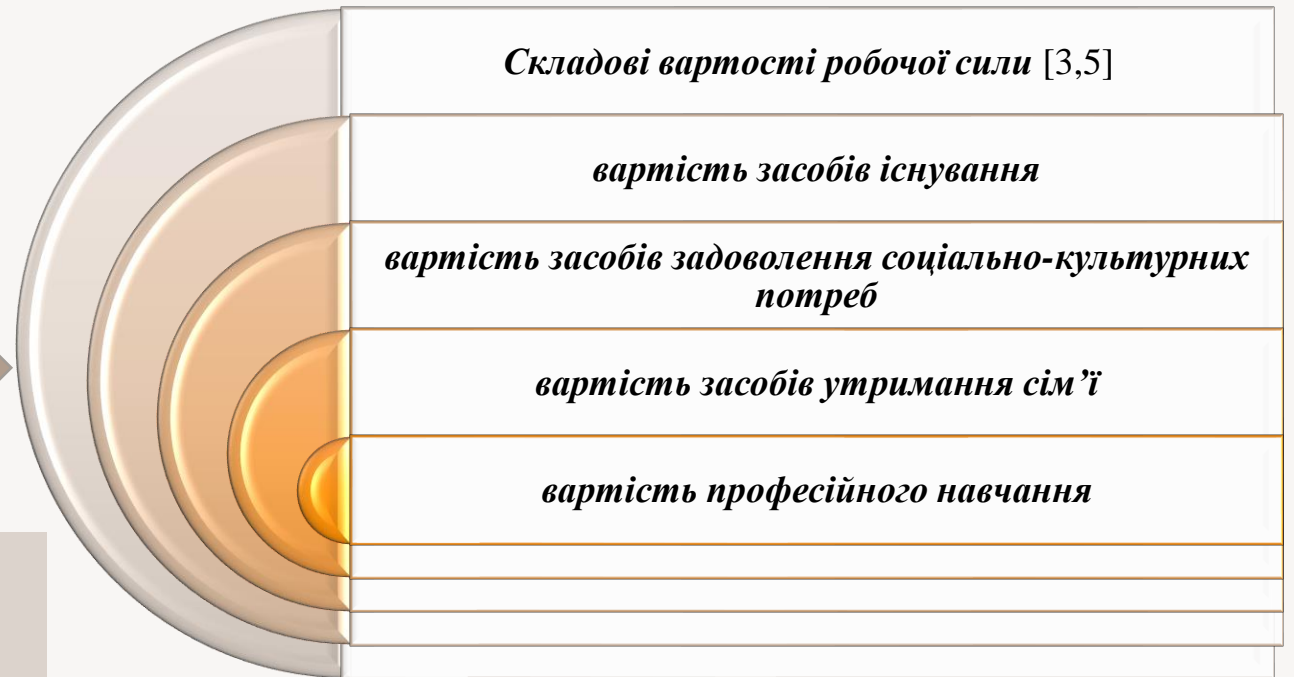
Наймана праця – процес праці під контролем капіталіста, що супроводжується реальним підкоренням праці, привласненням власниками засобів виробництва результатів та відтворенням відносин капіталістичної власності. Наймана праця за цих умов – це основа зростання різних типів і форм капіталістичної власності

Умови перетворення робочої сили в товар

Юридична свобода власника робочої сили

Власник робочої сили має бути позбавлений засобів виробництва і засобів існування

Робоча сила – особливий специфічний товар, має вартість і споживну вартість.
Вартість робочої сили – вартість життєвих благ та послуг, необхідних для її відтворення

Вартість робочої сили з розвитком суспільства змінюється

Робоча сила є одним із основних факторів виробництва нарівні з капіталом, землею та підприємницькою діяльністю. У ринковій економіці саме праця людей створює додану вартість, необхідну для виробництва товарів і послуг.

В умовах ринкової економіки робоча сила набуває товарного характеру. Працівники продають свою здатність до праці на ринку праці, де ціна праці визначається попитом і пропозицією.

Заробітна плата є грошовим виразом вартості робочої сили. Рівень кваліфікації, продуктивності та мотивації робочої сили безпосередньо впливає на ефективність економіки. Інвестиції в освіту, професійне навчання та підвищення кваліфікації є важливими факторами для покращення якості робочої сили.

У ринковій економіці держава виконує роль регулятора ринку праці через законодавство, політику зайнятості, соціальні програми та колективні договори. Це забезпечує захист прав працівників, підтримку зайнятості та стабільність на ринку праці.

Фактори, що підвищують вартість робочої сили:

зростання потреб робочого класу, усього суспільства (поява нових товарів і потреб на них);

підвищення культурно-технічного рівня робітників (необхідна вища кваліфікація, довший строк навчання);

інтенсифікація праці.

5. 3. Структура промислового капіталу. Процес праці і процес створення вартості

Промисловий капітал — це частина капіталу, яка використовується в процесі виробництва товарів та послуг. Він складається з ресурсів, необхідних для функціонування виробничих підприємств, і відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання та розвитку промисловості.

Промисловий капітал є складною та багатокомпонентною системою, яка включає основні та оборотні засоби, грошові та інтелектуальні ресурси, а також фінансові інструменти. Ефективне управління промисловим капіталом є ключовим фактором успішного функціонування підприємств в умовах ринкової економіки.

*Додаткова вартість створюється протягом додаткового робочого часу змінним капіталом. К. Маркс назвав відношення додаткової вартості до змінного капіталу **нормою додаткової вартості**.*

*З точки зору теорії К. Маркса засоби виробництва не створюють нової вартості. Тому ту частину капіталу, яка витрачається на їх придбання та не змінює у процесі виробництва свою величину, він назвав **сталим (основним) капіталом**. Інша частина капіталу витрачається на придбання робочої сили і змінює у процесі виробництва свою величину – це **змінний капітал**.*

Промисловий капітал працює як цілісна система, де кожен елемент відіграє свою роль у забезпеченні ефективного виробничого процесу. Основний і оборотний капітал безпосередньо залучені у виробництві, тоді як грошовий, інтелектуальний і фінансовий капітал забезпечують підтримку та розвиток цього процесу. Взаємодія цих компонентів дозволяє підприємствам ефективно функціонувати, адаптуватися до ринкових умов і забезпечувати конкурентоспроможність на ринку.

Збільшення додаткової вартості можливе :

- *через абсолютне збільшення тривалості робочого дня*
- *через відносне збільшення додаткового часу за порівнянням з необхідним*
- *через технологічну перевагу (надлишкова форма доданої вартості)*

***Нагромадження капіталу** – процес перетворення додаткової вартості на капітал. Темпи та розміри нагромадження капіталу залежать від величини додаткової вартості та від пропорції, в якій додаткова вартість поділяється на капітал і доход.*

Рис.5.1 Форми нагромадження капіталу

5.4. Заробітна платня: сутність, форми, системи. Теорії заробітної платні

Заробітна платня в економічній теорії є багатовимірним поняттям, яке охоплює різні підходи до її визначення та формування. Від класичних концепцій трудової вартості до сучасних інституційних і кейнсіанських моделей, економісти досліджують заробітну плату як ключовий фактор, що впливає на виробництво, зайнятість, соціальну стабільність та економічне зростання. Різні теорії пропонують різні пояснення природи заробітної плати, що відображає складність і важливість цього економічного інструменту.

Заробітна платня – це, на думку А. Сміта і Д. Рікардо - ціна праці, величина якої дорівнює фізичному мінімуму засобів існування робітника.

К. Маркс вважав, що «працю не можна продати, оскільки її не існує до моменту купівлі-продажу». Капіталіст купує у робітника тимчасове розпорядження працею. Заробітна платня – це грошовий вираз вартості робочої сили.

Сучасні економісти вважають, що продаються послуги, які надаються робочою силою, або послуги праці (люди за певну ціну «здають свої послуги в оренду»), а заробітна платня – форма доходу, ціна одного з чинників виробництва

Номінальна та реальна заробітна платня - це два різні показники, які використовуються для оцінки рівня доходів працівників і їх купівельної спроможності.

Номінальна заробітна платня - це сума грошей, яку працівник отримує за свою працю протягом певного періоду (наприклад, за годину, день, місяць). Вона виражається в поточних цінах, тобто не враховує впливу інфляції або змін у вартості життя.

Реальна заробітна платня - це сукупність товарів і послуг, які працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату з урахуванням рівня цін у економіці. Іншими словами, реальна заробітна плата вимірює купівельну спроможність доходу працівника.

Форми і системи заробітної платні

Форми та системи заробітної платні - це різні підходи до нарахування та виплати заробітної платні, які використовуються роботодавцями для стимулювання праці та організації оплати праці на підприємствах. Вони визначають, як і на яких умовах працівник отримує оплату за свою роботу.

Форми та системи заробітної платні відіграють вирішальну роль в управлінні персоналом та організації праці. Їх вибір залежить від специфіки підприємства, виду діяльності, ринкових умов та стратегічних цілей компанії. Правильний підхід до вибору форм та систем оплати праці дозволяє підвищити продуктивність, мотивувати працівників і забезпечити стабільний розвиток підприємства.

Рис.5.2 Форми заробітної платні

Питання для самоконтролю:

1. Що таке капітал і які його основні форми?
2. Яка роль капіталу в процесі виробництва?
3. Які етапи проходить капітал у своєму кругообігу?
4. Що таке нагромадження капіталу і чому воно важливе для економічного зростання?
5. Які фактори впливають на рівень нагромадження капіталу в економіці?
6. Що таке наймана праця і як вона пов'язана з капіталом?
7. Яка роль заробітної плати в економічній системі?
8. Як визначається номінальна та реальна заробітна плата і в чому між ними різниця?
9. Які основні форми та системи заробітної плати існують?
10. Які теорії пояснюють формування заробітної плати в ринковій економіці?

Тестові питання за темою:

1. Що з наведеного є формою капіталу?

- а) Заробітна плата
- б) Продуктивний капітал
- в) Продукція
- г) Споживчий товар

2. Що таке нагромадження капіталу?

- а) Процес інвестування у виробництво
- б) Процес накопичення запасів товарів
- в) Процес зростання обсягів виробленої продукції
- г) Процес зростання прибутку

3. Який з факторів не впливає на рівень нагромадження капіталу?

- а) Рівень споживання
- б) Рівень заощаджень
- в) Обсяг інвестицій
- г) Кількість найманих працівників

4. Що характеризує реальну заробітну плату?

- а) Фактичний обсяг доходу в грошовому виразі
- б) Кількість товарів та послуг, які можна придбати на номінальну заробітну плату
- в) Сума грошей, виплачена працівнику
- г) Розмір витрат підприємства на оплату праці

5. Який з наведених факторів безпосередньо впливає на розмір заробітної плати?

- а) Попит і пропозиція на ринку праці
- б) Кількість виробленої продукції
- в) Рівень інфляції
- г) Розмір інвестицій у підприємство

Приклад практичного завдання за темою:

Підприємство «БудСервіс» інвестувало 500 000 грн у купівлю нового обладнання для виробництва будівельних матеріалів. Завдяки цій інвестиції продуктивність працівників зростає, що дозволило збільшити випуск продукції та заробітну плату.

1. Якщо очікуваний річний прибуток від використання нового обладнання становить 150 000 грн, визначте норму прибутку.
2. На підприємстві працює 20 робітників, і загальний фонд заробітної плати зріс до 1 000 000 грн на рік. Визначте середню річну заробітну плату одного робітника.
3. Якщо рівень інфляції становить 8%, а номінальна зарплата не зміниться, як зміниться реальна купівельна спроможність заробітної плати через рік?

Розв'язання:

Обчислимо норму прибутку:

$$\text{Норма прибутку} = (\text{Прибуток} / \text{Інвестиції}) \times 100\% \\ (150000 / 500000) \times 100\% = 30\%$$

Знайдемо середню заробітну плату одного працівника:

$$\text{Середня зарплата} = \text{Фонд заробітної плати} / \text{Кількість працівників} \\ 1000000 / 20 = 50000 \text{ грн на рік}$$

Вплив інфляції:

Інфляція 8% означає, що ціни зростають у 1,08 разів, а реальна купівельна спроможність зарплати знизиться.

$$\text{Реальна зарплата через рік} = 50000 \cdot 1,08 \approx 46296 \text{ грн}$$

Це означає, що фактична купівельна спроможність зарплати зменшиться на 3 704 грн.

Відповідь: інвестиції в капітал дозволили підприємству підвищити продуктивність і збільшити зарплати. Проте інфляція зменшує реальну вартість грошей, тому навіть при незмінній номінальній зарплаті її купівельна спроможність через рік знизиться на 7,4%.

6.1. Поняття підприємницької діяльності та її функції

Підприємницька діяльність – це праця індивіда, заснована на розвитку особистісних факторів, розширенні знань про свої можливості, спрямована на досягнення найкращого результату у господарській діяльності, на отримання економічної вигоди і насамперед, привласнення додаткового продукту.

Підприємництво в економічній теорії охоплює широкий спектр підходів і концепцій. Від класичних теорій, що розглядають підприємництво як рушійну силу ринкових процесів, до сучасних поглядів на інновації та інституційні умови, підприємництво є критичним елементом для розуміння економічного розвитку і зростання.

У класичній економічній теорії підприємництво розглядається як роль (А. Сміт) «невидимої руки» ринку, як компенсацію за прийняття ризиків, які не можуть бути заздалегідь передбачені, тому підприємці керуються власними інтересами, що зрештою веде до загального економічного благополуччя. Підприємці забезпечують ефективний розподіл ресурсів і стимулюють економічне зростання через інновації і конкуренцію.

У маржиналістській теорії підприємництво розглядається як процес створення вартості через управління ресурсами, де підприємці приймають рішення, спираючись на граничну продуктивність та граничну корисність. Підприємці визначаються як особи, які організують виробничі фактори для максимізації прибутку.

Представники неокласичної школи: Ф. Найт розробив концепцію підприємця як особи, яка бере на себе ризики, пов'язані з невизначеністю ринку. Підприємці отримують прибуток по оцінці. Й. Шумпетер вважав підприємництво основою економічного розвитку через інновації [18].

Принципи підприємництва та його функції є

основою для розуміння того, як підприємці створюють та управляють бізнесом, забезпечуючи економічне зростання та інновації. Основні принципи і функції підприємництва:

Вільного вибору видів підприємницької діяльності;

- Ініціативність
- Інноваційність
- Ризикованість
- Організаційні навички
- Гнучкість та адаптивність
- Спрямованість на результат
- Функції підприємництва:
- Ідентифікація можливостей
- Організація ресурсів
- Управління ризиками
- Створення цінності
- Управління бізнес-процесами
- Фінансове управління
- Мотивування та керівництво командою

Основні функції підприємництва

Новаторська функція - полягає в сприянні процесу продукування нових ідей (технічних, організаторських, управлінських та ін.), здійсненні дослідно- конструкторських розробок, створенні нових товарів і наданні нових послуг і т.п.

Організаційна функція охоплює впровадження нових форм і методів організації виробництва, нових форм заробітної плати та їх оптимальне поєднання з традиційними, раціональне поєднання форм одиничного поділу праці, основних елементів системи продуктивних сил і контролю за їх виконанням.

Господарська функція зводиться до найбільш ефективного використання трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів.

Соціальна функція полягає у виготовленні тих товарів і послуг, які необхідні суспільству відповідно головній цілі, вимогам дії основного економічного закону.

Особистісна функція передбачає самореалізацію своєї мети підприємця, отримання задоволення від своєї роботи.

6.2. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки

Відповідно до Закону України «Про підприємства в Україні» є наступне визначення:

Підприємство - основна організаційна ланка народного господарства України.

Підприємство - самостійний господарський суб'єкт, що володіє правами юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Підприємство має конкретну назву - завод, фабрика, комбінат, шахта, майстерня, кооператив тощо. Будь-яке підприємство є юридичною особою, має законну систему обліку і звітності, самостійний бухгалтерський баланс, розрахунковий та інші рахунки, печатку із власним найменуванням та власний або товарний знак (марку), який тимчасово використовується

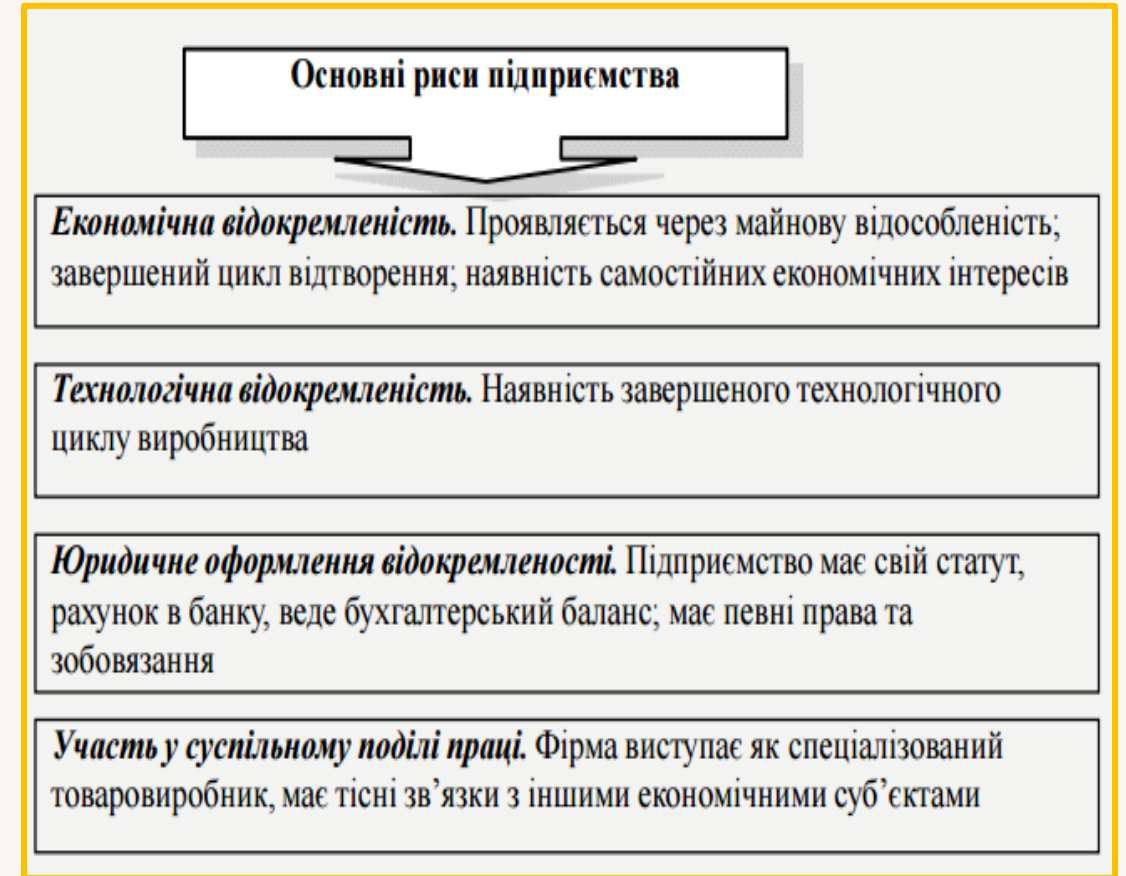

Рис. 6.1 Основні риси підприємства

Відповідно до форм власності, встановлених Законом України «Про власність», можуть діяти підприємства наступних видів:

- індивідуальні підприємства, засновані на особистій власності фізичної особи та виключно її праці;
- приватні підприємства, засновані на власності окремого громадянина, з правом найму робочої сили;
- сімейні підприємства, засновані на власності і праці членів однієї сім'ї;
- державні підприємства, засновані на загальнодержавній та комунальній власності;
- колективні підприємства, засновані на власності трудового колективу підприємства; кооперативу, іншого статутного об'єднання, громадської або релігійної організації;
- спільні підприємства, засновані на базі об'єднання майна різних власників.

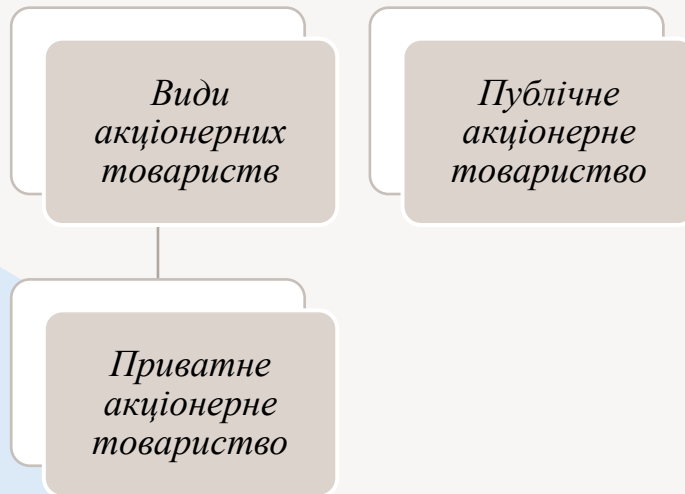

Рис. 6.2 Форми акціонерних товариств

Види товариств

<p>Повне товариство Товариство, всі учасники якого займаються спільною діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язання підприємства усім своїм майном</p>	<p>Командитне товариство Товариство, яке поряд з членами з повною відповідальністю, включає одного чи більше учасників, відповідальність яких обмежується особистим вкладом в майно такого підприємства</p>	<p>Товариство з додатковою відповідальністю Товариство, учасники якого відповідають за його борги своїми внесками у статутний капітал, а в разі, якщо цих сум недостатньо, - додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного з них</p>	<p>Товариство з обмеженою відповідальністю Товариство, що має статутний фонд, поділений на частини, розмір яких визначається засновницькими документами; учасники несуть відповідальність у межах своїх вкладів</p>
---	--	---	--

Рис. 6.3 Форми товариств

Питання для самоконтролю:

1. Що таке підприємництво, які його основні характеристики?
2. Які функції виконує підприємець у ринковій економіці?
3. Які основні принципи підприємницької діяльності?
4. Назвіть основні форми підприємницької діяльності та охарактеризуйте їх.
5. Що таке підприємство, і які його основні ознаки?
6. Які організаційно-правові форми підприємств існують у сучасній економіці?
7. Як класифікуються підприємства за розміром та сферою діяльності?
8. Які основні етапи створення та функціонування підприємства?
9. Як роль підприємця відрізняється в різних типах економічних систем?
10. Яким чином інновації впливають на успіх підприємницької діяльності?

Тестові питання за темою:

1. Яка з наведених характеристик є основною для підприємця?

- а) Консерватизм
- б) Уникнення ризиків
- в) Ініціативність
- г) Підпорядкованість

2. Яке з наведених тверджень найкраще описує поняття «підприємство»?

- а) Організація, створена для досягнення соціальних цілей
- б) Об'єднання людей для спільного відпочинку
- в) Господарюючий суб'єкт, створений для виробництва товарів або послуг з метою отримання прибутку
- г) Некомерційна організація

3. Що з наведеного є прикладом малого підприємства?

- а) Міжнародна корпорація
- б) Локальна кав'ярня
- в) Державний завод
- г) Компанія, що здійснює видобуток корисних копалин

4. Яка організаційно-правова форма підприємства найчастіше використовується для малого бізнесу?

- а) Акціонерне товариство
- б) Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ)
- в) Відкрите акціонерне товариство
- г) Комунальне підприємство

5. Який з наведених варіантів найкраще описує функцію управління ризиками у підприємстві?

- а) Прогнозування погодних умов
- б) Оцінка і мінімізація можливих втрат
- в) Збільшення витрат
- г) Ігнорування можливих ризиків

**Змістовий модуль II.
Функціонування національної
економіки та світового
господарства**

**Тема 7. Витрати
виробництва та прибуток**

7.1. Витрати виробництва: сутність та види

7.2. Прибуток як економічна категорія. Теорії
прибутку

*Мета теми: визначити сутність витрат та їх
видів, охарактеризувати прибуток як економічну
категорію*

7.1. Витрати виробництва: сутність та види

Виробництво будь-якого продукту пов'язано з витратами.

Витрати виробництва – важлива категорія економічної теорії. Її задача визначити величину та структуру витрат фірми на виробництво продукції, яка б забезпечила підприємству стабільний розвиток. Витратами називається грошовий вираз використання виробничих ресурсів, в результаті якого здійснюється виробництво та реалізація продукції.

По-перше, витрати виробництва з позиції соціально-економічних відносин поділяються на витрати суспільства та витрати підприємства.

З позиції суспільства до витрат відносять витрати всієї особистої та уречевленої праці, яка відображається у вартості готової продукції. Суспільні (суспільно необхідні) – витрати абстрактної (безвідносно до фаху) минулої та живої праці, яка необхідна суспільству для виготовлення одиниці певного виду товару потрібної якості при досягнутому рівні розвитку виробництва.

Витрати виробництва підприємства представляють собою результат процесу відтворення та відображає грошові затрати підприємства на споживання у виробництві засобів виробництва та виплату зарплати. Індивідуальні – витрати одного підприємця (підприємства), дійсні матеріальні затрати на виготовлення товару.

Витрати виробництва – це вартість усіх видів факторів виробництва, що витрачаються для виготовлення певної кількості товарів, послуг.

По-друге, існує так званий економічний підхід до визначення витрат виробництва.

Економічне розуміння витрат виробництва базується на фактах рідкості ресурсів і можливості їх альтернативного використання. Тому всі витрати, пов'язані з залученням обмежених ресурсів, розглядаються як альтернативні. Альтернативні витрати у грошовій формі називаються економічними витратами.

Економічні витрати будь-якого ресурсу, який обрали для виробництва товару, дорівнюють його вартості при найкращому з усіх можливих варіантів використання.

Обґрунтування витрат виробництва в економічних теоріях

А. Сміт виділяв абсолютні витрати – це витрати праці на виготовлення одиниці продукції. На думку Сміта, кожне підприємство, як і кожна країна, під час вибору товару, на виробництві якого йому слід спеціалізуватися, має дотримуватися принципу найменших абсолютних витрат, згідно з яким підприємство має спеціалізуватися на виробництві тих товарів, абсолютні витрати на виробництво яких у нього є найменшими.

На думку Рікардо, кожне підприємство, як і кожна країна, під час вибору товару, на виробництві якого йому слід спеціалізуватися, має дотримуватися принципу найменших альтернативних переваг, згідно з яким підприємство має спеціалізуватися на виробництві тих товарів, альтернативні витрати на виробництво яких у нього є нижчими, ніж в інших підприємств цієї галузі.

У марксистській теорії витрати виробництва дорівнюють вартості авансованого капіталу, їх розраховують у такий спосіб:

$$K = c + v,$$

де K – авансований капітал;

c – величина постійного капіталу;

v – величина змінного капіталу

К. Менегер та А. Маршалл витрати виробництва визначають за величиною граничних витрат, які виникають під час виробництва кожної додаткової одиниці продукції.

Відповідно до теорії альтернативних витрат, витрати виробництва дорівнюють найбільшій сукупній корисності благ, яку підприємець міг би отримати в разі, якби він вибрав інший (альтернативний) варіант вкладання капіталу.

Інституціональна теорія (Дж. Кларк, Дж. Гобсон) акцентується на людських витратах як виду витрат виробництва, які визначають за рівнем знань і здібностей людей, залучених у процес виробництва товару.

Р. Коуз, Д. Норт, К. Ерроу сформулювали теорію трансакційних витрат, де трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з вирішенням проблеми реалізації та збуту продукції, а також з аналізом потреб ринку.

Неокласична теорія (К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю, Е. Дж. Долан) інтерпретує витрати виробництва як суму постійних та змінних витрат на придбання факторів виробництва.

Економічні витрати поділяються:

Економічні (альтернативні) витрати
ЕКОНОМІЧНІ ВИТРАТИ

Витрати на виробництво економічних благ, що виражають вартість найкращої з втрачених альтернатив використання ресурсів, за допомогою яких вони створені

Явні (зовнішні) витрати

Це грошові витрати підприємства на придбання сировини, матеріалів, оплату найманої праці, амортизацію обладнання та інші фактичні витрати, що пов'язані з виробництвом продукції. Виступають у формі записів у бухгалтерському балансі.

Неявні (внутрішні) витрати

Визначаються як вартість факторів виробництва, що належать власникам підприємства, затрати на які не входять у явні витрати. Виступають у формі втраченого доходу від використання власних ресурсів.

Рис 7.1 Класифікація витрат виробництва

Явні витрати (зовнішні, бухгалтерські або розрахункові) – це альтернативні витрати, які приймають форму наявних грошових платежів постачальникам факторів виробництва та проміжної продукції. Це виплати за ресурси, якими фірма не володіє, а закуповує їх у зовнішніх постачальників ресурсів. Це платежі за електроенергію, сировину, матеріали, транспортні послуги, працю робітників та ін.

Бухгалтерські витрати групують за економічним змістом і за калькуляційним статтями.

За економічним змістом розрізняють:

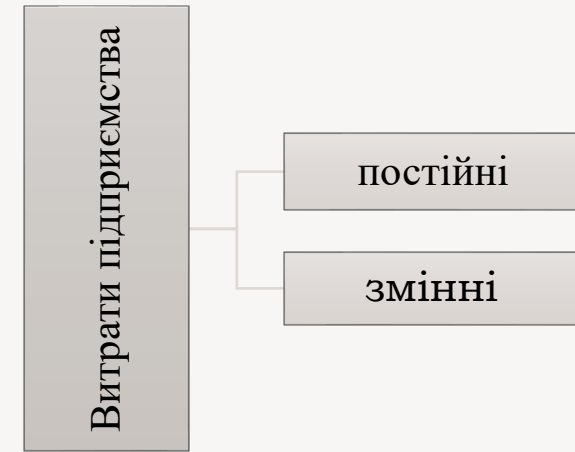
- матеріальні витрати;
- витрати на оплату праці;
- амортизацію основних засобів;
- відрахування на соціальне страхування;
- інші витрати.

Неявні витрати (внутрішні, імпліцитні) – це вартість факторів виробництва, що належать володарям фірми, витрати на які не входять у явні витрати. **Неявні витрати** не мають явного характеру і не відображаються у бухгалтерській звітності. Проте їх може розрахувати економіст на основі альтернативної вартості: сума внутрішніх витрат дорівнює тим грошовим доходам, які могли би бути отримані за найкращого варіанту застосування власних ресурсів – зазвичай за умов їх передачі у користування іншим суб'єктам.

Характер витрат підприємства змінюється залежно від виробничого періоду. В економічній теорії відрізняють короткостроковий та довгостроковий період

Короткостроковий період – це проміжок часу, впродовж якого підприємство не змінює свої постійні витрати, а може змінити тільки змінні. Потреба збільшення або зменшення обсягу змінних витрат може бути зумовлена коливаннями ринкових цін.

Довгостроковий період – період часу, достатній для того, щоб підприємств могло змінити всі витрати, у тому числі й постійні. У короткостроковому періоді виділяють *постійні і змінні витрати* виробництва

Постійні витрати (fixed costs) — це витрати, які залишаються незмінними незалежно від обсягу виробництва або рівня діяльності підприємства. Вони не залежать від кількості вироблених товарів або послуг і повинні оплачуватись навіть у випадку, коли підприємство тимчасово не веде діяльність.

Змінні витрати (variable costs) — це витрати, які змінюються прямо пропорційно обсягу виробництва. Вони збільшуються зі зростанням обсягів виробництва і зменшуються при його зниженні.

Постійні витрати мають місце навіть тоді, коли продукція зовсім не випускається. Основні види постійних витрат: орендна плата, амортизаційні відрахування, виплати податків, страхові внески, адміністративні витрати, витрати на капітальний ремонт, відсоток за кредит та ін.

Змінні витрати залежать від випуску продукції і змінюються залежно від збільшення або зменшення обсягу виробництва. Основні види змінних витрат: витрати на сировину, витрати на паливно-мастильні матеріали, витрати на енергоресурси, оплата праці, витрати на транспортні послуги і т.п

Середні постійні витрати – це кількість постійних витрат виробництва, що припадає на одиницю випуску продукції.

Середні змінні витрати – це кількість змінних витрат виробництва, що припадають на одиницю випуску продукції. *Сукупні витрати* – це витрати, які характеризують сукупність постійних та змінних витрат виробництва фірмою у короткостроковому періоді.

Граничні витрати – це додаткові витрати, які необхідні для виробництва додаткової одиниці продукції. Граничні витрати показують на яку величину зростуть витрати фірми у зв'язку зі збільшенням виробництва на 1 одиницю продукції

7.2. Прибуток як економічна категорія. Теорії прибутку

Рис. 7.1 Класифікація прибутку

У найзагальшому розумінні **прибуток** - це надлишок над витратами виробництва, або загальний дохід (виручка) підприємства чи фірми за вирахування витрат виробництва.

Оскільки останні поділяються на явні та приховані (неявні), то розрізняють бухгалтерський й економічний прибутки (його ще називають чистим прибутком, або надприбутком)

АВТОР:**КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ ПРИБУТКУ**

Т. Мен

Вважав, що прибуток є різницею між продажною і покупною ціною товару

У. Петті

Джерелом прибутку визначав виробництво

А. Сміт

Прибуток розглядав у вигляді продукту праці, який привласнюється власником засобів виробництва

Д. Рікардо

Вважав, що прибуток – це складова частина вартості, яка створюється працею

Ж.Б. Сей

Розглядав прибуток як винагороду підприємця за його промислові здібності

К. Маркс

Відповідно до його концепції, прибуток – це надлишок виручки над витратами капіталу, який безоплатно привласнюється власником засобів виробництва

Й. Шумпетер

Вважав, що прибуток – це винагорода за підприємницьку діяльність, тобто вартісний вираз того, що створює підприємець.

Ф. Найт

Стверджував, що прибуток є винагородою підприємця за прийняття рішень в умовах невизначеності

Е. Чемберлен

Монопольним прибутком вважав додаткову частину загального прибутку, джерелом якої є реалізована в ціні монополія

П. Самуельсон

Визначав прибуток як дохід від факторів виробництва, винагороду за підприємницьку діяльність та впровадження нововведень

А. Бабо

Прибуток розглядає як різницю, відхилення та залишок

Основні концепції економічної сутності прибутку

Ступінь прибутковості визначає *норма прибутку*, яка розраховується як відношення прибутку до витрат виробництва (собівартості продукції)

ПРИБУТОК ХАРАКТЕРИЗУЄ ЙОГО НОРМА І МАСА

- Норма показує, скільки прибутку приносить кожна грошова одиниця усього авансованого капіталу

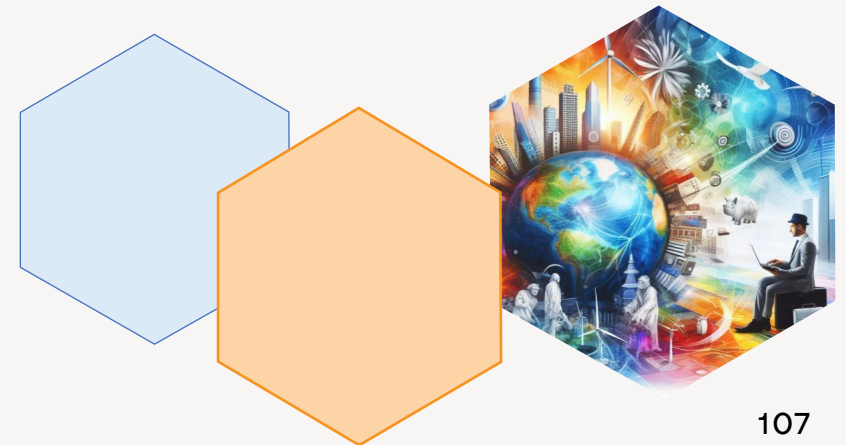
$$p' = \frac{m}{c + v} \times 100\%$$

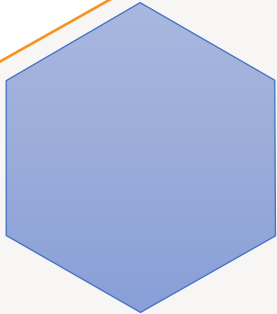
Норма прибутку завжди менша від норми додаткової вартості, тому що у формуванні норми прибутку бере участь весь авансований капітал, а норма додаткової вартості визначається як відсоткове співвідношення маси додаткової вартості зі змінним капіталом

01/31/2019

26

Дохід – це збільшення економічних можливостей для компанії, а витрати – їх зменшення. Прибуток – це різниця між доходом та витратами. Наприклад, компанія заключає договір з контрагентом на поставку свого товару на суму 200 000 грн (дохід). Але йому необхідно понести витрати при поставці – виробництво товару, логістичні витрати, складські зберігання на суму 40 000 грн (витрати). Отже прибуток компанії складає 160 000 грн.

На динаміку норми прибутку впливають багато факторів, основними серед яких є такі:

- 1) маса додаткової вартості, причому між масою додаткової вартості та нормою прибутку є пряма залежність, що пояснюється тим, що збільшення вартості товару забезпечено лише змінним капіталом (працею найманого робітника) і, відповідно до зростання частки змінного капіталу, збільшується маса додаткової вартості, а відтак, підвищується й норма прибутку підприємця;
- 2) швидкість обороту капіталу, причому між швидкістю обороту капіталу та нормою прибутку є пряма залежність, що пояснюється тим, що збільшення кількості оборотів за рік сприяє збільшенню величини додаткової вартості, а відтак, і підвищенню норми прибутку;
- 3) органічна побудова капіталу, причому між структурою капіталу та нормою прибутку є обернена залежність, що пояснюється тим, що чим нижчою є органічна побудова капіталу, тим більшою є питома вага його змінної частини, а тому норма прибутку буде знижуватися;
- 4) масштаби виробництва, причому між масштабами виробництва та нормою прибутку є пряма залежність, що пояснюється тим, що впровадження досягнень науково-технічного прогресу, а також поглиблення кооперації та спеціалізації виробництва забезпечують великим за розмірами підприємствам вищу (порівняно з малими та середніми підприємствами) прибутковість;
- 5) міра експлуатації найманої праці капіталом, яку виявляють у збільшенні тривалості робочого дня, підвищенні інтенсивності та продуктивності найманої праці, що, своєю чергою, позитивно впливає на норму додаткової вартості, а відтак, і на норму прибутку підприємця

Питання для самоконтролю:

1. Що таке виробничі витрати та як вони впливають на прибуток компанії?
2. Як визначається оптимальний обсяг виробництва для максимізації прибутку?
3. Як змінюється прибуток підприємства при збільшенні або зменшенні масштабів виробництва?
4. Які існують методи оцінки виробничої ефективності?
5. Яким чином впровадження нових технологій може вплинути на виробничий процес і прибуток компанії?
6. Як впливають постійні та змінні витрати на рівень прибутку підприємства?
7. Що таке точка беззбитковості і як вона впливає на прийняття виробничих рішень?
8. Як впливає ціноутворення на рентабельність виробництва?
9. Які фактори можуть призвести до зменшення прибутку, навіть якщо обсяги виробництва залишаються стабільними?
10. Як інфляція впливає на витрати виробництва та прибуток підприємства?

Тестові питання за темою:

1. Які з наведених витрат є постійними?

- а) Заробітна плата робітників на виробництві
- б) Оренда приміщення
- в) Витрати на сировину
- г) Витрати на електроенергію

2. Що таке точка безбитковості?

- а) Рівень виробництва, при якому витрати дорівнюють доходам
- б) Максимальний обсяг виробництва, який може досягти підприємство
- в) Мінімальний обсяг виробництва для отримання прибутку
- г) Рівень виробництва, при якому маржинальний дохід дорівнює нулю

3. Як зміна змінних витрат впливає на прибуток підприємства?

- а) Зменшує прибуток
- б) Збільшує прибуток
- в) Не впливає на прибуток
- г) Залежить від типу продукції

4. Що з наведеного найбільше впливає на рентабельність виробництва?

- а) Рівень оподаткування
- б) Витрати на рекламу
- в) Ефективність використання ресурсів
- г) Зміни в законодавстві

5. Який з наведених чинників може збільшити обсяги виробництва при тих самих ресурсах?

- а) Зниження цін на продукцію
- б) Впровадження нових технологій
- в) Підвищення цін на сировину
- г) Зниження заробітної плати працівників

Тема 8. Домогосподарства в системі економічних відносин

8.1. Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин, його місце в кругообігу продуктів, ресурсів і доходу

8.2. Доходи домогосподарства. Витрати домогосподарства

Мета теми: дослідження ролі домогосподарств як ключового елемента ринкової економіки, зокрема їхньої функції у формуванні попиту на споживчі товари та послуги, а також їхньої участі у постачанні економічних ресурсів.

8.1. Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин, його місце в кругообігу продуктів, ресурсів і доходу

Домогосподарство - це, відповідно до поширеного в науковому середовищі визначення, інституційна соціальна одиниця, яка складається з відносно невеликої групи громадян, які проживають разом, в тій чи іншій мірі об'єднують свої доходи і ресурси, а також спільно споживають ряд товарів і послуг.

Як правило, домашні господарства ведуться сім'ями. Домогосподарства можуть бути не тільки споживачами товарів і послуг, але також їх виробниками - наприклад, якщо їх суб'єкти здійснюють підприємницьку діяльність.

Функції домогосподарства:

постачальники ресурсів: насамперед
робочої сили,

капіталу (використовують у своєму
виробництві майстерні, малі
підприємства, майно),

грошових ресурсів (купують акції
великих компаній і банків, кладуть
гроші на ощадні рахунки, придбають
облігації).

Домогосподарство - це соціальна група, що характеризується наступними основними ознаками:

- відособленість (як юридична, так і фактична),*
- проживання учасників на території одного житлового приміщення або групи таких, які розташовані поруч,*
- регулярність соціальних комунікацій - припускає, що учасники домогосподарства з різним ступенем інтенсивності взаємодіють, спілкуються між собою.*

Домогосподарства є критично важливими для функціонування ринкової економіки, забезпечуючи баланс між споживанням і виробництвом, а також між ресурсами і доходами. Їхня активна участь у економічному процесі підтримує динамічний і стабільний розвиток економічної системи.

В умовах ринкової економіки домогосподарства приймають участь у кругообігу доходів, ресурсів, товарів та послуг.

Домогосподарства можна характеризувати:

- за демографічними ознаками (чисельність, склад, місце проживання);
- за економічними ознаками (рівень доходів та багатства)

Приклад практичного завдання за темою:

Домогосподарство складається з двох працюючих осіб. Доходи кожного з них становлять відповідно 25 000 грн і 30 000 грн на місяць.

Домогосподарство сплачує 18% податку на доходи фізичних осіб, а також витрачає:

40% чистого доходу на споживчі товари та послуги,

20% на оплату житла та комунальних послуг,

15% на заощадження, решта витрат – на розваги, відпочинок і непередбачувані витрати.

1. Визначте сукупний дохід домогосподарства після оподаткування.

2. Розрахуйте структуру витрат домогосподарства в абсолютних величинах.

3. Визначте, скільки коштів домогосподарство відкладає у вигляді заощаджень щомісяця.

Розв'язання:

Обчислення сукупного доходу після оподаткування:

Загальний дохід: $25000+30000=55000$ грн

Податок (18%): $55000 \times 0,18=9900$ грн

Чистий дохід після оподаткування: $55000-9900=45100$ грн

Обчислення витрат домогосподарства:

Споживчі товари та послуги: $45100 \times 0,40=18040$ грн

Оплата житла та комунальних послуг: $45100 \times 0,20=9020$ грн

Заощадження: $45100 \times 0,15=6765$ грн

Розваги, відпочинок та інші витрати: $45100-(18040+9020+6765)=11275$ грн

Відповідь: 1. Чистий дохід домогосподарства після оподаткування - 45 100 грн.

2. Витрати: споживчі товари та послуги - 18 040 грн; житло та комунальні послуги - 9 020 грн; заощадження - 6 765 грн; розваги та інші витрати - 11 275 грн

3. Щомісячні заощадження становлять 6 765 грн.

Ресурси домогосподарств

- нерухоме майно
- професійні навички
- підприємницькі здібності
- цінні папери
- депозити
- винаходи, твори

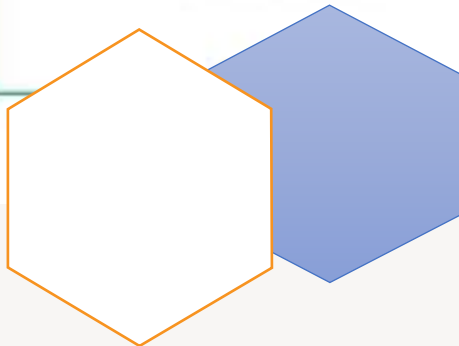
Доходи домогосподарств

- рента, орендна плата
- заробітна плата, гонорари
- прибуток від власної справи
- дивіденди
- відсоток за банківськими вкладками
- роялті

Витрати домогосподарств

- харчування
- житло і комунальні послуги
- одяг і взуття
- побутові речі
- меблі, техніка
- медичне обслуговування
- освіта
- культура і відпочинок

Домогосподарства займають центральне місце в кругообігу продуктів, ресурсів та доходу, виступаючи як одночасно споживачами товарів і послуг, так і постачальниками економічних ресурсів.

У структурі ринкових відносин домогосподарства здійснюють попит на споживчі товари та послуги, що стимулює виробництво і визначає структуру ринку. Одночасно вони надають економічні ресурси, такі як праця, капітал та земля, які використовуються фірмами для виробництва продукції.

Доходи, отримані домогосподарствами у вигляді заробітної плати, відсотків, дивідендів та ренти, реінвестуються у споживання або заощадження, підтримуючи безперервність економічного кругообігу та сприяючи сталому розвитку економіки. Таким чином, домогосподарства виконують ключову роль у забезпеченні рівноваги між виробництвом і споживанням, ресурсами і доходами, що є основою функціонування ринкової економіки.

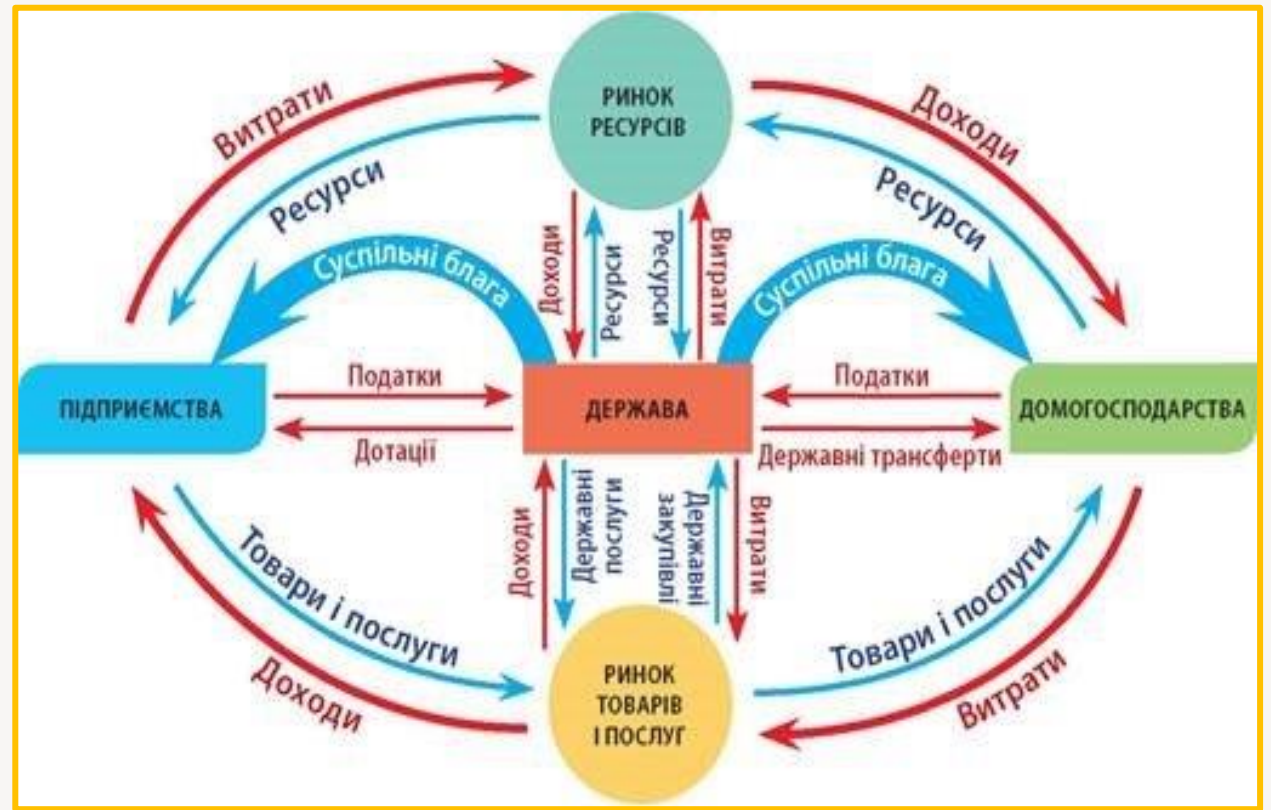
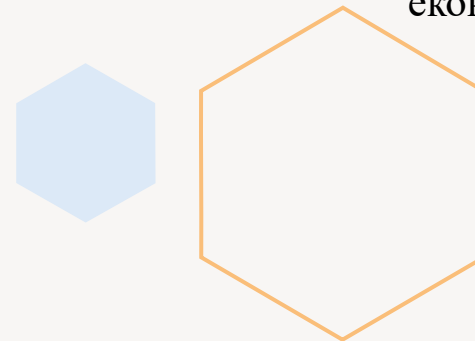

Рис. 8.1 Кругообіг товарів та ресурсів у ринковій економіці

8.2. Доходи домогосподарства. Витрати домогосподарства

Джерело доходів домогосподарства – це доходи від ресурсів, які домогосподарства поставляють суспільному виробництву (або ж доходи від факторів виробництва) + трансферти

Сукупний дохід домогосподарства – це вся сума доходів, які воно отримує в грошовій чи натуральній формі з будь-яких джерел. Доходи населення включають: оплату праці членів сім'ї; пенсії, стипендії, допомоги, субсидії; інші доходи.

Трансфертні платежі – це всі виплати, які відповідають реальному економічному внеску домогосподарства, але не еквівалентні виробничим витратам.

Сукупний дохід не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум – набір товарів і послуг, розрахований за нормами і нормативами споживання і забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами.

Для оцінки доходів населення враховують і оптимальний споживчий бюджет – вартість набору життєвих засобів, розрахована за нормами та нормативами споживання, які задовольняють розумні раціональні потреби людей.

Частина доходу домогосподарства надходить державі (податок), а залишок розподіляється на витрати на споживання і заощадження

- Споживання домогосподарства – це придбання товарів особистого користування, витрати на соціально-культурні та побутові послуги*

Витрати домогосподарства на споживання пов'язані з попитом та з ефектом доходу (вплив зміни ціни на реальний дохід споживача),

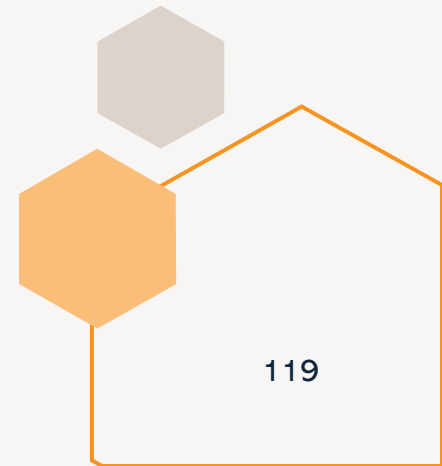
ефектом заміщення (коли ціна на товар зростає, то споживачі намагаються замінити цей товар іншим, аби отримати бажане за найнижчу ціну),

споживчим надлишком (існує розрив між загальною корисністю блага і його ринковою вартістю, що виражається додатковою вигодою для домогосподарства),

максимізацією корисності блага (максимальним задоволенням буде тоді, коли гранична корисність останньої гривні, витраченої на певний товар, є такою самою, як і гранична корисність останньої гривні, витраченої на інший товар).

Зміна ціни чинить двоїстий вплив на споживчий кошик. З одного боку, благо стає дешевшим або дорожчим відносно інших товарів, що стимулює зміну структури споживання: дорожчі товари замінюються дешевшими. Це – ефект заміщення. Це взагалі типова реакція споживача на зниження ціни будь-якого товару, який має взаємозамінні аналоги. Причому така реакція має місце і в тому випадку, коли товар чи послуга, на які змінилась ціна, не стали абсолютно дешевшими за інші товари.

Зміна ціни спричинює ще один ефект: зміна реального доходу споживача, тобто кількості благ та послуг, які він може придбати. Якщо ціна будь-якого товару зі споживчого набору знизилась, то при умові, що номінальний дохід та ціни інших товарів залишаються незмінними, це буде означати фактичне зростання реального доходу. Таким чином, якщо зміна ціни змінює реальний дохід споживача, а це, в свою чергу, змінює попит, то має місце ефект доходу

Заощадження – та частина доходу домогосподарства, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання

**Виділяють
мотивовані і
немотивовані
заощадження
домогосподарств.**

**Основні мотиви
для здійснення
заощаджень
можна об'єднати
в такі групи:**

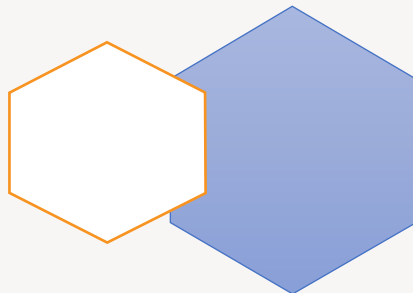
**придбання
дорогих товарів;**

**непередбачувані
витрати;**

**витрати
майбутніх
періодів (весілля,
освіта та ін.);**

**звичка
заощаджувати
кошти;**

**заощадження з
метою
отримання
прибутку**

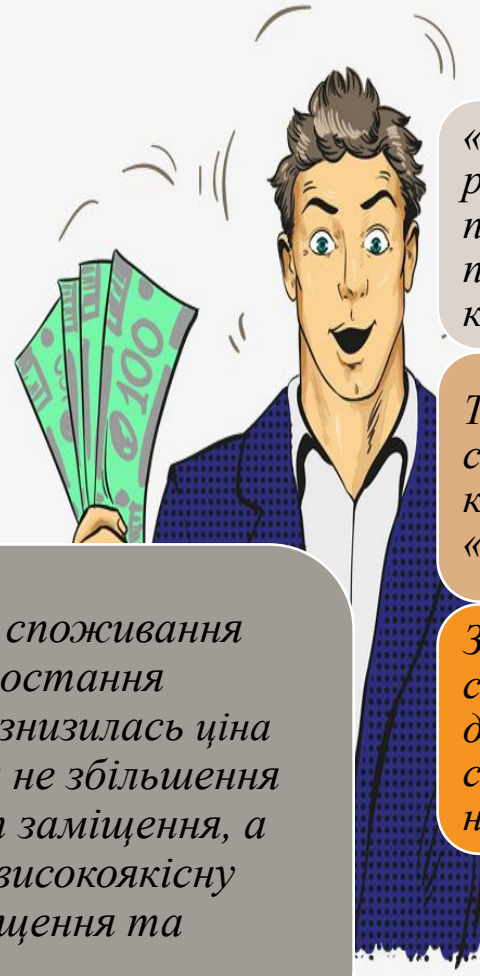

Якщо мова йде про нормальні товари, тобто ті, які мають достатньо високу ступінь корисності та потреба в яких не насичена, споживач реагує на зміну цін зміною обсягу попиту в протилежному напрямку.

У даному випадку приходять в дію, по-перше, ефект заміщення: більш дешевий товар починає витісняти більш дорогі;
по-друге, має місце позитивний ефект доходу: виграш від зниження ціни направляється на купівлю товару, ціна на який знизилась. Обидва ефекти діють в одному напрямку

Але існує група товарів низької якості, від споживання яких, як правило, відмовляються по мірі зростання доходів (негативний ефект доходу). Якщо знизилась ціна на певний товар, то наслідком може бути не збільшення його споживання, як того потребує ефект заміщення, а використання доходу, який збільшився, на високоякісну продукцію. В даному випадку, ефекти заміщення та доходу діють у протилежному напрямку.

Однак можлива ситуація, коли негативний ефект доходу сильніше, ніж ефект заміщення. В даному випадку, має місце «Парадокс Гіффена».

«Парадокс Гіффена» представляє не дуже розповсюджену, але реальну ситуацію, коли крива попиту відображає позитивне значення функції попиту – ціна та обсяг товарів зростає з початку координат.

Таку ж форму крива буде мати і у випадку, якщо споживачі збільшують купівлю ексклюзивних коштовних товарів, підтримуючи свій престиж – «ефект Веблена».

З іншого боку, деякі споживачі можуть скорочувати свій попит на товар при зниженні ціни на нього, бо даний товар став більш доступним, масштаби його споживання зростають, а дана категорія споживачів не хоче бути «як усі» – «ефект снобізму».

Питання для самоконтролю:

1. Яка роль домогосподарств у формуванні попиту на споживчі товари і послуги в ринковій економіці?
2. Як домогосподарства впливають на процеси виробництва через постачання економічних ресурсів?
3. Які фактори визначають споживчі витрати домогосподарств і як вони взаємодіють з економічною політикою?
4. Яким чином доходи домогосподарств впливають на інвестиційні рішення і економічне зростання?
5. Як домогосподарства забезпечують баланс між споживанням і заощадженнями в умовах економічної нестабільності?
6. Які основні види економічних ресурсів постачають домогосподарства і як це впливає на ринок праці та капіталу?
7. Як змінюються витратні звички домогосподарств під впливом економічних криз або змін у податковій політиці?
8. Яким чином демографічні фактори впливають на споживчі рішення і економічну поведінку домогосподарств?
9. Яку роль відіграють домогосподарства в економічному кругообігу доходів, витрат і заощаджень?
10. Як домогосподарства можуть впливати на екологічну стійкість через свої споживчі звички і інвестиційні рішення?

Тестові питання за темою:

- 1. Яка основна функція домогосподарств у ринковій економіці?**
 - а) Формування попиту на споживчі товари і послуги
 - б) Виробництво товарів і послуг
 - в) Встановлення ринкових цін
 - г) Розподіл економічних ресурсів
- 2. Що постачають домогосподарства для виробництва товарів і послуг?**
 - а) Споживчі товари
 - б) Економічні ресурси
 - в) Ринкові ціни
 - г) Споживчі витрати
- 3. Яким чином домогосподарства отримують доходи?**
 - а) Через споживчі витрати
 - б) Через постачання економічних ресурсів
 - в) Через податки
 - г) Через заощадження
- 4. Який вплив на економічний кругообіг має споживчий попит домогосподарств?**
 - а) Збільшує виробництво товарів і послуг
 - б) Зменшує пропозицію економічних ресурсів
 - в) Уповільнює економічне зростання
 - г) Стабілізує рівень заощаджень
- 5. Який ефект на економіку має заощадження домогосподарств?**
 - а) Зменшує споживчий попит
 - б) Підвищує інвестиції
 - в) Знижує виробництво товарів
 - г) Уповільнює економічне зростання

**Тема 9. Галузеві особливості
виробництва і
функціонування капіталу.
Форми прибутку, відсоток та
рента**

- 9.1. Особливості функціонування торговельного капіталу. Торговельний прибуток
9.2 Позичковий капітал і позичковий процент. Сутність кредиту та його форми
9.3. Сутність аграрних відносин. Рента та її види

Мета теми: дослідити питання функціонування промислового капіталу, який водночас знаходиться у трьох формах: грошовій, продуктивній, товарній, які виконують свої специфічні взаємозумовлені функції і здійснюють самостійний кругообіг.

9.1. Особливості функціонування торговельного капіталу. Торговельний прибуток

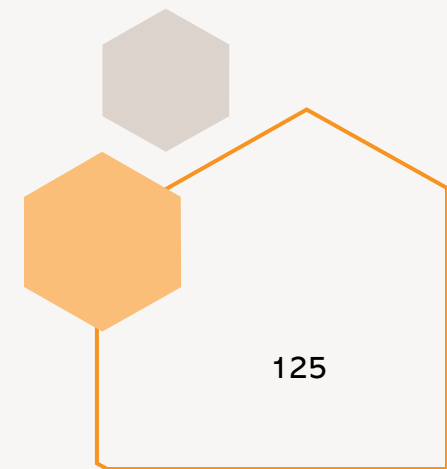
Торгівля є ключовою галуззю господарства, яка представляє собою форму обміну товарами та послугами. Вона виникла і розвивалася в результаті розвитку товарного виробництва, і її сутність полягає в організації процесу купівлі-продажу для задоволення потреб споживачів та підприємств.

Торгівля сприяє забезпеченню ринку різноманітними продуктами, стимулює економічний розвиток та оптимізує розподіл ресурсів, що в свою чергу підвищує ефективність економічної системи.

Торгівля сформувалася внаслідок розвитку товарного виробництва і відіграє ключову роль у задоволенні потреб ринку. Торгівля не лише забезпечує доступ до різноманітних продуктів і послуг, але й стимулює економічне зростання, сприяє оптимізації розподілу ресурсів і забезпечує інтеграцію різних ринків. Через її діяльність відбувається взаємодія між різними секторами економіки, що підвищує загальну ефективність і конкурентоспроможність економічної системи.

Торговий капітал виконує свою основну функцію, забезпечуючи реалізацію товарного капіталу через здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі. Принципова відмінність між внутрішньою та зовнішньою торгівлею відсутня, оскільки обидва ці види виконують аналогічну економічну роль — виступають посередниками у процесі реалізації товарного капіталу.

За організаційними формами товарообігу внутрішня торгівля поділяється на оптову та роздрібну. Оптова торгівля є посередницькою діяльністю, що здійснюється між промисловими і торговельними капіталістами або між самими торговими суб'єктами. Об'єктом купівлі-продажу тут є великі партії товарів, і ця форма торгівлі зазвичай відбувається на початковому етапі руху торгового капіталу, тобто на стадії обміну грошей на товари (Г – Т). Роздрібна торгівля – це продаж товарів безпосередньо споживачам в магазинах, підприємствах харчування. Особливість роздрібною торгівлі полягає в тому, що тут реалізуються товари різноманітного асортименту і торгівля ведеться невеликими партіями товару. Зовнішня торгівля виступає як одна із форм реалізації товарного капіталу. Вона включає в себе: ввезення (імпорт) товарів і вивіз (експорт) товарів. Підсумки зовнішньої торгівлі кожної країни відбиваються в торговому балансі. Торговий баланс - це співвідношення між вартістю експорту і імпорту товарів за певний період часу (квартал, рік).

Реалізація товарного капіталу розпадається на два етапи:

- 1) Г-Т авансовані гроші торговця витрачені на купівлю товарів у промисловця;
- 2) Т-Г' кінцева реалізація.

Саме це перетворює товарний капітал у торговельний.

Торговельний капітал - це посередник між виробником і споживачем.

В сфері торгівля ключова функція належить торговельному капіталу.

Торговельний капітал – це фінансові ресурси, які використовуються підприємствами для здійснення торговельної діяльності, зокрема для закупівлі товарів і послуг, їх подальшого продажу та управління товарними запасами. Він включає в себе не тільки грошові кошти, але й інші активи, які забезпечують безперервний процес купівлі-продажу.

Торговельний капітал – це відокремлена частина промислового капіталу, яка функціонує виключно у сфері обігу і є посередником між виробником і споживачем.

- ***Функції торговельного капіталу:***
- перетворення товарного капіталу у грошовий;
- функціонує з метою отримання торговельного прибутку;
- підвищує соціальну і економічну ефективність;
- прискорив розкладання натурального виробництва і появу товарного;
- сприяв концентрації торгівлі та формуванню національного та світового ринків.

Торговельний прибуток – перетворена форма частини додаткової вартості, яку промисловець передає торговцю за те, що останній здійснює функцію реалізації.

У класичній економічній теорії торговельний капітал розглядається як один з видів капіталу, що забезпечує процес обміну товарів і послуг. Він визначається як частина капіталу, яка інвестується в закупівлю товарів для подальшого перепродажу, а також у витрати на підтримку торгових операцій. Адам Сміт і Давид Рікардо підкреслювали важливість торговельного капіталу у формуванні цін, стимулюванні конкуренції та підтримці ефективності ринкових механізмів.

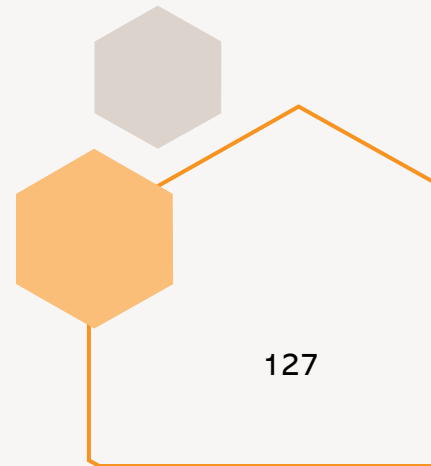
У марксистській теорії в торговельний капітал виступає як особливий вид капіталу, що функціонує в рамках торговельних відносин. Він розглядає його як важливий елемент в процесі реалізації додаткової вартості, в якому торговці купують товари за меншими цінами і продають їх за вищими цінами, отримуючи прибуток.

Карл Маркс також підкреслював роль торговельного капіталу в процесі циркуляції (кругообігу) капіталу та його вплив на економічну структуру і класову боротьбу.

У сучасній економічній теорії торговельний капітал розглядається як критично важливий для підтримки ліквідності і фінансової стійкості бізнесу.

Відомо, що у сфері обігу вартість не створюється. Тому **торговельний прибуток** - частина додаткової вартості, що утворюється лише у процесі виробництва.

І хоч він виступає як надбавка до ціни товару (різниця між покупною і продажною цінами), насправді ж це – перетворена форма частини додаткової вартості, яку промисловець передає торговцю за те, що останній здійснює функцію реалізації.

9.2 Позичковий капітал і позичковий процент. Сутність кредиту та його форми

Позичковий капітал – це капітал, що віддається у позику і приносить власнику доход у вигляді відсотку. Попередником позичкового капіталу в історичному аспекті виступає лихварський капітал.

Тобто, позичковий капітал – це капітал, який надається в тимчасове користування за певну плату, що називається позичковим процентом. Він може бути наданий як у грошовій, так і в товарній формі, а його основною метою є отримання доходу (процент від позики).

Позичковий капітал відіграє важливу роль у фінансовій системі, оскільки дозволяє залучати додаткові ресурси для здійснення інвестування, розвитку бізнесу та задоволення інших фінансових потреб.

Формула руху: $G - G^$*

Позичковий капітал - це капітал-власність для кредиторам та капітал-функція для позичальника. На перший погляд, джерелом прибутку виступають гроші, але, насправді, це результат виробничої діяльності позичальника. Повернення вартості відбувається через деякий час.

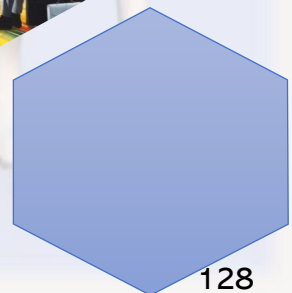
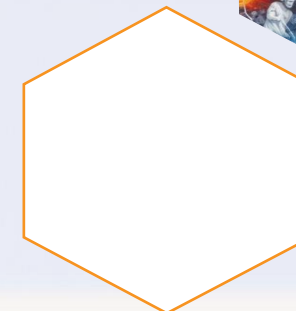
Позичковий процент – та частина прибутку, яка отримується володарем грошових коштів у вигляді плати за їх використання для виробництва додаткової вартості

Джерела позичкового капіталу:

тимчасово вільні гроші підприємства: (фонд амортизації; фонд заробітної платні; фонд нагромадження);

заощадження населення;

гроші державних, міських бюджетів, організацій, які тимчасово не використовуються.

Розрізняють номінальну та реальну процентну ставку.

Номінальна процентна ставка – це встановлена на ринку ставка без урахування інфляції, а реальна процентна ставка – це номінальна ставка, з якої вираховано очікуваний рівень інфляції.

Приклад: *Якщо номінальна ставка становить 10% річних, а очікуваний рівень інфляції – 3%, тоді реальна процентна ставка буде 7% (10% - 3% = 7%).*

Процент як дохід на грошовий капітал, наданий у позику, є вельми загадковою економічною категорією. В економічній теорії існує кілька версій щодо його сутності та економічної природи:

традиція класичної політичної економії, зокрема ідеї Д. Рікардо, продовжені К. Марксом, пов'язує процент з прибутком на позичковий капітал. В цьому контексті, прибуток розділяється на процент, який привласнюється капіталом-власністю, тобто кредитором, та підприємницький дохід, який привласнюється капіталом-функцією, тобто підприємцем, що взяв грошовий кредит.

З появою маржиналізму у 80-х роках ХІХ століття його представники включають до аналізу сутності процента психологічні аспекти.

У кейнсіанській теорії (30-ті роки ХХ століття) норма проценту є межею граничної ефективності майбутніх інвестицій, визначаючи період їх віддачі. Чим нижча норма проценту, тим далі у часі відсовується ця межа і тим меншою стає схильність до інвестування.

За Кейнсом, процент – це плата за зниження ліквідності активів власника позичкового капіталу.

Позичкові відносини формуються на кредитному ринку.

Сутність кредиту полягає в тому, що це економічні відносини, за яких одна сторона (кредитор) надає іншій стороні (позичальнику) певну суму грошей або інші активи на певний строк і на умовах повернення, часто з виплатою процентів. Основною метою кредиту є тимчасове переміщення капіталу для забезпечення фінансових потреб позичальника, що дозволяє йому використовувати ресурси, яких він наразі не має, в обмін на обіцянку повернення цих ресурсів у майбутньому.

Кредитний ринок складається з ринку грошей та ринок облігацій.

Кредитний ринок, концентруючи попит і пропозицію на інвестиції, має подвійне призначення, виконуючи наступні функції:

- зосередження та надання в позику грошового капіталу;
- переміщення інвестиції з галузей і сфер, де є надлишок грошей, до галузей та сфер, де відчувається їх нестача.

Суб'єктами кредитного ринку є кредитори (економічні суб'єкти, що надають грошовий капітал в позику) і позичальники грошей, або боржники (економічні суб'єкти, що беруть грошову позику). Як кредиторами, так і позичальниками можуть бути фірми і установи, домашні господарства (сім'ї або окремі особи) та держава (уряд).

Кредитний ринок спрямовує заощадження домашніх господарств і грошові засоби фірм через банківські установи на інвестиції підприємствам, а держава, яка сама є як кредитором, так і позичальником грошей, регулює цей процес через свій центральний банк.

Рівновага кредитного ринку залежить від співвідношення попиту на грошові ресурси (інвестиції) та їх пропозиції на грошовому ринку.

Пропозицію грошей здійснюють банківські установи, які для цього залучають вільні грошові засоби фірм і домашніх господарств (населення).

Кредит – це система відносин суб'єктів кредитного ринку стосовно позики капіталу.

Форми кредиту:
комерційний
банківський
споживчий
міжнародний
державний

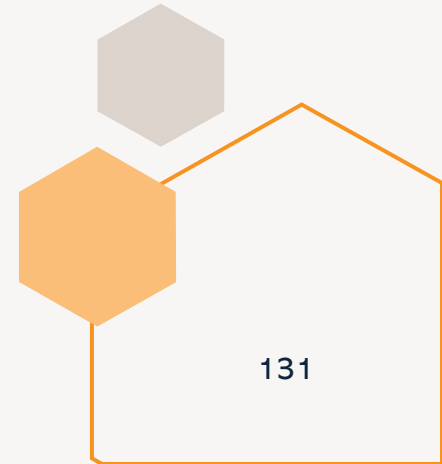
Державний кредит- це форма кредитних відносин, за якої держава виступає як позичальник або кредитор. Кошти, отримані за допомогою державного кредиту, використовуються для фінансування державних потреб.

Міжнародний кредит- це кредитні відносини між різними країнами, міжнародними організаціями або фінансовими інститутами. Такий кредит може бути наданий у формі позики, товарного кредиту або інвестиційного кредиту.

Банківський кредит - найпоширеніша форма кредиту, коли банки надають позичальникам кошти на певний строк з умовою повернення з відсотками. Цей кредит може бути короткостроковим (до одного року), середньостроковим (від одного до трьох років) та довгостроковим (понад три роки).

Комерційний кредит - це кредит, який надається однією компанією іншій у формі відстрочки платежу за товари чи послуги. Наприклад, постачальник може надати товар покупцеві з умовою оплати через певний період часу.

Споживчий кредит - кредит, наданий фізичним особам для задоволення їхніх споживчих потреб. Він може використовуватися для покупки товарів тривалого користування, оплати послуг, навчання тощо.

9.3 Сутність аграрних відносин. Рента та її види

Аграрні відносини – це складова частина загальнооекономічних відносин, що виникають з приводу володіння і користування землею як головного засобу сільськогосподарського виробництва.

Виокремлення аграрних відносин у спеціальну групу виробничих відносин, пов'язане з тим, що головним засобом виробництва тут виступає земля.

Специфіка землі, як основного засобу виробництва полягає в незмінності її пропозиції впродовж короткострокового періоду. Так, обсяг застосовуваних земель можна лише скорочувати, отже велику роль в системі аграрних відносин відіграють якісні показники задіяних ресурсів.

Ринок землі – це ринок природних ресурсів, що включає в себе сільськогосподарські угіддя, родовища корисних копалин, ділянки для споруд тощо. Пропозиція на ринку землі більш-менш стабільна. Вона залежить від багатьох факторів, які сумарно можна звести до двох: якості або родючості землі, місцезнаходження ділянки землі.

Особливістю функціонування ринку землі є те, що її сукупна пропозиція залежить від позаекономічних сил.

Якість землі залежить від природно-кліматичних умов, структури ґрунту, умов господарювання та ін. Якість землі впливає на ренту.

Рента – це будь-який регулярно одержуваний дохід з капіталу, нерухомості, землі, який не потребує від свого володаря підприємницької діяльності.

Як форма доходу земельна рента безпосередньо пов'язана з появою і розвитком земельної власності.

Найбільш поширена форма ренти – плата землевласникам за передачу ними права землекористування на певний термін.

Специфіка дії закону вартості в сільському господарстві полягає в тому, що суспільна вартість аграрної продукції визначається середніми витратами на гірших землях. При цьому витрати господарств на кращих (більш якісних) землях є нижчими, що дає їм змогу отримувати додатковий прибуток (додатковий чистий дохід).

Перша диференційна рента – це додатковий дохід, який отримують у результаті продуктивної праці на ліпших за родючістю та місцем розташування землях.

Друга диференційна рента – виникає внаслідок додаткових капіталовкладень у підвищення продуктивності ліпших земель.

Раціоналізаторський дохід – це прибуток який отримують господарства, які вкладають кошти у підвищення родючості гірших земель.

Економічна рента – це грошова винагорода, що сплачується за право використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких обмежена через їх природну обмеженість. Особливістю пропозиції таких ресурсів є їх фіксований обсяг, який не підлягає зміні під впливом економічних чинників, що робить їх пропозицію нееластичною. Оскільки кількість таких ресурсів є сталою, економічна рента відображає не лише їхню вартість як факторів виробництва, але й унікальні властивості, що роблять ці ресурси дефіцитними та значущими в економічному процесі.

Попит на землю є похідним. Його визначають наступні чинники:

- ціна продукції, що вирощено на цій землі;
- продуктивність цієї землі (яка частково залежить від кількості та
- якості ресурсів, у поєднанні з якими використовується земля);
- ціни ресурсів, які поєднуються із землею.

На рис. 9.1 продемонстровано як попит на землю (D) впливає на земельну ренту (R). Так, якщо попит на землю збільшиться з D2 до D1 або знизиться від D2 до D3, то земельна рента відповідно буде змінюватися від R2 до R1 або R3. Кількість землі не змінюється і її пропозиція абсолютно нееластична. Якщо попит на землю незначний (D4) стосовно пропозиції, то земельна рента дорівнюватиме нулю. Земля, в цьому випадку, буде «безплатним благом».

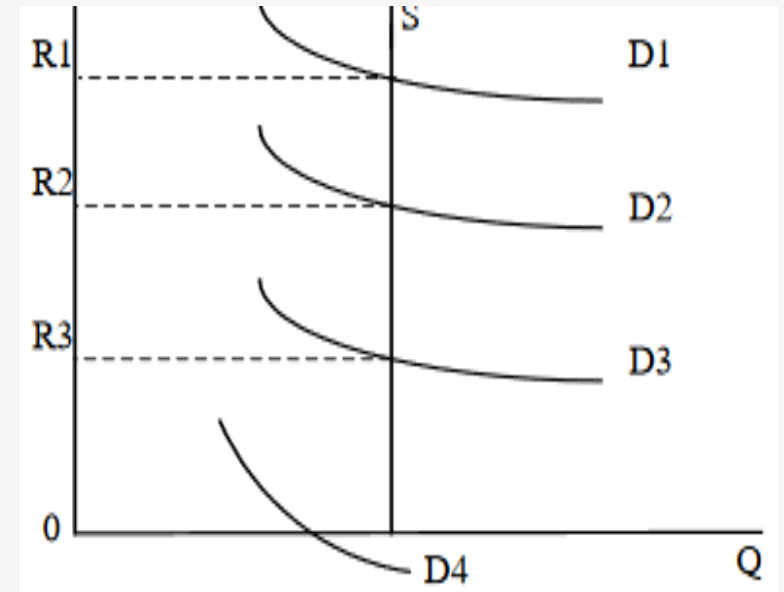

Рис.9.1 Зміна земельної ренти залежно від попиту на землю

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості відрізняють торговельний капітал від промислового капіталу?
2. Що таке торговельний прибуток, які його основні джерела?
3. Як відбувається формування торговельного прибутку в умовах конкурентного ринку?
4. Яку роль відіграє торговельний капітал у процесі обміну товарів?
5. У чому полягає сутність позичкового процента, і як він визначається на ринку капіталу?
6. Які існують основні форми кредиту, і в яких випадках вони застосовуються?
7. Як взаємодіють попит і пропозиція на ринку позичкових коштів для визначення ставки процента?
8. Чим відрізняються реальна і номінальна ставки процента?
9. У чому полягає сутність економічної ренти?
10. Які фактори визначають рівень економічної ренти в аграрному секторі?

Тестові питання за темою

1. Яка основна функція торговельного капіталу?

- а) Виробництво товарів
- б) Обмін і реалізація товарів
- в) Фінансування промислових підприємств
- г) Збереження товарів

2. Яка з наведених характеристик найкраще описує позичковий капітал?

- а) Капітал, що використовується для спекуляцій на біржі
- б) Капітал, що надається в тимчасове користування з умовою повернення та сплати процентів
- в) Капітал, що використовується для придбання нерухомості
- г) Капітал, що використовується для благодійної діяльності

3. Номінальна процентна ставка – це:

- а) Процентна ставка з урахуванням інфляції
- б) Процентна ставка без урахування інфляції
- в) Ставка, яка визначається державою
- г) Процент на депозити в банку

4. Що є головною причиною виникнення економічної ренти?

- а) Обмеженість пропозиції природних ресурсів
- б) Підвищення заробітної плати в сільському господарстві
- в) Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію
- г) Інфляційні процеси

5. Який вид ренти виникає через відмінності у природній родючості земель?

- а) Диференційна рента
- б) Абсолютна рента
- в) Монопольна рента
- г) Інституційна рента

Тема 10. Національна економіка та результати її функціонування

10.1 Система національних рахунків. Сутність ВВП та ВНП

10.2 Способи розрахунку ВВП. Номінальний та реальний ВВП

10.3 ВВП та добробут населення

Мета теми: розглянути показники системи національних рахунків, способи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВ), дослідити зв'язок рівня ВВП та добробуту населення країни

10.1 Система національних рахунків. Сутність ВВП та ВВП

Національна економіка являє собою цілісну та інтегровану систему, що охоплює сукупність усіх господарюючих суб'єктів (домогосподарства, фірми, держава) і економічних зв'язків між ними, сформованих на основі загальнодержавного поділу праці. Це єдине економічне середовище, в якому взаємодіють суб'єкти економіки, об'єднані в галузеві та територіальні комплекси, забезпечуючи виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг на національному рівні.

Для оцінки національної економіки за усіма секторами застосовують показники Системи національних рахунків.

Система національних рахунків (СНР) була розроблена ООН і рекомендується всім країнам для розрахунку показників національної економіки. Остання версія СНР створена в 2008 році і є адаптованою версією СНР-1993. Перша версія СНР (перший стандарт) опублікована більше 60 років тому (в 1953 році). В Україні застосовується з 1994 року, рекомендована СНР відповідно до стандартів ООН 1993 року.

Мета системи національних рахунків — дати наочне цифрове відображення стану національної економіки вцілому за певний період. Ця система пов'язує воєдино найважливіші макроекономічні параметри. Вона дає можливість подати ВВП на всіх стадіях його руху — виробництво, розподіл, перерозподіл і кінцеве споживання. Показники СНР відбивають структуру ринкової економіки, інституції та механізми її функціонування.

Рис. 10.1 Сектори національної економіки

При розрахунку показників СНР важливим є принцип резидентства.

Нерезидент - якщо економічні інтереси інституційної одиниці зосереджені на економічній території інших країн, то вона є нерезидентом даної країни

Резидент - інституційна одиниця вважається резидентом країни, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території даної країни протягом тривалого часу (не менше ніж один рік)

Принципи	Зміст
Принцип економічного кругообігу	- у процесі відтворення економіка перебуває в постійному кругообігу, який є безперервним потоком перетворень витрат у доходи.
Принцип економічної рівноваги	- в основі розрахунків лежить тотожність: сукупні витрати = сукупні доходи, тому вартість виробленого усією економікою продукту може оцінюватись як за доходами, так і за витратами
Принцип продуктивної діяльності	- продуктивною є будь-яка діяльність, що приносить дохід її суб'єктам, незалежно від сфери чи виду діяльності як у матеріальному (промисловість, сільське господарство, будівництво тощо), так і нематеріальному (транспорт, зв'язок, освіта, культура, охорона здоров'я тощо) виробництві
Принцип виключення подвійного рахівництва	При обчисленні показників результатів національного виробництва враховується вартість кінцевого продукту (кінцева вартість). Вартість проміжного продукту, що споживається в процесі створення кінцевого (проміжного споживання) при цьому не враховується.

Рис. 10.2 Основні методологічні принципи Системи національних рахунків [23]

Ключовим показником СНР є валовий внутрішній продукт (ВВП) – це ринкова вартість усієї сукупності кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний проміжок часу, як правило за рік.

До ВВП включається вартість тільки кінцевих продуктів, які виробляються та продаються для споживання та інвестицій. Статистики, здійснюючи розрахунок ВВП, враховують у ньому тільки те, що носить назву додана вартість.

Додана вартість – різниця між вартістю вироблених товарів та послуг і вартістю матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції

ВВП не включається вартість товарів, які вироблені для власного споживання домашніми господарствами (наприклад, печиво, що випечене для своєї родини) та на присадибних ділянках (зокрема, городина та молочні продукти, які не потрапляють на ринок).

Також до ВВП не входить вартість продукції, яка вироблена у тіньовій економіці та не врахована офіційною статистикою і не оподаткована.

Валовий національний продукт (ВНП) враховує вартість річного обсягу кінцевих товарів та послуг, вироблених з ресурсів, які належать громадянам певної країни, незалежно від місця розташування цих ресурсів (у країні чи за кордоном).

10.2 Способи розрахунку ВВП. Номінальний та реальний ВВП

Виділяють три способи розрахунку ВВП:

1) метод доданої вартості. Він передбачає підсумовування вартості всіх призначених для кінцевого споживання (а не для переробки або подальшого виробництва) товарів і послуг. Тобто із загальної суми ринкових цін виробленої продукції необхідно відняти вартість спожитих сировини і матеріалів, закуплених компаніями у постачальників.

2) розрахунок ВВП за витратами, що обчислюється через суму всіх витрат підприємств на придбання кінцевих товарів і послуг. Для цього підсумовуються всі споживчі витрати населення (C), валові приватні інвестиції в національну економіку (I_g), держзакупівлі товарів і послуг (G) і чистий експорт, тобто абсолютна різниця між експортом та імпортом (NX).

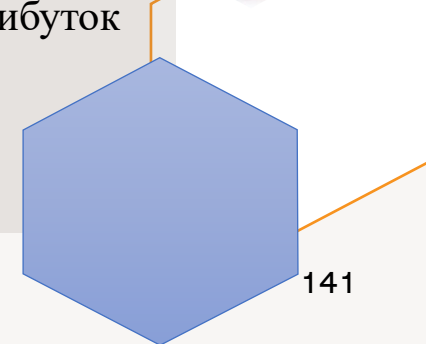
Формула:

$$ВВП = C + I_g + G + NX$$

3) розрахунок ВВП за доходами

Він обчислюється за формулою:

ВВП = заробітна плата + відрахування на соціальне страхування та інші обов'язкові платежі + валовий прибуток суб'єктів господарювання + валовий змішаний дохід + податки на виробництво і імпорт.

Номінальний та реальний ВВП

Номінальний ВВП – це показник загального обсягу виробництва, який обчислюється в поточних цінах, тобто в середніх фактичних цінах поточного року.

Номінальний ВВП - це вартість усіх товарів і послуг у поточних ринкових цінах. Тому показник ВВП може змінюватися, навіть якщо обсяги виробництва товарів і наданих послуг не збільшуються, то ціни на них — зростають. Наприклад, якщо інфляція зросте на 5%, то навіть якщо в країні буде вироблено товарів та надано послуг у тій же кількості, що і в минулому році, то показник ВВП все одно виросте на ті ж 5%.

Реальний ВВП – річний обсяг кінцевих товарів і послуг виражений у постійних (незмінних) цінах, тобто в цінах базового року.

Для корегування грошового вираження ВВП з урахуванням динаміки цін використовують *дефлятор ВВП*.

Дефлятор ВВП – показник зміни цін всіх товарів і послуг, що були вироблені на території країни протягом року. Розраховується як співвідношення показника ВВП у фактичних цінах звітного періоду та постійних цінах. Цей показник називають «індексом цін Пааше».

Рис. 10.3 Особливості дефлятора ВВП

10.3 ВВП і добробут населення

Як відомо, ВВП - це загальна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених на території країни за певний період часу (зазвичай за рік або квартал). ВВП використовується як один із ключових індикаторів економічного зростання та рівня економічної активності.

Добробут населення – об'ємне поняття, яке охоплює не тільки матеріальне багатство, але й інші аспекти життя, такі як рівень освіти, охорона здоров'я, екологія, соціальна рівність та загальна якість життя.

Показники добробуту можуть включати рівень доходів, доступ до основних благ і послуг, тривалість життя, рівень безпеки та суб'єктивне відчуття щастя.

Високий рівень ВВП на душу населення може свідчити про високий рівень добробуту, оскільки більше ресурсів доступно для покращення якості життя. Проте ВВП не враховує багатьох аспектів, таких як:

нерівність доходів: ВВП не показує, як розподілені багатства серед населення.

неофіційна економіка: ВВП не включає невраховані види діяльності, наприклад, тіньову економіку чи домашню працю.

екологічний вплив: Економічне зростання може супроводжуватися погіршенням екологічних умов, що негативно впливає на добробут.

соціальні показники: ВВП не вимірює такі важливі аспекти, як тривалість життя, якість освіти та соціальну справедливість.

Індекс людського розвитку (ІЛР) – це комплексний показник, що розраховується для міждержавного порівняння і визначення рівня життя, грамотності, освіченості й довголіття як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке національна економіка, і які основні компоненти входять до її складу?
2. Які показники використовуються для оцінки результатів функціонування національної економіки?
3. У чому різниця між номінальним та реальним ВВП?
4. Як ВВП на душу населення використовується для оцінки економічного рівня життя громадян?
5. Які інші показники, окрім ВВП, застосовуються для оцінки економічної ефективності національної економіки?
6. Що таке національний дохід і як він розраховується?
7. Які чинники можуть впливати на економічне зростання національної економіки?
8. Як рівень інфляції впливає на результати функціонування національної економіки?
9. Як економічна політика держави може впливати на результати функціонування національної економіки?
10. Яким чином міжнародна торгівля та зовнішньоекономічні зв'язки впливають на результати функціонування національної економіки?

Тестові питання за темою:

1. Що є основним показником для оцінки результатів функціонування національної економіки?

- а) Валютний курс
- б) Валовий внутрішній продукт (ВВП)
- в) Торговельний баланс
- г) Державний борг

2. Чим відрізняється номінальний ВВП від реального ВВП?

- а) Номінальний ВВП враховує інфляцію, а реальний - ні
- б) Реальний ВВП розраховується на душу населення, а номінальний - ні
- в) Реальний ВВП враховує інфляцію, а номінальний - ні
- г) Номінальний ВВП включає інвестиції, а реальний - ні

3. Який з показників використовується для оцінки рівня життя населення?

- а) ВВП на душу населення
- б) Державний борг на душу населення
- в) Обсяг експорту
- г) Рівень безробіття

4. Що таке національний дохід?

- а) Сума валового внутрішнього продукту та валового національного продукту
- б) Загальна вартість вироблених товарів і послуг за певний період
- в) Доходи, отримані усіма резидентами країни після сплати податків
- г) Доходи громадян країни за кордоном

5. Який тип економічного зростання характеризується збільшенням продуктивності праці та ефективності використання ресурсів?

- а) Екстенсивний
- б) Структурний
- в) Інтенсивний
- г) Спекулятивний

Тема 11. Циклічність економічного розвитку

11.1 Поняття циклічного економічного розвитку

11.2 Види економічних циклів

Мета теми: дослідити специфіку циклічного розвитку економіки та види економічних циклів

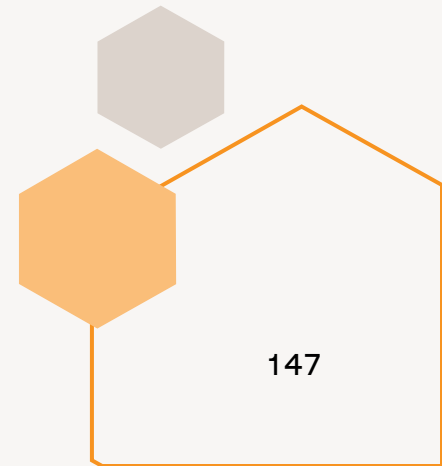
11.1 Поняття циклічного економічного розвитку

Автори	Причини циклічних коливань
У. С. Джевонс, Х. М. Мор, С. Озді	вплив сонячної активності
Ж. Сімонді, Т. Мальтус, Д. Гобсон, М. Туган-Барановський, Дж. Кейнс	скорочення витрат на споживання; зростання накопичень; зниження інвестицій
К. Маркс, Ф. Енгельс	часовий лаг між виробництвом і споживанням товарів
Л. Мізес, Ф. Хайек, Л. Роббінс, К. Віксель	диспропорція між нижчими та вищими стадіями виробництва викликана обсягом грошової маси в обігу
М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, Г. Кассель та ін.	диспропорції у структурі перенагромадження капіталу: скорочення обсягів виробництва основного капіталу в результаті виснаження позичкового капіталу
У. Джевонс, В. Парето, А. Пігу, Р. Лукас	настрій населення, що проявляється у схильності до споживання або до заощадження
Дж. Кейнс	брак споживчого попиту
Е. Даунс, Р. Барро, Г. Крамер	діяльність суб'єктів, які приймають політичні рішення
Н. Д. Кондратьєв	значні зміни в способі виробництва; інтенсивність відновлення капітальних благ

Економічна наука встановила, що циклічні коливання мають синхронний характер, певну послідовність, чітко відбиваються в часі. Тому циклічність розглядається, як загальна закономірність, іманентна риса ринкової економіки.

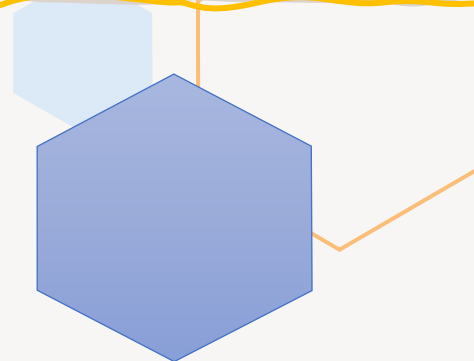
Економічний цикл є невід'ємною частиною ринкової економіки. Він може мати вплив на різні сфери життя, включаючи зайнятість, інфляцію, фінансовий стан підприємств та споживачів. Управління економічним циклом є однією з ключових задач макроекономічної політики для досягнення стійкого економічного зростання і зменшення ризиків фінансових криз.

Рис. 11.1 Теоретичні підходи до тлумачення циклічних коливань

Основні причини циклічності ринкової економіки включають:

- 1. Бізнес-цикли:* Підприємства та індивідуальні господарства підлягають періодичним змінам в економічній активності. Під час поживлення бізнесу розширюються та інвестують, що призводить до зростання виробництва і зайнятості. Проте, з часом настає період спаду, коли попит та виробництво зменшуються, що може призвести до звільнення працівників та зниження інвестицій.
- 2. Зміни у споживанні:* Споживачі також піддаються циклічним змінам у своїй споживчій поведінці. Під час періоду поживлення, коли наявні доходи зростають і надається доступ до кредитів, споживачі починають більше витратити. Однак, під час спаду, коли доходи скорочуються або немає впевненості в майбутньому, споживачі звужують свої витрати, що може погіршити економічну ситуацію.
- 3. Інвестиційні цикли:* Інвестиційна активність також підлягає циклічним змінам. Під час поживлення підприємства здійснюють більше інвестицій в нові проекти та розширення виробництва. Але під час спаду, коли очікування щодо прибутковості знижуються, інвестиції зменшуються, що може призвести до зниження виробництва та зайнятості.
- 4. Фінансові чинники:* Фінансові ринки можуть впливати на циклічність економіки. Кредитні установи та інвестори можуть змінювати свої позиції під час циклів, надаючи або обмежуючи доступ до кредитів та фінансових ресурсів. Фінансові кризи та коливання на ринку можуть поглиблювати спади та затягувати відновлення економіки.

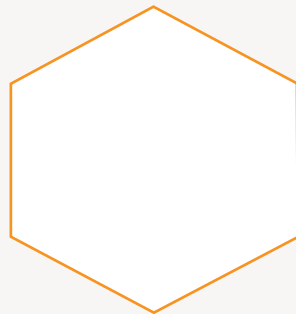
11.2 Види економічних циклів

Виділяють такі види економічних циклів:

1. Короткострокові або малі цикли вивчав англійський економіст Джозеф Кітчін (1861-1932). Він пояснював їх тривалість (близько 40 місяців) коливанням товарно-матеріальних запасів.

Інша назва, яку вони мають, – свинячі цикли, оскільки саме вивчаючи ринок свинини, Дж. Кітчін звернув увагу на те, що нагромадження та скорочення запасів викликають циклічні коливання.

Висока ціна на свинину стимулювала фермерів до перехідного на цей вид бізнесу. Це призводило до збільшення пропозиції, зниження ціни та нагромадження певної кількості м'яса на складах. Від цього фермери починали знижувати свою активність, а ціни поступово починали знову зростати.

2. Середньострокові економічні кризи

Цикли Жюгляра (середньострокові, характерний період - 7–11 років).

Французький економіст Клеман Жюгляр розглядав цикли не тільки як коливання попиту і пропозиції, але також з урахуванням інвестицій. Він виходив з того, що промислове обладнання в середньому змінюється кожні 10 років, і цей процес потрібно враховувати як визначальний. З його викладок випливає, що інвестування в нове обладнання відбувається хвилеподібно і загалом дуже схоже на фази циклів.

Справді, після вливання коштів у виробництво настає фаза зростання і стабільності, а при зношуванні знижується продуктивність і спостерігається падіння.

3. Будівельні цикли Кузнеця (інші назви – відтворювальні цикли, демографічні цикли) початково пов'язували з нерівномірністю попиту в будівництві, зміною покоління житлових будинків і виробничих споруд, а також із демографічними процесами, зокрема припливом мігрантів. Однак сьогодні їх пояснюють циклічністю оновлення технологій і загальними інфраструктурними змінами.

Свого часу С. Кузнець довів, що показники національного доходу, споживчих витрат, валових інвестицій в устаткування виробничого призначення, а також у будівлі і споруди демонструють взаємопов'язані двадцятирічні коливання. Водно-час у будівництві ці коливання мають найбільшу відносну амплітуду.

Цикли Кузнеця на відміну від попередніх, пов'язані з іншим видом змін – структурними зрушеннями. На початку циклу відбуваються структурні зрушення в доходах. Далі вони тягнуть за собою одночасні зрушення в обсягах виробництва та демографічні зрушення. Отже, відбуваються структурні зрушення в сукупному попиті та пропозиції, а остаточно – структурні зрушення зайнятості населення та цін.

4. Довгі цикли (хвилі). Створення наукової теорії довгих хвиль в економіці пов'язано з іменем російського вченого Миколи Кондратьєва (1892-1938), який опублікував у 20-ті роки ХХ ст. низку важливих досліджень, присвячених цій проблемі.

М.Кондратьєв є автором концепції «кондратьєвських циклів» або «економічних хвиль», яка описує довгострокові коливання в економічному розвитку. Його робота «Великі цикли кон'юнктури» набула значного визнання і вплинула на подальший розвиток економічної науки. Концепція Кондратьєва стала основою для подальшого дослідження циклічних коливань в економіці і вплинула на розвиток теорії

Економічний цикл має такі етапи:

1. *Підйом (expansion)*. У цій фазі зростає виробництво, а разом з ним – і доходи всіх верств населення. Споживачі достатньо оптимістично дивляться в майбутнє, купують коштовні речі, часто в кредит – зростає попит, споживчі витрати. У відповідь на зростання попиту торговці замовляють більше товарів у виробників. Останні змушені розширювати виробництво.

2. *Скорочення (reduction)*. Перехід від підйому до спаду завжди починається несподівано. Одного дня найбільш необережні фірми і спекулянти раптом з'ясовують, що переоцінили майбутнє зростання цін і лишаються не в змозі сплатити борги і зростаючі відсотки (найчастіше все починається на фондовій біржі). Через це в скрутне становище потрапляють їхні партнери та кредитори. По економіці котиться хвиля банкрутств. Її випереджають погані новини і паніка.

3. *Спад (trough)*. Для того, щоб відновити рівновагу між попитом і пропозицією, необхідно знизити ціни на вже існуючі товари, а головне – скоротити виробництво. У фірм, які змушені це робити, прибутки змінюються на збитки. Вони звільняють зайвих робітників або скорочують тривалість робочого тижня. Таким чином, доходи і робітників, і підприємців скорочуються, тож спадає попит на споживчі товари.

4. *Пожвавлення (recovery)*. До появи пожвавлення ведуть самі спади. Вони виконують в економіці не лише руйнуючу, а й важливу оздоровчу функцію.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке економічний цикл і які етапи він охоплює?
2. Які є основні фази економічного циклу?
3. У чому полягає різниця між рецесією та депресією в економічному циклі?
4. Що спричиняє економічні підйоми та спади? Назвіть основні чинники.
5. Як монетарна та фіскальна політика впливають на циклічність економічного розвитку?
6. Що таке екстенсивний та інтенсивний типи економічного зростання, і як вони впливають на цикли?
7. Як економічна криза може впливати на інфляцію та рівень безробіття?
8. Які ознаки можуть свідчити про настання економічної рецесії?
9. Як міжнародні економічні цикли можуть впливати на національні економіки?
10. Яка роль інновацій у фазах підйому економічного циклу?

Тестові питання за темою:

1. Які є основні фази економічного циклу?

- а) Підйом, стабільність, падіння
- б) Підйом, рецесія, депресія, поживлення
- в) Зростання, стагнація, кризис
- г) Експансія, стагфляція, скорочення, поживлення

2. Що вказує на настання рецесії в економіці?

- а) Зростання ВВП протягом двох послідовних кварталів
- б) Зниження ВВП протягом двох послідовних кварталів
- в) Підвищення рівня інфляції
- г) Падіння рівня безробіття

3. Яка фаза економічного циклу характеризується тривалим спадом економічної активності та високим рівнем безробіття?

- а) Підйом
- б) Поживлення
- в) Депресія
- г) Рецесія

4. Що може бути одним із основних чинників економічного підйому?

- а) Дефляція
- б) Збільшення споживчих витрат і інвестицій
- в) Зниження рівня податків
- г) Падіння рівня державних витрат

5. Що найчастіше є наслідком економічної кризи?

- а) Падіння рівня інфляції та стабільність
- б) Високий рівень безробіття та зниження виробництва
- в) Зростання доходів населення
- г) Зростання експорту

Тема 12. Закономірності розвитку світового господарства і місце України в системі міжнародних відносин

12.1. Сучасне світове господарство: зміст, форми, механізм функціонування

12.2. Вплив зовнішньоекономічної політики на розвиток міжнародної економіки

12.3. Глобалізація: поняття, форми прояву

12.4. Глобальні проблеми

Мета теми: ознайомитися з основами функціонування сучасного світового господарства, формами міжнародних економічних відносин; розглянути важливість процесу глобалізації та існування глобальних проблем.

12.1. Сучасне світове господарство: зміст, форми, механізм функціонування

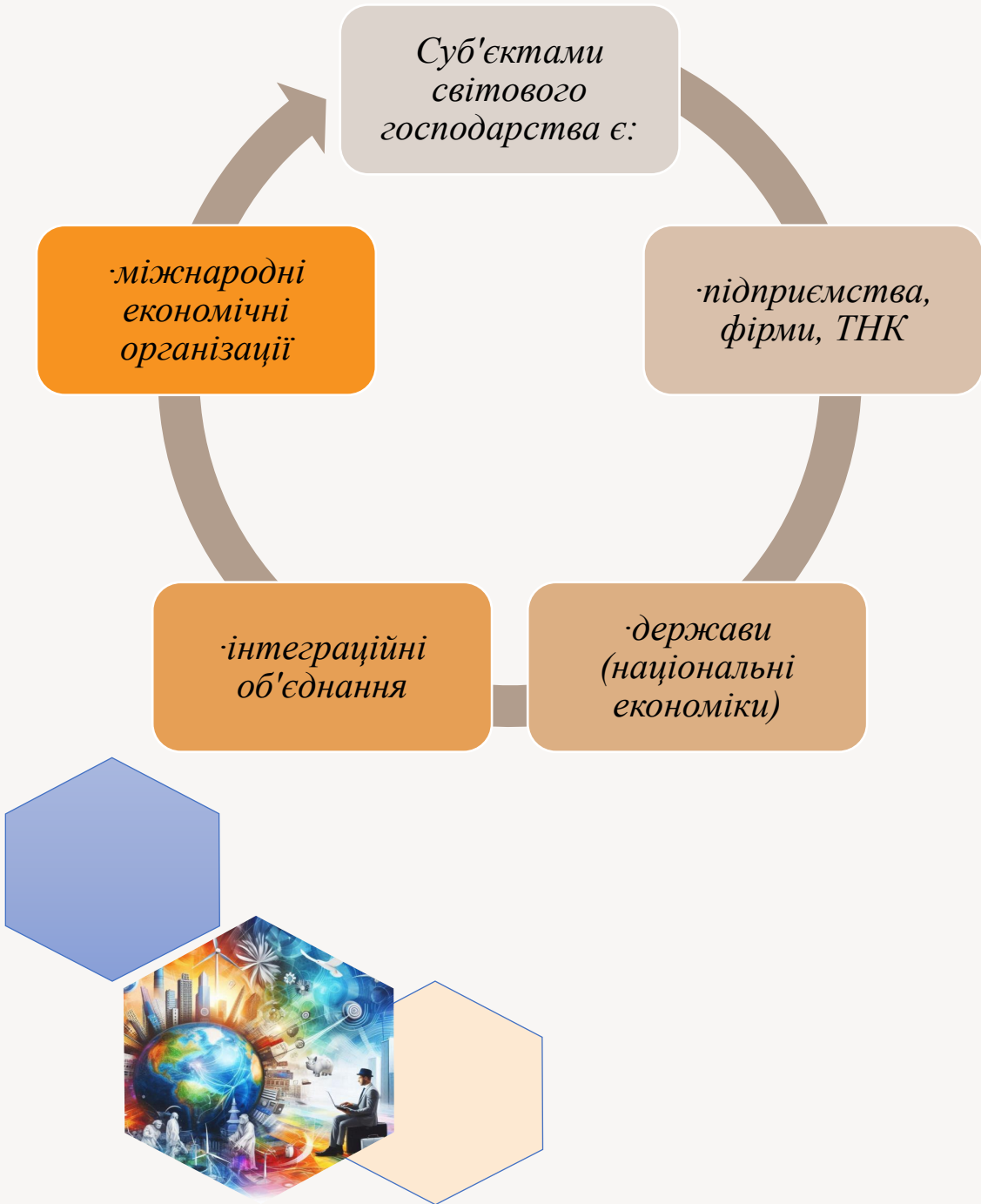
Світове господарство – сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою переміщенням товарів, послуг і факторів виробництва на основі міжнародного поділу праці.

Світове господарство – це система взаємодіючих господарств різних рівнів усіх країн світу, цілісний характер і функціонування якої, визначається об'єктивними законами розвитку людського суспільства й системою економічних та інших міжнародних відносин, що базуються на міжнародному поділу праці.

Характерними рисами сучасного світового господарства є:

- розвиток міжнародного переміщення факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технології);
- зростання міжнародних форм виробництва на підприємствах, розташованих у різних країнах (транснаціональні компанії, спільні підприємства й інші);
- економічна політика держав, що передбачає підтримку міжнародного руху товарів і факторів виробництва на двосторонній і багатосторонній основі;
- формування економіки відкритого типу в межах більшості держав і міждержавних об'єднань.

Міжнародне виробництво базується на міжнародному поділі праці.

Міжнародний поділ праці (МПП) – це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.

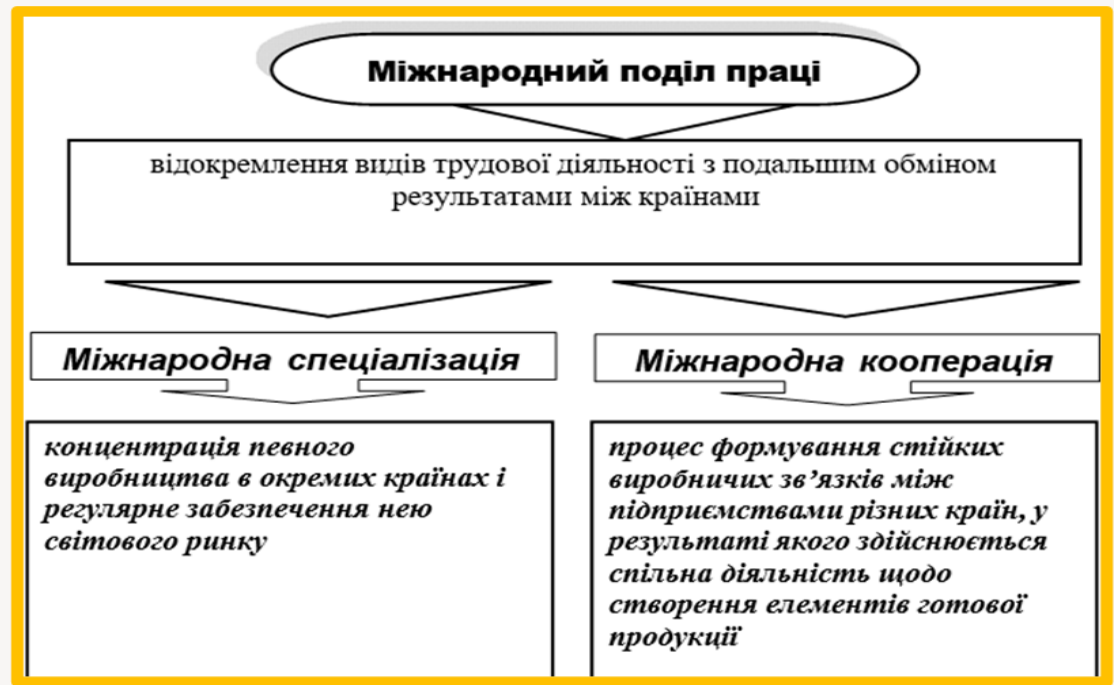

Рис 12.1 Види міжнародного поділу праці

Форми прояву міжнародних економічних відносин

Міжнародна торгівля – система міжнародних товарно-грошових відносин, що складається з зовнішньої торгівлі всіх країн світу.

Міжнародна інвестиційна та виробнича діяльність виявляється в міжнародній спеціалізації та міжнародному кооперуванні виробництва (МСКВ) та вкладанні капіталів закордонними власниками в галузі економіки.

Міжнародне науково-технічне співробітництво – це відносини з обміну результатами науково-дослідних і науково-конструкторських робіт (НДДКР) і спільного їхнього проведення країнами, що забезпечують розвиток сфери інтелектуальних послуг.

Міжнародна міграція робочої сили – переміщення осіб найманої праці між країнами і їхній перерозподіл між сферами СГ.

Форми міжнародних економічних відносин включають:

Міжнародні валютно-фінансові відносини – система валютних платіжних розрахунків між країнами

Міжнародні кредитні відносини – відносини між кредиторами та позичальниками різних країн.

Міжнародне співробітництво у сфері послуг – це міжнародні відносини, де основним товарним об'єктом є різні види послуг.

Міжнародна економічна інтеграція – процес розвитку глибокого та стійкого взаємозв'язку між групами країн.

Міжнародні зусилля для вирішення глобальних проблем – зусилля всіх країн, спрямовані на подолання основних глобальних проблем людства, екологічної, демографічної, природно-ресурсної проблем, проблеми роззброєння, боротьби з тероризмом.

Історично першою та найбільш розвиненою формою МЕВ виступає міжнародна торгівля, яка є формою зв'язку між товаровиробниками різних країн та виникає на основі міжнародного розподілу праці та відбиває їх взаємну економічну залежність.

Міжнародна торгівля є важливою для економічного розвитку, оскільки вона сприяє ефективному розподілу ресурсів, розвитку технологій і підвищенню добробуту як окремих країн, так і всього світу. Однак вона також ставить перед країнами виклики у вигляді конкуренції, залежності від глобальних ринків і можливих економічних ризиків.

Ключові аспекти міжнародної торгівлі:

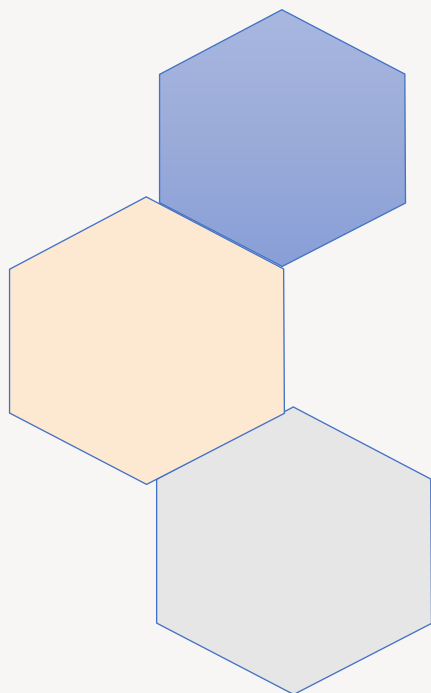
1. Країни спеціалізуються на виробництві тих товарів і послуг, у яких вони мають порівняльні переваги, тобто можуть виробляти їх з меншими витратами або вищою якістю. Це дозволяє ефективніше використовувати ресурси.
2. Міжнародна торгівля надає країнам доступ до товарів і послуг, які вони самі не можуть виробляти ефективно або взагалі не можуть виробляти. Це дозволяє підвищити рівень життя і споживання.
3. Міжнародна торгівля збільшує конкуренцію на світових ринках, що стимулює підвищення якості продукції, зниження цін і покращення ефективності виробництва.
4. Міжнародна торгівля розширює асортимент товарів і послуг, доступних для споживачів. Це сприяє задоволенню різних смаків та потреб населення.
5. Відкритість до міжнародної торгівлі сприяє поширенню новітніх технологій і передових практик. Це дозволяє країнам швидше впроваджувати інновації та підвищувати свою конкурентоспроможність.
6. Міжнародна торгівля створює глобальні економічні зв'язки, що робить країни взаємозалежними. Економічні проблеми або зміни в одній країні можуть мати значний вплив на інші держави через торговельні канали.
7. Країни прагнуть досягати торговельного балансу — еквівалентного обсягу експорту й імпорту. Проте деякі країни можуть запроваджувати бар'єри (мита, квоти, субсидії), щоб захистити власне виробництво від іноземної конкуренції.

Міжнародна міграція робочої сили (labor force migration) —переселення працездатного населення з одних держав до інших строком більше, ніж на рік, викликане причинами економічного й іншого характеру.

Міграційна політика – це сукупність державних нормативно-правових актів та адміністративних рішень щодо еміграційної й імміграційної політики; система засобів і методів цілеспрямованого впливу на рух населення.

Принципи міграційної політики:

- забезпечення прав робітників на свободу пересування та працевлаштування;
- гарантії повернення мігрантів на батьківщину;
- забезпечення надходження до країни й ефективного використання валютних переказів працівників-мігрантів;
- сприяння пом'якшенню безробіття, завдяки виїзду тих робітників, професії яких не користуються попитом;
- обмеження виїзду зайнятих у тих секторах економіки, потреби яких у робочій силі не задоволені;
- надання соціальних гарантій працівникам-емігрантам;
- удосконалення внутрішнього ринку праці шляхом прийому репатріантів, які опанували за кордоном спеціальності, необхідні для розвитку господарства країни

Міжнародна економічна інтеграція – процес розвитку глибокого та стійкого взаємозв'язку між групами країн.

Міжнародна інтеграція — це процес зближення країн, що передбачає економічну, політичну, соціальну та культурну взаємодію.

До найважливіших характеристик економічної інтеграції можна віднести:

міждержавне регулювання економічних процесів;

поступове формування єдиного регіонального (замість незалежних національних) господарського комплексу із спільною структурою відтворення;

усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному рухові у межах утворення товарів, капіталів та робочої сили;

зближення внутрішніх економічних умов у державах-членах.

Етапи інтеграції:

Зона преференційної торгівлі	зона з пільговим торговельним режимом, коли дві або декілька країн зменшують взаємні тарифи з імпорту товарів, зберігаючи рівень тарифів в торгівлі з іншими країнами
Зона вільної торгівлі	зона дії особливого пільгового торговельного режиму для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при їх збереженні в торгівлі з іншими країнами
Митний союз	угода двох або декількох держав, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу
Спільний ринок	усунення будь-яких обмежень на переміщення товарів, послуг, а також виробничих факторів – капіталу і робочої сили
Економічний союз	вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики
Політичний союз	поряд з економічною забезпечується й політична інтеграція

12.2. Вплив зовнішньоекономічної політики на розвиток міжнародної економіки

Торговельна політика держав характеризується протидією двох форм: політики протекціонізму та лібералізації

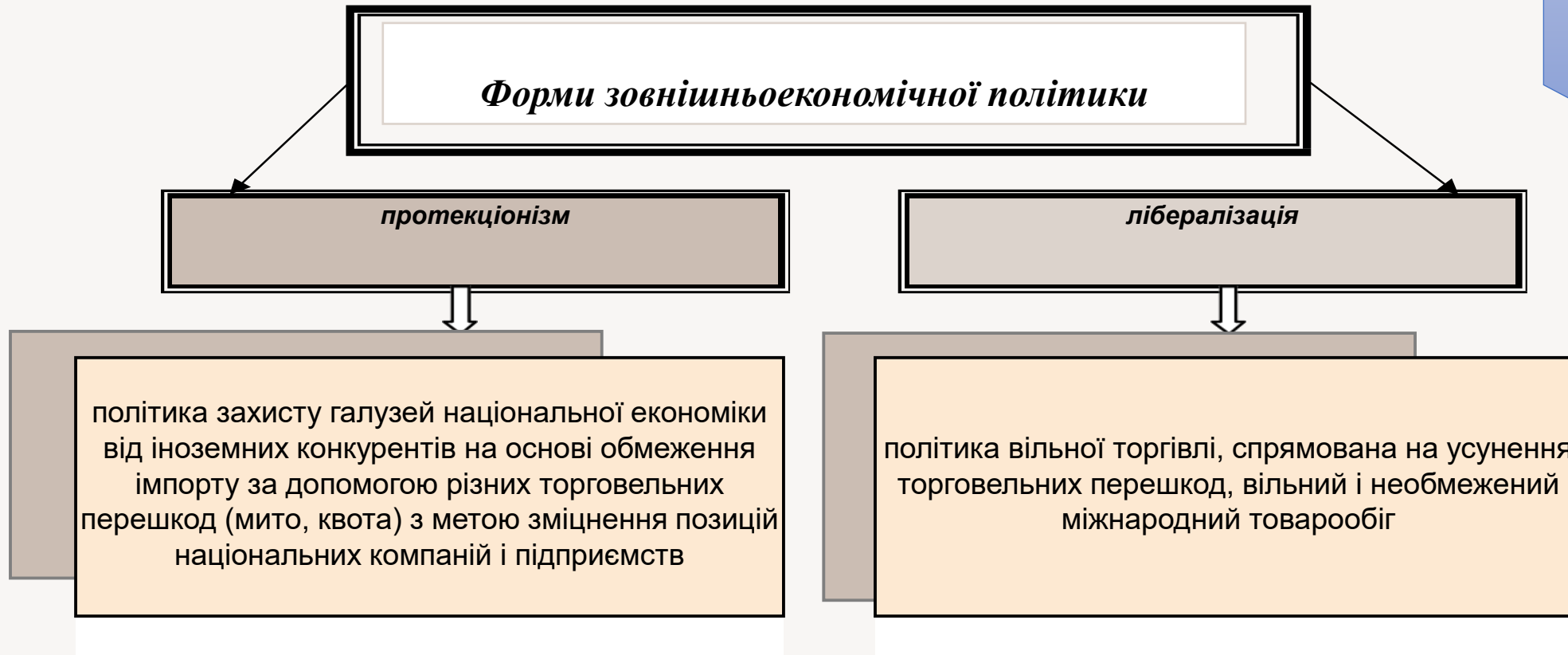

Рис 12.2 Форми зовнішньоекономічної політики

12.3. Глобалізація: поняття, форми прояву

Глобалізацією називається процес формування інтегрованої та взаємозалежної світової економіки, поширення певних економічних явищ у господарствах усіх країн

Глобалізація — це процес зростання взаємозалежності країн через активний розвиток міжнародної торгівлі, руху капіталів, інформаційного обміну, міграції населення та технологічних інновацій. Основною рисою глобалізації є взаємопроникнення та інтеграція різних сфер життя на світовому рівні, що впливає на держави, суспільства та окремі індивіди.

Глобалізація — це процес світової інтеграції, що охоплює економічні, політичні, соціальні, культурні, технологічні та екологічні аспекти життя суспільства. Вона відображає тенденцію до формування єдиного світового простору, де відбувається інтенсифікація зв'язків між різними країнами та регіонами.

Основні форми прояву глобалізації:

1. Економічна глобалізація
2. Політична глобалізація (наприклад, посилення ролі глобальних та регіональних політичних організацій, таких як ООН, СОТ, ЄС, НАТО, які формують глобальні правила та регулюють міжнародні відносини).
3. Соціокультурна глобалізація
4. Технологічна глобалізація
5. Екологічна глобалізація
6. Глобалізація міграційних процесів

12.4. Глобальні проблеми

Глобальні проблеми стосуються всього людства, торкаючись інтересів і долі всіх країн, народів і соціальних шарів, вони приведуть до значних економічних і соціальних втрат, а у випадку загострення можуть загрожувати самому існуванню людської цивілізації, вони вимагають для свого рішення співробітництва в загальнопланетарному масштабі, спільних дій усіх країн і народів

Рис 12.3 Класифікація глобальних проблем

Питання для самоконтролю:

1. Які основні закономірності розвитку світового господарства визначають глобальну економіку сьогодні?
2. Як інтеграційні процеси впливають на розвиток світового господарства та формування глобальних ринків?
3. Які основні етапи розвитку світової економічної системи можна виокремити протягом останнього століття?
4. Як впливає глобалізація на економічну політику країн і їх роль у світовій економіці?
5. Яке місце посідає Україна в сучасній системі світового господарства?
6. Які зовнішньоекономічні пріоритети та виклики стоять перед Україною на міжнародній арені?
7. Як Україна може підвищити свою конкурентоспроможність у глобальній економіці?
8. Як інтеграція України в світову економіку впливає на її внутрішні економічні процеси?
9. Які основні економічні партнери України, і як змінюються її зовнішньоторговельні зв'язки?
10. Як війна та геополітичні конфлікти впливають на місце України в системі міжнародних відносин та глобальну економіку загалом?

Тестові питання за темою:

1. Який з перелічених процесів найбільшою мірою вплинув на розвиток сучасного світового господарства?

- а) Деколонізація
- б) Індустріалізація
- в) Глобалізація
- г) Ренесанс

2. Яка міжнародна організація відповідає за регулювання світової торгівлі?

- а) Міжнародний валютний фонд (МВФ)
- б) Світова організація торгівлі (СОТ)
- в) Європейський Союз (ЄС)
- г) Організація Об'єднаних Націй (ООН)

3. Яке місце України у світовій економіці найбільше залежить від експорту?

- а) Промислової продукції
- б) ІТ-послуг
- в) Сільськогосподарської продукції
- г) Туристичних послуг

4. Яка з перерахованих країн є найбільшим торговельним партнером України за обсягами експорту?

- а) Китай
- б) Туреччина
- в) Німеччина
- г) Польща

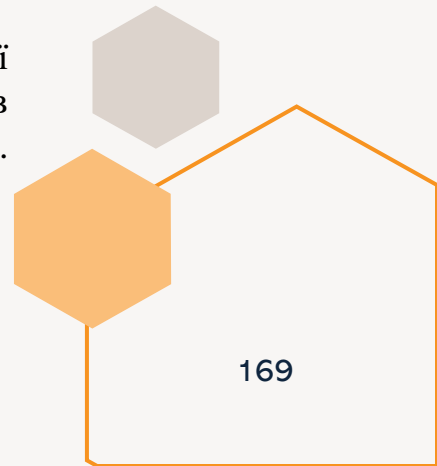
5. Як інтеграція до Європейського Союзу може вплинути на економічний розвиток України?

- а) Підвищить торговельні бар'єри
- б) Сприяє збільшенню іноземних інвестицій
- в) Призведе до повної втрати національної валюти
- г) Збільшить економічну ізоляцію України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дугієнко Н. О. *Економічна теорія* : навчальний посібник. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 119 с.
2. Білецька Л., Савич, В. та Білецький, О. *Економічна теорія. Політекономія, мікроекономіка, макроекономіка*. Київ, 2019. 688с.
3. Зайцев Ю.К., Москаленко О.М. *Сучасна політична економія як методологічна парадигма економічної політики розвитку у глобалізованому суспільстві*. Київ: КНЕУ, 2020. 275 с.
4. Макаренко, М.І., Семененко, Т.О. та Петрушенко, Ю.М. *Макроекономіка*. Суми: Сумський державний університет, 2021. 307с.
5. Кулініч О.А., Андросова Т.В. та Величко К.Ю. *Економічна теорія*. Харків: ДБТУ, 2024. 113 с.
6. Панчишин, С. *Макроекономіка*. Львів: Априорі, 2022. 500с.
7. Басараб В.В., Панівська О.В. та Стрішенець О.М. Сучасні методи дослідження економіки. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. 2017. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12470/1/643-645.pdf> (дата звернення 01.09.2024)
8. Сивоконь В.О., Статівка Н.В. та Міненко В.Л. *Історія економіки та економічних теорій*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 620с.
9. Талавиря М.П., Байдала В.В., Бутенко В.В. та ін. *Економічна теорія*. Київ: Наукова столиця, 2020. 338с.
10. Макаренко М.І., Семененко Т.О., Петрушенко Ю.М. *Макроекономіка: підручник*. 2-ге вид., переробл. Суми: Сумський державний університет, 2021. 307с.
11. Піраміда Маслоу. Ієрархія потреб. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yR0vDKldCLM> (дата звернення 12.08.2024).
12. Що таке інфляція простими словами. URL: <https://mixfin.com/ua/blog/shcho-take-infliatsiia> (дата звернення 12.08.2024).
13. Ревак І.О., Кіржецький Ю.І., Кіржецька М.С. та Мельник С.І. *Основи економічної теорії*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 191с.
14. Гурієва Є. А., Величко К. Ю. Україна в міграційних процесах: вплив фактору турбулентності. *Стратегічний розвиток України: генерування, імплементація, реалізація: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. здоб. вищ. освіти і молодих вчених, 14 квітня 2023 р.* Харків: ДБТУ, 2023. С. 189-190.
15. Плаксіук О., Горватова В., Якушева О. Людський капітал як фактор підвищення ефективності конкурентоспроможності компанії. *Академічний огляд*, 1(58), 2023. 160-174.
16. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York: National Bureau of Economic Research, 1975. 264 p.

17. Підприємництво .За заг. ред. Г.І. Купалової. Київ : «Київський університет», 2022. 376с.
18. Величко К., Тимохова Г. та Кудінова М. Соціальне шкільне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка і суспільство*, (44), 2022. 112-128.
19. Статівка Н.В., Величко К.Ю. та Тимохова, Г.Б. *Бізнес-економіка*. Харків: Вид-во НУА, ч. 1, 2023. 487с.
20. Stativka N. V., Velychko K. Yu. and Tymohova H. B. Specificity of the Influence of Financial Literacy on Consumer Sovereignty in the Context of Digitalization. *Business Inform*, 1, 2022. 89-95.
21. Складові ресурсів, доходів та витрат домогосподарств. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-z-gromadyansko-osviti-na-temu-ekonomika-domogospodarstva-dlya-uchniv-10-klasu-236642.html> (дата звернення 12.08.2024)
22. Величко К.Ю., Голікова Є.К. Напрямки економічної політики України в умовах нестабільності : *Фінансово-економічні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в період становлення інноваційної економіки*. Кривий Ріг, 2022. С. 44-49.
23. Лисенко, А. М. Система національних рахунків та її ключові показники. *Теорія і практика сучасної економіки*. Черкаси : ЧДТУ, 2023. 114–116.
24. Кулаковська Т.А. Циклічність як форма розвитку економіки: концептуальні погляди та сучасні особливості циклів. *Причорноморські економічні студії*, 2019. С.11-15.
25. Давидова І.О., Величко К.Ю. та Печенка О.І. *Транснаціональні корпорації*. Харків: Видавництво «Форт», 2018. 175с.
26. Моделювання та прогнозування міжнародних економічних відносин: методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини ОПП Міжнародна економіка; уклад.: К. Ю. Величко, О. Д. Тімченко; ДБТУ. Харків : , 2024. 82 с.
27. Сукачова С. М., Величко К. Ю. Сучасні реалії створення та функціонування стартапів в Україні. *Актуальні питання економічних наук*, 2024. (7). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14679060>
28. Голікова Є.К. Бізнес-середовище в Україні в умовах невизначеності. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених "Актуальні проблеми та перспективи розвитку України в галузі управління та адміністрування: ініціативи молоді" 28 жовтня 2022 року; наук. кер. Величко К. Ю. Харків: ДБТУ, 2022. С. 243-244.

29. Бажан В. В., Величко К. Ю., Ушакова Н. Г. Експортні можливості національних підприємств в умовах невизначеності. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 01 листопада 2024 р. Харків: ДБТУ, 2024. С. 387-390
30. Ушакова Н. Г., Величко К. Ю., Губська Т. В. Вплив інноваційних технологій на розширення експортних можливостей підприємства. *Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 березня 2024 р.; Держ. біотехнологічний ун-т. Харків, 2024. С. 181-184
31. Величко К.Ю. Економічна дипломатія України в умовах війни. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг* : зб. наук. Харків : ДБТУ, 2024. Вип. 2 (36). С.64-76.
32. Никонюк, К. О., Величко, К. Ю., & Мацюра, С. І. (2025). Стратегічні підходи до розвитку цифрової економіки в контексті сталого зростання. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (14). <https://doi.org/10.5281/zenodo.14753540>
33. Мартин О.М. *Економічна теорія (мікроекономіка, макроекономіка)*. Частина 1. Мікроекономіка: навчальний посібник. Львів : ЛДУ БЖД, 2024. 321 с.
34. *Економічна теорія (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка)*: навч. посіб. / Мацелюх Н. П. та ін. Ірпінь, 2018. 298 с.
35. Ларіна Я.С., Фомішин С.В. *Політична економія: навчальний посібник* (стереотипне видання), 2024. 504 с.
36. Величко К.Ю., Пешенко А. А. Смарт-спеціалізація кластерів як інноваційний напрям економічного відновлення України. *Фінансова архітектура та сценарії конкурентних моделей розвитку*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2023р. Держ. біотехнологічний ун-т. Харків, 2023. С. 116-118.
37. *Економічна теорія : Політекономія*: підручник /за ред.. В.Д.Базилевича; Київ. Нац. Ун-т ім. Т.Шевченка. 9-те вид., доповн. К.: Знання, 2014.815с.
38. Ткач Є., Нікіфоров П. Економічна теорія та економічна політика: взаємодія в сучасних умовах України. *Економіка та суспільство*, 2022. (42). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-22>
39. Чуб А. Аналіз сучасних економічних теорій та досвід державного регулювання в світі. *Економіка та суспільство*, 2022. (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-79>.
40. Пархоменко Л., Фротер О., Осіпова А. Сучасний розвиток економічної думки в Україні. *Економіка та суспільство*, 2022. (35). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-38>

Навчальне електронне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимах

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Наочний навчально-методичний посібник

ВЕЛИЧКО Катерина Юріївна

УШАКОВА Наталія Григорівна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк.9,5

Наклад ___ пр.(ел. видання)

ДБТУ

61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44

